

Miroslav Krleža: politički profil

Smojver, Marijan

Master's thesis / Diplomski rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:729487>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-22**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Filozofski fakultet

MARIJAN SMOJVER

MIROSLAV KRLEŽA: POLITIČKI PROFIL

Diplomski rad

Pula, 2018.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Filozofski fakultet

MARIJAN SMOJVER

MIROSLAV KRLEŽA: POLITIČKI PROFIL

Diplomski rad

JMBAG: 0303036535, redoviti student

Studijski smjer: diplomski studij hrvatskoga jezika i književnosti i povijesti

Znanstveno područje: humanističke znanosti

Znanstveno polje: povijest

Znanstvena grana: hrvatska i svjetska moderna i suvremena povijest

Mentor: izv. prof. dr. sc. Igor Duda

Pula, rujan 2018.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisani Marijan Smojver, kandidat za magistra povijesti i hrvatskog jezika i književnosti ovime izjavljujem da je ovaj diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

U Puli, 24. rujna 2018.

Student

IZJAVA
o korištenju autorskog djela

Ja, Marijan Smojver dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj diplomski rad pod nazivom *Miroslav Krleža: politički profil* koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu diplomskih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, 24. rujna 2018.

Potpis

SADRŽAJ

UVOD	5
1. RANI DANI: BUNT KAO TRAJNA KRLEŽINA ODREDNICA	10
1.1. Intelektualni zanos mladoa Krleže	12
2. POLITIČKO FORMIRANJE – PRIKLANJANJE IDEOLOGIJI SOCIJALIZMA	16
2.1. Odbacivanje socijaldemokracije i ulazak u Komunističku partiju Jugoslavije ..	16
2.2. Lenjin	18
3. KRLEŽA I KRALJEVINA SHS	21
3.1. Odnos prema Stjepanu Radiću i politici Hrvatske seljačke stranke	23
3.2. Miroslav Krleža i federalizam	26
4. U VRTLOGU DRUGOGA SVJETSKOG RATA.....	29
4.1. Susreti s Titom pred rat	32
4.2. (Ne)odlazak u partizane.....	34
5. NEPOSREDNO POSLIJE RATA	38
5.1. Raskid sa SSSR-om: Rezolucija Informbiroa 1948.....	39
5.2. Krleža poslije raskida sa SSSR-om	41
6. KRLEŽA IZMEĐU IDEOLOGIJE, POLITIKE I KNJIŽEVNOSTI	43
6.1. Sukob na književnoj ljevici	44
7. KRLEŽA I NACIONALNO PITANJE.....	48
7.1. Odnos prema jeziku.....	48
7.2. Nacija.....	52
8. KRLEŽA I HABSBURŠKA MONARHIJA.....	59
9. UVOD U KRLEŽINU FILOZOFIJU POVIJESTI: REVOLUCIONARNA SVIJEST I OTPOR TRADICIJI.....	63
9.1. O povijesti jugoslavenskih naroda	64
9.2. Teorija o konvergentnom kulturnom razvoju Hrvata i Srba	67
9.3. Buntovna slavenska svijest.....	68
10. INDIVIDUALNOST I FILOZOFIJA KOLEKTIVA.....	73
10.1. Tehnika revolucije: između teorije i prakse – o teroru.....	76
10.2. Tito i NOB – jugoslavenska sinteza	79
ZAKLJUČAK.....	82
IZVORI I LITERATURA	86
SAŽETAK	89
ABSTRACT	90

UVOD

Suvremena hrvatska politička povijest ispunjena je velikim i važnim pojedincima, velikim i ponekad tragičnim događajima, ali i uzvišenim, posebnim trenutcima. Hrvatska kroz dvadeseto stoljeće egzistira kroz nekoliko državno-pravnih sustava, prolazi dva svjetska rata i pretvara se iz agrarne zemlje većinski nepismenih težaka i seljaka u modernu industrijsku zemlju novoga milenija. Iz već pomalo dekadentne Austro-Ugarske Monarhije, poslije prvoga globalnog sukoba – Velikoga rata – Hrvatska ulazi u prvu zajedničku državu Južnih Slavena, Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca pod vodstvom srbijanske kraljevske dinastije Karađorđević, da bi naposljetku kroz Drugi svjetski rat Hrvatskoj osvanula nova stvarnost u socijalističkoj Jugoslaviji te, poslije 45 godina, i konačna neovisnost. Formiranje nacionalnoga identiteta u suvremenoj Hrvatskoj nesumnjivo je povezano sa življenjem u navedenim državno-pravnim okvirima. Iskustvo življenja u Austro-Ugarskoj, Kraljevini SHS/Jugoslaviji i potom SFRJ nepovratno je determiniralo pravac hrvatske državotvorne ideje prema današnjoj stvarnosti, kojom Hrvatska biva ravnopravnim dijelom zajednice europskih naroda – Europske unije. Veliki broj važnih pojedinaca utkalo je svoj doprinos u kontekstu razvoja i promjena koje obilježavaju suvremenu hrvatsku povijest, ali samo rijetki svojom pojavom bivaju integralnim dijelom većine prijelomnih trenutaka dvadesetostoljetne Hrvatske. Jedna osoba zasigurno je Josip Broz Tito i o njemu će biti govora u ovome tekstu. Druga, i u kontekstu naše analize važnija ličnost, nesumnjivo pripada osobi Miroslava Krleže.

Što za nas predstavlja ime Miroslava Krleže danas? U razgovoru s “običnim” ljudima, od samih početaka njegova javnoga djelovanja, Krležin angažman izaziva posvemašnje kontroverze – i s lijeva i s desna. Krleža je najčešće jedan važan i poprilično nerazumljiv pisac. Također, piščevo ime često implicira i političku pozadinu: naime, za mnoge on je jednostavno „Jugoslaven”, što u krajnjoj konzekvenci znači “nedovoljno Hrvat”. S druge strane, jedan dio kulturne javnosti Krleži pristupa epigonski, negativno se odnoseći prema bilo kakvoj kritici spram lika i djela velikoga pisca. Dakle, prevladava ostrašćen pristup u kojemu nema ravnodušnosti, već ga krasi čvrsto zauzimanje stavova i dijeljenje ideološki motiviranih etiketa. Suvremeni odnos javnosti spram Josipa Broza Tita i drugih velikih

povijesnih ličnosti zrcali istovjetan pristup i očito je da se ovdje radi o matrici koja se kontinuirano ponavlja. Današnje poimanje Miroslava Krleže uvjetovano je ideološkim supstratom devedesetih. Recepcija Krleže tada se vodila linijom apsolutne negacije od strane većine prema uvažavanju piščeva lika i djela u okviru hrvatske kulturne i političke ljevice.¹ Međutim, Krležina ličnost nadržava hrvatski kulturni prostor i postaje referentna točka kulturne (i političke) povijesti svih naroda bivše Jugoslavije, poglavito Srbije te Bosne i Hercegovine. Mađari, također, smatraju Krležu bliskim piscem, što nas ne treba čuditi znajući razmjere Krležinog bavljenja mađarskim temama te hrvatsko-mađarskih dodira kroz povijest. Neki od najboljih piščevih esejističkih i literarnih redaka ispisani su o mađarskim temama, imenima i povijesnim događajima. Također, Krležu se smatra i srednjoeuropskim književnikom. Zastupnici navedene tvrdnje temelje svoje ideje na činjenici da se Krleža često bavio srednjoeuropskim kronotopom – kroz književnost i kulturno-političku esejistiku. Pisac je doduše ovaj vid interpretacije odbacivao, konstatirajući za koncept *Mitteleurope* kako se radi samo “o formuli tihe nostalgije za davnim danima”.² Ipak prepuštao je budućnosti da odredi njegovo mjesto, znajući da ne može apsolutno arbitrirati o svome liku i djelu. Razvidno je iz svega priloženoga da je nemoguće govoriti o Krležinoj političkoj profilaciji bez piščeva biografskoga konteksta kroz raspad Austro-Ugarske, nastanak Kraljevine SHS i SFRJ, posebice s aspekta djelatnoga sudionika navedenih epohalnih povijesnih događaja te vrsnoga poznavatelja ljudi i društvenih pojava. Također, hrvatsko-srpske relacije velika su riznica Krležinoga političkog nadahnuća i neizostavan aspekt oblikovanja piščeve političke biografije.

Devedesete u Hrvatskoj donose poprilično teška vremena za pobornike Krležina lika i djela. Pisac je sustavno anatemiziran temeljem deklamiranoga jugoslavenstva, a nositi stigmu pobornika jugoslavenske ideje u ratno i poratno vrijeme nije bilo nimalo ugodno – niti za proskribirane pojedince niti za njihove obitelji. Iako poznat kao zaštitnik Franje Tuđmana u teškim vremenima za tadašnjega najmlađeg Titova generala, voditelja Instituta za historiju radničkoga pokreta, optuženoga za nacionalistička skretanja (Krleža je isposlovao kod Tita njegovu zaštitu i tada je nastala poznata Titova odredba: “Tuđmanu ne pakovati!”) to mu

---

¹ Lončar, Mate, “/Ne/sporni Krleža”, *Krleža danas*, ur. Marina Vujčić, Velimir Visković, Kazalište Ulysses, Brijuni, 2007., 78.

² Matvejević, Predrag, *Stari i novi razgovori s Krležom*, Spektar, Zagreb, 1982., 113.

nipošto nije pomoglo u tmurnim vremenima devedesetih kada je Hrvatskom vladao snažan antijugoslavenski sentiment.³ U Srbiji, također, nisu povoljna vremena za krležijance. Opisuje ga se kao nacionalističkoga hrvatskoga pisca, protivnika Srba i austrofila. Izvlačeći pojedine Krležine izjave o Srbima iz konteksta, nacionalistička nomenklatura Srbije devedesetih prikazuje mladim generacijama pisca kao latentnoga srbofoba i zagovaratelja hrvatskih nacionalnih interesa. Austrofilstvo se argumentira Krležinim literarnim odabirom tema, u kojemu dominiraju poveznice Hrvatske i Habsburške Monarhije, a optužbe za hrvatstvo lako su razumljive jer Krleža često govori afirmativno o hrvatskim nacionalnim interesima.⁴ S druge strane, u Hrvatskoj se Krležu prečesto opisuje kao vatrenoga Jugoslavena ili čak kao srbofila. Također nacionalistički obojeni kulturni establišment Hrvatske devedesetih, portretira Krležu kao velikoga kritičara hrvatskoga nacionalizma te u isto vrijeme poklonika srpske kulture i jezika. Izvlači se iz konteksta Krležina mladoekavska epizoda, boravak u Beogradu i niz pohvalnih citata o Srbiji i srpsko-hrvatskome zajedništvu.

Nečasna rabota uzela je svoj danak pa i danas za znatan dio hrvatske javnosti Krleža je i dalje omražen jugoslavenski proskribirani pisac, kojemu se pripisuje i latentno izdajstvo hrvatskih nacionalnih istina. U Srbiji je slična situacija s recepcijom književnika te mu se i dalje pridaje antisrpski karakter.⁵ Dakle, vidljivo je iz priloženoga da su Krležine kompleksne misli često izvlačene iz konteksta pa je stoga piščeva poznata kontroverznost popimala i ponekad nerealne razmjere. Međutim, Krležin se lik i djelo sve više aktualizira, 2018. godine slavi se stotinu godina od prve Jugoslavije i veliki se pisac pomalo izvlači iz naftalina. Svojim životom, stavovima i političkim pogledima Krleža najbolje ilustrira kompleksnost i višedimenzionalnost obje Jugoslavije.

Ovaj diplomski rad koncipiran je u dva kronološko-tematska dijela. U prvom dijelu prevladava kronološki prikaz praktične naravi Krležine političke biografije, od ranih dana pa sve do vremena neposredno poslije rata, kada pisac prestaje biti

---

³ Visković, Velimir, "Krleža danas", *Krleža danas*, 7.

⁴ Tešić, Gojko, „Nekoliko krležinskih fragmenata“, *Krleža danas*, 23.

⁵ Pantić, Mihajlo, "Mit velikog pisca", *Krleža danas*, 56.

relevantnom te aktivnom političkom figurom. Iz tog razloga, posljednjih tridesetak godina njegova života nisu predmet razmatranja. Kronologija obuhvaća periode intelektualnoga i političkog formiranja. Opisan je odnos prema Kraljevini SHS, Stjepanu Radiću i politici HSS-a uz pogled na federalizam kao jedinu moguću koncepciju ujedinjenja pa sve do međuratnoga razdoblja i Krležinu situaciju za vrijeme Drugoga svjetskog rata. Naposljetku, prikazane su poslijeratne političke prilike, a slijed završava s 1950. godinom kada pisac prelazi u sferu znanstvenoga i kulturnog rada te vlastitom voljom apostazira od političkoga aktivizma. Djelo Stanka Lasića, "Krleža – Kronologija života i rada", važan je izvor temeljnih informacija za oblikovanje kronološkoga slijeda. Pregled suvremene hrvatske povijesti Ive Goldsteina, "Hrvatska 1918-2008", nerelevantniji je historiografski izvor za korelaciju sa širim političkim kontekstom. Knjiga razgovora Enesa Čengića u četiri toma "S Krležom iz dana u dan", izvor je piščevih svjedočanstava, ocjena i vrijednosnih sudova i od velike je važnosti za razumijevanje kronologije, ali također gotovo u istoj mjeri i za razumijevanje tematskog dijela rada.

Tematski dio rada temelji se prvenstveno na Krležinim tekstovima. Memoarska proza "Djetinjstvo u Agramu, Davni dani", esejističke i politološke studije "Eppur si muove – politički eseji", "Deset krvavih godina i drugi politički eseji" te niz drugih političkih varijacija, izvor su autorovih političkih afiniteta. Za razliku od Čengićeve pretežno kronološke prirode razgovora, "Stari i novi razgovori s Krležom" Predraga Matvejevića, bogat su izvor Krležina filozofsko-povijesnoga pogleda na prošlost i sadašnjost te od krucijalnoga značaja za oblikovanje tematskoga dijela biografije. Razmatranje Krležine kompleksne političke prirode zahtijeva poznavanje i referiranje na njegove filozofske i intelektualne uzore poput Arthura Schopenhauera i Friedricha Nietzschea, čiji pesimizam, rezignacija i nihilistički pogled na svijet često izviru iz piščevih gledišta i historijskih opservacija. Povijesne silnice koje uvjetuju historijsku nemirnu narav Balkanskoga poluotoka, generirane su specifičnim slavenskim buntovnim mentalitetom, što je u kontradikciji idejnom konceptu "Sukoba civilizacija" Samuela Huntingtona. Obojici je Bosna i Hercegovina središte koncepcije: Krleži je točka spajanja, a Huntingtonu točka razdvajanja.

Najvažniji aspekt tematskoga dijela rada pitanje je odnosa intelektualca i vlasti/ideologije. Krleža naglašava ulogu intelektualca kao korektiva društva. Iako deklarirani socijalist, smatra da socijalizam lako može kliznuti u diktaturu te ističe

važnost individualne savjesti. Poglavlje koje tu problematiku posebno razjašnjava, sadrži referencu na koncept "Banalnosti zla" filozofkinje Hannah Arendt, koja sintagmom nastoji objasniti fenomen eutanazije kritičke svijesti u totalitarnim diktaturama. Hannah Arendt i Miroslav Krleža u tom kontekstu savršeno korespondiraju.

Naposljetku, rad stremi povezivanju intelektualne, kulturne i političke povijesti prve polovice 20. stoljeća kroz lik i djelo Miroslava Krleže. Njegova biografija bogata je riznica povijesti svih republika socijalističke Jugoslavije. Kako konstatira Mirjana Gross, "kultura se više ne shvaća kao duhovna dimenzija odijeljena od materijalne nego se sadržaj toga koncepta svodi na artikulaciju potreba, interesa i predodžbi određenih grupa, na strukturiranje njihova svakodnevnog života te na njihove vrednote, običaje i ideje, na tumačenje društva i života".⁶ Suprotno "društvenoznanstvenoj historiji, temeljenoj na pozitivnim podacima i kvantificiranim, objektivnim analizama, "istraživanje ne polazi od društvenih struktura nego od iskustava, uspomena i problema određenih ljudskih grupa".⁷ Rad u velikoj mjeri sadrži sjećanja te stavove i vrijednosne sudove kroz kontinuiranu raščlambu vlastite političke, kulturne i društvene prošlosti i shodno tome, prilog je hrvatskoj suvremenoj intelektualnoj, kulturnoj i političkoj povijesti.

U ovome radu nećemo se baviti estetskim dometima Krležine literature, osim u onome aspektu literarnog djela u kojemu dominira politički diskurs i gdje je pisac očigledno politički te ideološki angažiran. Što je dakle za velikoga pisca jugoslavenstvo, hrvatstvo i pitanje nacionalnoga općenito? Kakvi su Krležini politički stavovi, pokušat ćemo opisati u daljnjemu dijelu teksta.

---

⁶ Gross, Mirjana, *Suvremena historiografija – korijeni, postignuća, traganja*, Novi liber, Zagreb, 2001., 314.

⁷ Isto, 314.

1. RANI DANI: BUNT KAO TRAJNA KRLEŽINA ODREDNICA

U Krležinome političkom i javnom životu egzistiraju tri faze: mladenački idealistički zanos; isprva različitim političkim idejama, a potom gorljivim oduševljenjem Oktobarskom revolucijom i mesijanskom figurom Lenjina. U drugoj fazi dolazi do svojevrsne rezignacije i napuštanja mladenačkih idealističkih pogleda na svijet. U ovoj fazi Krleža više ne piše o politici tako literarno i zaneseno, već diskurs poprima odlike koncizne i trezvene političke analize, garnirane kritičkim pogledom na svijet oko sebe – uključujući i sam socijalistički pokret. Treću fazu možemo okvalificirati programatskom. U ovoj fazi primjećuje se latentna demisija Krležinoga političkoga aktivizma i prijelaz na znanstveni rad kroz osnivanje Leksikografskoga zavoda i bavljenje enciklopedistikom. Važan aspekt Krležine političke platforme suodnos je praktičnoga i teorijskoga političkog piščevog angažmana. Dvije koncepcije isprva idu jedna uz drugu, ali početkom sukoba na književnoj ljevici, raste sve veća distinkcija između Krleže kao političke osobe i Krleže kao literata, publicista i javnoga intelektualca. U posljednjoj programatskoj fazi, Krleža kao politički angažirana osoba više nije relevantan, iako tada – paradoksalno - posjeduje najveću političku moć. U toj fazi, od slavnoga referata na Kongresu književnika Jugoslavije 1952. pa sve do smrti, Krleža je znanstvenik i literarna veličina. U političkim pitanjima više se ne oglašava.

Međutim, u suštini svoje političke misli, Krleža je dosljedno konzekventan i koherentan kroz cijeli svoj politički i javni život. Stoga, neki piščevi politički stavovi o kojima ćemo ovdje pisati, bit će izuzeti od doslovne kronološke datacije jer univerzalnošću i širinom svoga domašaja obuhvaćaju cjeloviti Krležin politički nazor i misao o svijetu. Lenjin je Krležina trajna simpatija i ostat će to za cijeloga piščevoga života. Optiranje za socijalističku revoluciju također je Krležina konstanta. Ipak, sukladno veličini, intelektu i dijapazonu tema kojima se bavio literarno i javno-publicistički, kod Krleže slijedom toga pojavljuju se ponekad oprečnost i ambivalentnost pojedinih političkih gledišta. Uzimajući u obzir da je svojom pojavom obilježio gotovo cijelo stoljeće i da se okušao u praktički većini literarnih formi te bio djelatnim subjektom političkih zbivanja, navedena činjenica ne bi nas trebala dovoditi u nedoumicu.

Za razumijevanje političkih pogleda Miroslava Krleže u velikoj mjeri dovoljno je posegnuti u bogatu riznicu pišćevih tekstova. Od partijskih glasila na čelu s glavnom „Borbom“, preko vlastito pokrenutih „Plamena“, „Pečata“, „Književne republike“ i lista „Danas“ pa sve do publikacija i literature, Krleža bez ustezanja elaborira vlastite političke stavove. Ipak, u smiraj svoga života uz stanovitu ogradu Krleža zaključuje da je pisanje u „Plamenu“ „mladenački zbrkano“.⁸ Općenito naglašava distinkciju između svojih mladenačkih radova i zrele faze koja slijedi od srednjih dvadesetih pa nadalje. Nadalje, Krležino literarno djelo uvelike je impregnirano pišćevim političkim pogledima; neka djela čak izravno referiraju na recentnu političku stvarnost, poput romana „Na rubu pameti“, u kojem, po pišćevom priznanju, autor govori o famoznim strijeljanjima u sklopu Staljinovih čistki.⁹ „Banket u Blitvi“ i „Balade Petrice Kerempuha“ također eklatantni su primjeri utilitarne politički-ideološke poetike i pisac to ne krije.¹⁰ Dakle, razvidno je iz priloženoga da spisateljski rad Miroslava Krleže u velikoj mjeri biva intoniran pišćevim političkim habitusom, u književnosti, publicistici i napose znanstvenoj karijeri u Leksikografskom zavodu.

Međutim, uz teorijski filozofsko-povijesni korelat Krležinih misli, valja promatrati pisca i kao aktivnu političku osobu, sudionika većine važnih političkih događanja, gledajući iz današnje perspektive od najvišega povijesnog značaja. U previranjima kroz stoljeće, Krleža je gajio odnose, stavove, prijateljstva, a ponekad i neprijateljstva spram mnogih pojedinaca u javnome, kulturnom i političkom životu. Doduše, valja napomenuti da takozvana „neprijateljstva“ više su idealističke i polemičke naravi, a kao što znamo bilo je i vrlo živih i realnih neprijateljskih trenutaka, iniciranih vlastitim političkim i ideološkim habitusom, koji su mu prijetili i oduzimanjem života. Promatrajući Krležu kao dionika sudbonosnih političkih zbivanja koja su obilježila prošlo stoljeće, u svjetlu odnosa pisca s drugim sudionicima političkoga života, ocrtavaju nam se konture njegove praktične političke prirode koja je često neprikosnoveno stajala na barikadama vlastitih uvjerenja, čak i po cijenu smrti. U tim konturama prepoznat ćemo Krležin politički pragmatizam i osjećaj za distinkciju između umijeća mogućega i realnoga. Stoga, kombinacijom Krležinoga praktičnog

---

⁸ Čengić, Enes, *S Krležom iz dana u dan: Balade o životu koji teče*, Globus, Zagreb, 1985., 106.

⁹ Čengić, Enes, *S Krležom iz dana u dan: Trubač u pustinji duha*, Globus, Zagreb, 1985., 121.

¹⁰ Čengić, Enes, *S Krležom iz dana u dan: Ples na vulkanima*, Globus, Zagreb, 1985., 208.

političkog djelovanja kroz sve etape – od optiranja za lijevu misao, politički angažman u KPJ, pisanje angažirane literature i poslijeratnu enciklopedijsku djelatnost pa sve do piščeve književno-teorijske raščlambe političkih i ideoloških stavova, sintetizirat ćemo nepobitni korelat onoga što možemo nazvati Krležinom političkom biografijom.

1.1. Intelektualni zanos mladoga Krleže

Nižu pučku školu Krleža polazi na zagrebačkom Kaptolu u razdoblju 1899.-1903. Izvrstan je učenik i u tim godinama upoznaje Augusta Cesarca i Đuku Cvijića, prijatelje s kojima će kasnije dijeliti socijalističko političko opredjeljenje. Kao dječak Krleža redovito ide u crkvu i ministrira. Godine 1903. upisuje donjogradsku gimnaziju i počinje se baviti kazalištem, pišući prve igrokaze s biblijskim, antičkim i hrvatskim nacionalnim motivima.¹¹ I dok mladi Krleža otkriva ljubav prema teatru, istodobno sve više posrće u svojim akademskim obvezama pa bilježi sve slabije ocjene. Nadalje, prestaje s katoličkom praksom i prestaje ministrirati.¹² U ovom razdoblju počinje njegov trajni antagonizam prema Katoličkoj crkvi, a korespondira s piščevim sve većim zanimanjem za politiku, što rezultira sve češćim posjetima sjedištu Socijaldemokratske partije u Ilici.¹³ Pisac konstatira kako je upravo u donjogradskoj gimnaziji počeo „politički misliti“.¹⁴ Krležin otklon prema lijevoj političkoj misli možemo otprilike datirati u navedeno razdoblje. Sve više apostazirajući od svoje kršćanske vjere te prestavši ministrirati ide sve dalje te u darvinističkom zanosu potpuno odbacuje kršćansku ideju, priklonivši se praktičnom ateizmu.¹⁵

U eseju „O našoj inteligenciji“, opisujući jednu od svojih diskusija s jednom od tada poznatijih hrvatskih javnih osoba, Krleža deklamira niz političkih te ideoloških stavova: „ja sam spoznajno-teorijski materijalist, te stojim na primjer u našim dijalozima na stanovištu, da mi ne samo da smo upravo kao majmuni skakali po granama, nego da se ni danas, u vrijeme telefona i radija i otrovnoga plina, nimalo ne

---

¹¹ LZMK, „Životopis“, *Krležijana*, sv. 2 M-Ž, ur. Velimir Visković, LZMK, Zagreb, 2009., 552-554.

¹² Isto, 554.

¹³ Isto, 552-554.

¹⁴ Čengić, *Trubač u pustinji duha*, 34.

¹⁵ Lasić, Stanko, *Krleža – kronologija života i rada*, GZH, Zagreb, 1982., 54.

razlikujemo od tih naših repatih prijatelja.“¹⁶ Nadalje, u istom izlaganju definira se kao „materijalist dijalektik i ekonomski determinista“. ¹⁷ Također, deklarira se kao ateist.¹⁸ Nedvojbeno je, gledajući na navedene pojmove, da se Krleža koristi rekvizitarijem marksističke dijalektike i darvinističkoga pogleda na svijet. Dijalektički materijalizam deterministička je zakonitost svijeta i jedan od ključnih postulata marksističke filozofije. Filozofijski rječnik Vladimira Filipovića definira pojam dijalektičkih zakona „najopćenitijim zakonima kretanja i zbilje.“¹⁹ Determiniranost povijesnih procesa uvjetovana je oprekom baze i nadgradnje. Ekonomski su odnosi baza i determiniraju sve druge odnose. Ljudsko stvaralaštvo i svijest predstavljaju drugu stranu opreke, nadgradnju. Dakle, svijest je sekundarna i produkt je ekonomskih odnosa. Ekonomski pak odnosi projiciraju i determiniraju ljudsku zbilju kroz povijest, kojom se perpetuira obrazac klasne nejednakosti i neslobode pri čemu manjina posjeduje vlast, a većina biva potlačenom. Po svemu sudeći, upravo je u svojim školskim danima donjogradske gimnazije Krleža formirao svoj lijevi politički svjetonazor i klasni pogled na svijet i povijest. Neki od prijatelja s kojima se Krleža družio u navedeno vrijeme te odlazio u središnjicu Socijaldemokratske partije, poput Kamila Horvatina te već navedenih Cesarca i Cvijića, bit će jedni od glavnih predstavnika komunističkoga pokreta u Hrvatskoj i Jugoslaviji.²⁰

Godine 1906. Krleža iz određenih razloga prelazi u Kraljevsku veliku gornjogradsku gimnaziju, gdje će mu kolega između ostalih biti i Vladimir Čerina – kasniji poznati jugoslavenski integralist i predvodnik unitarističke Nacionalističke omladine, koja poslije prerasta u režimsku Organizaciju jugoslavenskih nacionalista – Orjunu. Dvije godine poslije, pisac odlazi iz Zagreba. Mladi Krleža odlučuje se za vojnu karijeru, školujući se za časnika na Vojnoj akademiji u Pečuhu. Ubrzo biva jednim od najboljih polaznika akademije te dobiva stipendiju za nastavak studija na prestižnoj Ludoviceum akademiji u Budimpešti. Novo okruženje ne ometa mladoga pisca u daljnjem rapidnom napredovanju u znanju, ali afiniteti i nazori o životu i svijetu kod Krleže sve više se mijenjaju. Uronivši u literaturu, istodobno čitajući po tridesetak knjiga, mladi kadet sve više posrće za svojim kolegama u znanju iz vojnih

---

¹⁶ Krleža, Miroslav, *Deset krvavih godina i drugi politički eseji*, Oslobođenje, Sarajevo, 1973., 59.

¹⁷ Isto, 59.

¹⁸ Krleža, Miroslav: *Djetinjstvo u Agramu, Davni dani, Eseji*, Novi liber, Zagreb, 2013., 47.

¹⁹ Filipović, Vladimir, *Filozofijski rječnik*, Matica hrvatska, Zagreb, 1984., 72.

²⁰ Visković, „Životopis“, 554.

vještina.²¹ Uči i čita na mađarskom jeziku i oduševljava se Sándorom Petőfijem. Čita skandinavske dramatičare i otkriva Schopenhauera.²²

Dolazi do nezadovoljstva nadređenih i sve britkijih i ne baš naklonjenih komentara prema mladome kadetu. Zamjera mu se površnost i čitanje sumnjive literature. Nadređeni konstatiraju kako je kadet „nadaren i iznimno načitan“, ali da očito nije za vojnički poziv.²³ Krležina buntovna narav iskazuje se već samim činom odlaska iz Zagreba i početkom školovanja na Vojnoj akademiji u Pečuhu, ali posve eskalira piščevim slavnim bijegom u Srbiju kako bi sudjelovao na srpskoj strani u Balkanskim ratovima. Oduševljenje mu je ubrzo splasnulo slijedom optužbe da je austrijski agent te je deportiran nazad u Austro-Ugarsku. Ipak, Krleža i dalje gaji veliku naklonost prema Srbiji i snažno priželjkuje ujedinjenje Južnih Slavena iz Austro-Ugarske u novu državu s predvodnicom Srbijom.²⁴ Srbija postaje utočište slavenofilskih predodžbi mladoga Krleže. Mlada država, netom oslobođena od višestoljetnoga osmanskoga jarma, postaje sve relevantniji faktor na balkanskoj političkoj karti. Veliki broj hrvatskih intelektualaca i studenata pogledava prema Srbiji kao južnoslavenskoj matici. Upravo u ovome razdoblju razvija se kod Krleže stanoviti pacifizam i posvemašnja odbojnost prema ratu. Toliko da razmišlja o pisanju svoga prvoga i k tome antiratnoga romana.²⁵ Idealistička komponenta i dalje prevladava u Krležinome imaginariju, ali sve više ustupa mjesto racionalnoj analizi. Sve snažniji bunt i otpor prema uvriježenim dogmama i ceremonijalima carske soldateske rastu usporedno s idealističkim zanošenjima srpskim pobjedama u Balkanskim ratovima.

I dok istočni susjed odiše vitalizmom i snagom mlade građanske države, Hrvatska tavori umorna i podijeljena između interesa mađarske i austrijske aristokracije. Poneka inicijativa hrvatskih narodnih zastupnika u principu biva sasječena u korijenu. Desetljećima ukazujući na neizdrživo stanje, slavenski su zastupnici kreirali ideje trijalizma i austroslavizma, kako bi ogromna slavenska komponenta unutar monarhije konačno dobila adekvatnu političku i administrativnu zadovoljštinu, ali ostarjeli car Franjo Josip nije imao dovoljno političke mudrosti i

---

²¹ Lasić, *Krleža*, 98.

²² Visković, „Životopis“, 555.

²³ Vidi Lasić, *Krleža*, 101.

²⁴ Lasić, *Krleža*, 94.

²⁵ Matvejević, *Razgovori*, 121.

lucidnosti za važan čin ustupka slavenskoj delegaciji. Iz današnje perspektive razvidno je misliti da bi car tim činom vjerojatno očuvao monarhiju. Suočena s neprikosnovenim carističkim dualizmom i nemogućnošću promjene postojećih okvira, hrvatska politička inteligencija sve se više veže za ideje južnoslavenske emancipacije i ujedinjenja. Krleža u tome mišljenju nije bio iznimka. Naprasnim odlaskom iz Ludoviceuma, Krleža je dobio priliku ostvariti svoj mladenački južnoslavenski ideal i pristupiti srpskoj vojsci na solunskoj bojišnici, što je naposljetku i učinio u lipnju 1913. godine, došavši u Skoplje.²⁶ No upravo dolaskom u Skoplje, rasplinuli su se Krležini južnoslavenski obzori. Vidjevši na licu mjesta pravu narav srpskoga imperijalističkoga ratnog stroja, pisac je utonuo u rezignaciju uvelike se razočaravši srbijanskom ekspanzionističkom politikom.²⁷ Ako je tada i postojala naznaka svojevrsnoga unitarističkog gledišta na problematiku južnoslavenskoga ujedinjenja, skopsko razočaranje srpskim imperijalnim strojem dovelo je Miroslava Krležu do zaključka kako jedini format budućega ujedinjenja može biti isključivo na bazi federalizma. Slom nacionalnih zanosa dovodi Krležu ponovno na prag lijeve misli. Pisac se vraća u sjedište Socijaldemokrata, u Ilicu, gdje je nekada dolazio sa svojim gimnazijskim prijateljima Cesarcem, Cvijićem i Horvatinom.²⁸

---

²⁶ Vidi Lasić, *Krleža*, 104.

²⁷ Isto, 104.

²⁸ Lasić, *Krleža*, 115.

2. POLITIČKO FORMIRANJE – PRIKLANJANJE IDEOLOGIJI SOCIJALIZMA

„U tom razdoblju od deset godina ja sam najglasniji komunist. Godine 1918. pokrećem, ako hoćete, lenjinski časopis „Plamen“, komunistički sam agitator za prve izbore, inicijator Odbora za pomoć gladnima u Rusiji. Uređujem „Književnu republiku“. Putujem u Rusiju i pišem putopise. Vodim polemike s građanskim ideolozima i političarima.“²⁹

U vremenu pred raspad Austro-Ugarske i nastanak Kraljevine SHS, Krleža održava poznanstva i odnose s mnogim uglednicima. Politički je angažiran u lijevome pokretu te prijateljuje s Augustom Cesarcom, Kamilom Horvatinom i braćom Cvijić, svojim političkim istomišljenicima. Nadalje, gaji literarna poznanstva s Antunom Brankom Šimićem i Gustavom Krklecom – korifejima mladoekavske epizode – važnoga dijela hrvatske kulturne i političke povijesti. Također, Krleža se tada susreće s raznolikim pokretom revolucionarne omladine i njihovim predvodnicima poput pjesnika Tina Ujevića i Vladimira Čerine (svojim školskim drugom), angažiranih u unitarističkoj Nacionalističkoj omladini te Ivom Andrićem iz Mlade Bosne.

Krajem 1918. Krleža je vrlo poznata ličnost. U svega godinu i pol dana objavio je nekoliko književnih uradaka poput zbirki pjesama „Pan“, „Tri simfonije“, „Pjesme I.“ i „Pjesme II.“³⁰

2.1. Odbacivanje socijaldemokracije i ulazak u Komunističku partiju Jugoslavije

Od samih početaka kulturnoga i političkog djelovanja, Krleža se nihilistički obara na općedruštvene i kulturne kanone, negirajući mnoge općeprihvaćene istine, smatrajući ih pukom frazom ili mitom. To se posebice odnosi na Krležine relacije spram političke i kulturne desnice, na čije se nacionalističke romantičarske mitove

---

²⁹ Krleža o svojem djelovanju 1918.-1928. Čengić, *Ples na vulkanima*, 22.

³⁰ Lasić, *Krleža*, 98.

obrušava do tada neviđenom žestinom. Stoga, već u svojim početcima Krleža postaje metom žestokih napada desnice i nacionalno obojenih časopisa i kulturnih foruma. Reputaciju ljutoga protivnika nacionalne desnice Krleža je zadržao i do današnjih dana, dok se odnos pisca prema ljevici drži apologetskim i gotovo podaničkim. Međutim, nastojat ćemo prikazati da nije uvijek tako bilo – iako neke epizode Krleži ne idu na čast. Naime, kao pripadnik lijevoga pokreta od samih početaka, kada se 1919. godine u Beogradu osniva Socijalistička radnička partija Jugoslavije, a potom 1920. na Prvom kongresu u Vukovaru preimenovana u Komunističku partiju Jugoslavije, Krleža – razumljivo – vodi naročitu polemičku aktivnost.³¹ Osim nekih programatskih rasprava i donošenja smjernica, kao aktivist Krleža tada ipak lijevu misao prihvaća vlastitim nazorom o svijetu, iako od samih početaka gaji skepsu prema logici partijske discipline.³² Ipak, pokazat će se, Krleža je u mnogočemu bio puno kritičniji spram ljevice, nego obrnuto. Duga je povijest njegovih obračuna s onime što je smatrao lijevim pokretom.

U predvečerje Prvoga svjetskog rata, kod pisca dolazi do velikoga nezadovoljstva politikom međunarodne ljevice. Naime, odluka europskih socijalističkih stranaka da se poviju nacionalnim interesima vlastitih država, tj. da interese potlačene radničke klase podrede ratnim i nacionalnim ciljevima domicilnih zemalja, izazvala je konsternaciju u velikome dijelu lijevoga pokreta. To je značilo neizbježan krah II. Internacionalne, međunarodnoga udruženja socijaldemokratskih stranaka.³³ Revoltirani navedenom politikom, veliki broj njihovih dotadašnjih članova nepovratno se radikalizirao, odbacujući socijaldemokratsku ideju o mirnome, postupnom prijelazu u socijalističko društvo. Od sada oni zagovaraju prevrat, revoluciju! Krležino mišljenje na istoj je liniji. Kolaborirajući s interesima kapitala i buržoazije, socijaldemokracija je, zaključuje, kompromitirana i slijedom toga, nije kadra izvršiti povijesnu ulogu predvodnika radničke klase u stvaranju društva jednakosti i slobode: „Godine 1914. kad je rat izbio, polagali smo svu nadu u Internacionalu. Bila je za nas mramorna božica koju je Marx odredio da sačuva Evropu od katastrofe, ali se ispostavilo da ona uopće nije božica, već ukrasna figura koja se može vidjeti na svakoj izložbi i koja se jednog dana, bez velikog procesa,

---

³¹ Lasić, *Krleža*, 148-149.

³² Isto, 149.

³³ Isto, 118.

razbila u tisuće komada, kao bilo koja bezvrijedna figura.“³⁴ Uslijed ratnih razaranja, Krleža kao vojnik biva upućen na ratište u Galiciju. Zbog lošega zdravlja vrijeme uglavnom provodi u vojnim bolnicama. Rezniran je nad sudbinom koja je zatekla Europu i iz dnevnčkih zapisa o tome vremenu progovara pesimizam i beznađe. Deklasirana europska socijaldemokracija predstavlja bolno otrježnjenje za mladoga Krležu i tada kod mladoga pisca uz već formirani snažan antiratni sentiment, dolazi i do revolucionarne odlučnosti da se svijet može promijeniti vlastitim angažmanom, na bolje. Upravo u ovome razdoblju, formirat će se kod Krleže dvije važne osobine: pacifizam i trajna kritičnost prema socijaldemokraciji i onome što je smatrao devijacijama na lijevom političkom spektru.

Međutim, u drugoj polovici Velikoga rata, točnije 1917. u carskoj Rusiji događa se epohalna promjena koje će nepovratno obilježiti povijest. Naime, dok europske socijaldemokracije izdajnički služe interesima nacionalističkih ratnih ciljeva vlastitih država, Lenjin odlučuje izvesti Rusiju iz rata mirom u Brest-Litovsku. U Krležinim očima Lenjin je pacifist. Nadalje, Lenjin radikalno provodi socijalističke ideje i gradi prvo besklasno radničko društvo. Oktobarska revolucija bit će za Krležu politički i povijesni kopernikanski obrat, a figura Lenjina postat će amblemom Krležinih političkih ideala. Do kraja svoga života Krleža će se deklarirati lenjinistom.³⁵

2.2. Lenjin

„Lenjinovo ime značilo je godine devet stotina i sedamnaeste signal svjetionika nad brodolomom međunarodne civilizacije.“³⁶

Krležin prvi “susret” s Lenjinom dogodio se 1917. godine, za vrijeme Velikoga rata, u bolničkoj sobi gdje je ležao. Provodeći jesen u bolničkoj postelji, imao je vremena promatrati i oslušivati bilo vojnika koji su dolazili s ratišta. Često je vodio razgovore s njima, a jedan od tih razgovora posebno ga je zaintrigirao. Radilo se o vojniku, povratniku iz ruskoga zarobljeništva. Prepričavajući impresije sa svojih ruskih

---

³⁴ Čengić, *Ples na vulkanima*, 70.-71.

³⁵ Lasić, *Krleža*, 118.

³⁶ Matica hrvatska, *Miroslav Krleža V. – eseji i putopisi*, Zora, Zagreb, 1973., 382.

putešestvija, vojnik je postao jedan od „prvih glasnika ruske bure onih dana“.³⁷ Boraveći u tadašnjem Petrogradu, vojnik je imao priliku susresti i vidjeti Lenjinove javne istupe kroz nekoliko revolucionarnih sastanaka. Krleža konstatira kako je vojnik prikazao Lenjina kao „jednostavnog ruskog čovjeka koji vojnicima objašnjava da se moraju dići protiv rata i ratne službe, da je sramota što oružje nose za gospodu, a ne okrenu ga protiv njih, da iskorištavani seljak bez posjeda besmisleno umire krvareći umjesto da se bori za svoja osnovna prava...“.³⁸ Za mladoga Krležu, razočaranoga slomom socijaldemokracije u predvečerje rata, iz vojnikovih usta opisana figura Lenjina zacijelo je zvučala obećavajuće. S Lenjinom uskrsnula je II. Internacionala, konstatira i počelo se „događati nešto presudno, nešto važno“.³⁹ U svome članku u „Borbi“, koristeći metaforiku „maslinove grančice“, Krleža potretira Lenjina kao prefiguraciju Krista, konstatirajući kako se „prvi put u historiji čovječanstva radi o ideji pomirenja.“⁴⁰ Koliko je Lenjinova politička ostavština utjecala na Krležu, najbolje ilustrira piščeva izjava o revolucionarnome utjecaju sovjetskoga vožda na stihove u „Baladama Petrice Kerempuha“. Naime, za Krležu Balade su „zamišljene kao primjer kako se lenjinska parola može ostvariti na jedan prividno arhajski, staromodan, barokni način, gdje se pjesnik ne stidi da stvari naziva pravim imenima“.⁴¹

Iako Balade predstavljaju epohalno djelo hrvatske književnosti i nevjerojatan umjetnički doseg, Krleža u prvi plan stavlja upravo „lenjinsku misao“ kao *spiritus movens* pri pisanju stihova, što je nepobitni dokaz piščeve naklonosti vođi Oktobarske revolucije.⁴² Imajmo na umu da su „Balade Petrice Kerempuha“ doduše pisane gotovo dvadeset godina, ali objavljene su i redigirane 1936. u piščevoj gotovo najzrelijoj fazi, kada Staljinova strahovlada doseže svoj vrhunac i kada sovjetski diktator uživa najveću moć. Biti lenjinistom 1936. znači oponirati staljinističkom kultu. Više riječi bit će o tome u dijelu koji se odnosi na Krležinu disidentsku ljevičarsku auru, posvjedočenu kroz poznati sukob na književnoj ljevici. Značaj Lenjinove pojave u povijesti socijalističke misli imanentna je pojava samoga Marxa i slijedom toga Krleža smatra da „historija socijalizma“ do 1914. ima Marxov predznak, dok će od 1917. tu štafetu preuzeti Lenjin. „Marksizam pretvorio se u Lenjinizam“, ustvrdio je

---

³⁷ Čengić, *Ples na vulkanima*, 71.

³⁸ Isto, 72.

³⁹ Isto, 71.

⁴⁰ Vidi Matica hrvatska, *Miroslav Krleža V*, 382.

⁴¹ Matvejević, *Razgovori s Krležom*, 201.

⁴² Isto, 200.

mladi zaneseni Krleža u „Borbi“ 1924. godine.⁴³ Lenjinizam za Krležu predstavlja posebnu te idealnu socijalističku i državotvornu koncepciju, koja u sebi utjelovljuje ideje pacifizma i antimilitarizma – upravo ono što Europi kronično nedostaje tih dana Velikoga rata. Lenjin ne nastupa s figom u ruci, nego djeluje i donosi konkretne odluke. Dok drugi razgovaraju o miru, Lenjin potpisuje Mir u Brest-Litovsku i izvlači Rusiju iz rata. Za Krležu, Lenjin je mirotvorac.⁴⁴

Europsko kulturno mnijenje, tisak i vladajuće političke strukture ne gledaju s odobravanjem na ruski scenarij. Situacija na političkom zemljovidu Balkana nije ništa drugačija. Kao mladi pisac netom objavljenih „Legendi“, Krleža svojom britkošću i političkom deklamacijom sve više ulazi u epicentar zanimanja južnoslavenskoga kulturnog prostora. U Srbiji vladaju Karađorđevići, a Hrvatska, Bosna i Hercegovina i Slovenija dio su Austro-Ugarske Monarhije. Proklamirati boljševizam u tim uvjetima nije poželjna stvar. Kada boljševici oktobarskim previranjima dolaze na vlast, Austro-Ugarska Monarhija već je nepovratno kompromitirana. Postalo je očigledno da slijede velike promjene. U Hrvatskoj vlada snažno raspoloženje za pripajanje Hrvatske budućoj jugoslavenskoj državi, ali postoje i različita gledišta na koji način bi se trebalo izvršiti ujedinjenje. U suštini, rasprava se svodi na opreku između dvije koncepcije: federalizma i unitarizma.

---

⁴³ Matica hrvatska, *Miroslav Krleža V*, 385.

⁴⁴ Krleža, Miroslav, *Eppur si muove - politički eseji*, Oslobođenje, Sarajevo, 1973., 12.

3. KRLEŽA I KRALJEVINA SHS

Gotovo cijelo dvadeseto stoljeće, sudbine Miroslava Krleže i Ive Andrića konstantno se isprepliću. Od njihovih ranih literarnih pokušaja ulaska u hrvatski parnas pa sve do trenutka u kojem postaju dva mastodonta jedne jugoslavenske kulture, obojica postaju vrlo važne figure jugoslavenskoga političkoga života. Njihovi politički nazori imali su zajedničku točku u ideji stvaranja južnoslavenske države, ali bitno su se razlikovali po načinu na koji bi se taj proces trebao izvršiti.⁴⁵ Ivo Andrić sebe je smatrao integralnim Jugoslavenom unitarnoga tipa. Katolik i Hrvat po rođenju, po mentalitetu Bosanac, po vlastitome literarnom opredjeljenju Srbin; Andrić je sebe jednostavno smatrao Jugoslavenom po nacionalnosti. Kao mladi intelektualac iz Bosne i Hercegovine, Andrić postaje član „Mlade Bosne“, omladinske terorističke organizacije rojalističkoga karaktera, koja se borila za odcjepljenje BiH od Austro-Ugarske i stvaranje zajedničke jugoslavenske države pod ravnanjem dinastije Karađorđevića. „Mlada Bosna“ svoje saveznike imala je u srbijanskoj terorističkoj organizaciji „Ujedinjenje ili smrt“ te hrvatskoj „Nacionalističkoj omladini“. Sve navedene grupacije imale su zajednički cilj: ujedinjenje Južnih Slavena u zajedničku jugoslavensku državu sa Srbijom kao maticom. Krleža njihove ideje odbacuje s indignacijom. Sukladno vlastitomu socijalističkomu pogledu na svijet, monarhije smatra recidivom prošlosti i optiranje za monarhiju na početku 20. stoljeća za Krležu predstavlja korak unazad umjesto naprijed. Opisujući jednu diskusiju iz 1914. godine, koju je vodio s predvodnikom „Nacionalističke omladine“ i svojim školskim drugom Vladimirom Čerinom, zagovornikom jugoslavenskoga integralizma, pisac Čerinino političko gledište kvalificira kao „bezazlene vidovdanske fraze“, koje po Krleži spadaju u „najisprazniju retoriku.“⁴⁶

Nadalje, ideologija unitarizma također mu je neprihvatljiva. Jugoslavenski narodi po Krleži posjeduju stanovite posebnosti i razlike. Niveliranje tih očitosti i stvaranje nekakvoga novog sublimiranog identiteta unitarnoga tipa pod jugoslavenskim imenom, potpuno je krivo i promašeno. Krleža sebe smatra

---

⁴⁵ Agić, Jasmin, „Velimir Visković: Krleža i Andrić su zagovarali ideju jugoslavenstva“, <https://radiogornjigrad.wordpress.com>, 12. 03. 2018.

⁴⁶ Krleža, *Deset krvavih godina*, 59.

Jugoslavenom, ali njegovo jugoslavenstvo nije unitarno niti monarhističko, već se temelji na ideji federalizma: „...jugoslavenstvo je moj gospodine širi pojam nego što mislite. Često to meni negiraju, a ja sam Jugoslaven, ali ne iz perspektive Aleksandra Karađorđevića ni Pere Živkovića.“⁴⁷ Jugoslavenstvo Miroslava Krleže proizlazi iz dvije odrednice: prvo, iz indoeuropske jezične koncepcije po kojoj se isprva odvajaju Baltoslavenski narodi, a potom Slaveni posebno i granaju se na Istočne, Zapadne i Južne, formirajući odvojene identitete te nacionalne narative. Drugo, Krleža je Jugoslaven na liniji revolucionarnoga socijalističkoga internacionalizma te kao deklarirani boljševik i pobornik socijalističke revolucije, prihvaća klasni pogled na svijet i slijedom toga prihvaća internacionalnu potku klasne svijesti kao nadnacionalnu identitetsku projekciju. Drugim riječima, jugoslavenstvo je Krleži okvir za ravnopravan razvoj svih južnoslavenskih nacionalnih komponenti. Međutim, upravo na planu ravnopravnosti i jednakosti Kraljevina SHS potpuno je zakazala. Hrvatske političke elite od ujedinjenja pa sve do solomunskoga rješenja u vidu Banovine Hrvatske, do kojeg je došlo ispostaviti će se ipak prekasno, nisu osjećale monarhiju svojom. Naposljetku, negiranje i skepticizam prema Kraljevini SHS kod Krleže ne proizlaze samo iz klasnoga piščevoga pogleda na svijet, već iz političke mudrosti i pragmatičnosti tada, doduše, mladoga čovjeka, ali i vrsnoga poznavatelja političkih prilika: naime, analizirajući sva aspekta ujedinjenja, suradnju i pregovore obje strane – radikala na čelu s Pašićem i hrvatskih političkih prvaka u Jugoslavenskom odboru – za Krležu bilo je očigledno da novonastala država za srbijansku političku elitu predstavlja prije svega realno diplomatsko ozbiljenje ideje svih Srba u jednoj državi.⁴⁸

Dakle, Kraljevina SHS slijedom toga predstavlja snažno utočište velikosrpske ideologije što nas dovodi do zaključka da su u toj državnoj tvorevini hrvatski nacionalni interesi ozbiljno ugroženi. Krleža je oduvijek bio protivnik velikosrpske ideologije i kao federalist smatrao je da centralizam Kraljevine SHS u kombinaciji s očitim velikosrpskim tendencijama radikala predstavljaju destruktivan faktor za ujediniteljske težnje. „U Odesi je počelo“, znamenita je piščeva rečenica u kojoj Krleža aludira na pokolj hrvatskih domobrana iz redova hrvatske regimente carske vojske na Istočnome bojištu, koji su ubijani i mučeni jer nisu htjeli prisegnuti dinastiji

---

⁴⁷ Čengić, *Ples na vulkanima*, 104.

⁴⁸ Goldstein, Ivo, *Hrvatska 1918-2008.*, Europapress holding, Novi liber, Zagreb, 2008., 12.

Karađorđević i stati pod srpski stijeg, već samo onaj jugoslavenski.⁴⁹ Krleža smatra da se već tada moglo vidjeti u kojem će smjeru ići nova država Južnih Slavena.⁵⁰ U razgovorima s Enesom Čengićem, dotičući se razornoga učinka velikosrpske ideologije na monarhističku Jugoslaviju, Krleža konstatira da je „eto historija htjela da mala Srbija kao država dobije mogućnost da godinama administrira prostorima za što nije dorasla”.⁵¹ Smatrao je Kraljevinu SHS povijesnom prilikom na planu „narodnoga jedinstva“. Naime, upravo neslavnim velikosrpskim centralizmom te integralnim unitarizmom propuštena je prilika za izgradnju zajedničke države na federativnim i ravnopravnim temeljima. Veliki propust učinjen 1918. za svoju posljedicu ima potrese „kakvih smo svjedoci do današnjih dana”.⁵² Kraljevina SHS, od 1929. Kraljevina Jugoslavija, definitivno nije bila ostvarenje Krležinih ideala ravnopravnosti i solidarnosti. Kao što vidimo, Krleža je itekako bio kritičan prema (veliko)srpskim nacionalnim narativima i stoga teza o Krleži kao srbofilu definitivno nema svoje uporište u stvarnosti.

3.1. Odnos prema Stjepanu Radiću i politici Hrvatske seljačke stranke

„Oni su me smatrali izdajnikom, boljševičkim agentom i provokatorom koji prima stipendiju od Sovjetske Rusije da joj u Jugoslaviji pravi propagandu. Osim toga, za njih sam važio kao unitarist i nosilac ideje narodnog jedinstva na marksistički način, čovjek koji im najtalentiraniju inteligenciju odvodi u komunističke vode.”⁵³

Najveća hrvatska politička snaga za vrijeme Kraljevine SHS/Jugoslavije bila je Hrvatska seljačka stranka (HSS), izvan svake sumnje. Nijedna politička stranka nije u tolikoj mjeri artikulirala i legitimno predstavljala interese hrvatskih birača – uglavnom seljaka – poput HSS-a. Ulazeći u Kraljevinu SHS hrvatsko stanovništvo uglavnom je seljačko i stoga je razumljiva ogromna potpora koju je HSS uživao u Hrvatskoj. Gotovo cijeli vijek Kraljevine SHS/Jugoslavije, HSS je neprikosnoven glavni politički faktor u Hrvatskoj i od vitalnoga značaja za stabilnost čitave monarhije. Osim što se radi o političkoj stranci, HSS je prije svega bio pokret koji je u kratkome vremenu

---

⁴⁹ Matica hrvatska, *Miroslav Krleža V*, 151.

⁵⁰ Krleža, *Deset krvavih godina*, 229.

⁵¹ Čengić, *Balade o životu koji teče*, 71.

⁵² Isto, 199.

⁵³ O odnosu HSS-a prema njegovoj ličnosti. Isto, 185.

mogao okupiti (seljačke) mase, što je nesumnjivo predstavljalo velik izazov i potencijalnu opasnost za vladajući režim. Ubojstvo trojice zastupnika na čelu sa Stjepanom Radićem od strane velikosrpskoga radikala Puniše Račića te posljedična Šestosiječanjska diktatura, bili su veliki udarci i pravi test izdržljivosti za stranku. Međutim, HSS se ubrzo izdignuo te, iskoristivši prestanak otvorene diktature 1931., ponovno pokrenuo snažnu djelatnost na svim područjima pod vodstvom novoga lidera, Vladka Mačeka.

Krleža se često u svojim politološkim člancima, esejima i opservacijama bavi ovom političkom strankom, poglavito figurom Stjepana Radića. Razlog tomu prilično je razumljiv. Od prvih izbora za Ustavotvornu skupštinu 1920. kada KPJ iznenađujuće osvaja velik broj mandata i ulazi u jugoslavenski politički mainstream, HSS i komunisti postaju veliki politički suparnici te u principu nastoje ovladati istim biračkim tijelom, seljaštvom. Krleža nikada nije bio u izravnome kontaktu sa Stjepanom Radićem, ali preko posrednika dolazile su inicijative predsjednika HSS-a za sastanak i razgovor. Ipak, pisac nije bio zainteresiran.⁵⁴ Krleži je ideologija HSS-a daleka u mnogim stvarima. Po Krleži, HSS je prije svega jedna konzervativna reakcionarna stranka, koja svojim ideološkim predispozicijama ne može odgovoriti duhu vremena i adekvatno braniti interese klase koju predstavlja – seljaštva. Prvo što zamjera Radiću je naprosto konzervativan pristup političkomu djelovanju i ustrojstvu stranačkoga programa, koji se očituje u dosljednome poštivanju ustavnopravnoga poretka državne vlasti, bezuvjetnoj mirnodopskoj političkoj agitaciji i otklonu bilo kakvoga revolucionarnoga djelovanja.⁵⁵ Dakle, nasilje nikako nije metoda kojom bi HSS po Radiću trebao doći na vlast, nego to treba činiti samo “ustavnim sredstvima”.⁵⁶ Navedena opaska dijametralno je suprotna Krležinom gledištu o potrebi društvenoga prevrata socijalističkom revolucijom. Kako djelovati ustavno u režimu koji uhićuje, zabranjuje političko djelovanje, slobodu govora i tiska!

Nadalje, pita se Krleža, kako graditi novo društvo i popravljati postojeće stanje metodama koje dokazano stoljećima ne djeluju? Ovo se prije svega odnosi na Radićev konzervativni pogled na svijet, kojim se na stanovit način aboliraju upravo

---

⁵⁴ Čengić, Enes, *S Krležom iz dana u dan: U sjeni smrti*, Globus, Zagreb, 1985., 213.

⁵⁵ Matica hrvatska, *Miroslav Krleža V*, 134.

⁵⁶ Isto, 136.

oni društveni indikativi koji su naposljetku i doveli to potlačeno seljaštvo na postojeću civilizacijsku mizeriju.⁵⁷ Radić dakle poštuje i nekritički uvažava tradicionalne društvene obrasce te na njihovim temeljima pokušava stvoriti bolje društvo, ali Krleža je uvjeren da je to postojećim resursima nemoguće. Upravo su buržoaska Austro-Ugarska i poslije Kraljevina SHS dovela zemlju do situacije gdje je gotovo 32,2% stanovništva – pretežno seljaštva – posve nepismeno.⁵⁸ Provodeći ekonomsko istraživanje u sklopu sociologije sela, 1936. Rudolf Bičanić utvrđuje posve normalnu pojavu oskudice hrane u kršnim predjelima Hrvatskoga primorja, Like i Dalmacije. U Hrvatskome zagorju javlja se isti problem, ali uzrok je velika gustoća stanovništva.⁵⁹ Dakle, postojeći društveni okvir koji je naposljetku doveo zemlju u postojeće stanje treba rušiti, a ne s njime kolaborirati, provodeći politiku kompromisa na ustavnoj liniji. Potrebna je revolucija! S druge strane, neki aspekti političkoga programa HSS-a nesumnjivo su bliski Krleži. Federalizam prije svega. Naime, kako smo već konstatali, Krležina koncepcija zajedničke države Južnih Slavena beskompromisno je na liniji federalizma i poštivanja nacionalnih posebnosti. HSS slijedi istu paradigmu. Iako naglašeno nacionalno orijentirana, stranka rješenje problematike „hrvatskoga pitanja“ vidi isključivo u okvirima Jugoslavije. Nacionalno pitanje također je točka u kojoj se u solidnoj mjeri podudaraju Krležini i Radićevi obzori. Iako se Krleži počesto imputira anacionalan prizvuk, činjenice i gomila napisanih tekstova velikoga pisca sugeriraju nam da je itekako držao do koncepta onoga što nazivamo „hrvatskim nacionalnim pitanjem“. Obojica su Hrvate smatrali dijelom zajedničkoga južnoslavenskog panoptikuma i u državotvornome smislu, kao što smo već naveli, oboje su držali ideju jugoslavenske federacije idealnim okvirom za razvoj i afirmaciju hrvatskih nacionalnih interesa.

Međutim, sukladno Krležinom pogledu na radićevštinu kao anakron i reakcionaran politički program, pisac smatra da je HSS-ovsko hrvatstvo neozbiljno, prigodničarsko i naivno poput dobrodušnih turopoljskih i zagorskih seljaka te da ne može odgovoriti izazovima vremena, koja nipošto ne idu u korist Hrvata s obzirom na otvorenu velikosrpsku politiku vladajućega režima.⁶⁰ Krleža je smatrao, kao što je

---

⁵⁷ Matica hrvatska, *Miroslav Krleža V*, 141.

⁵⁸ Goldstein, *Hrvatska 1918-2008.*, 127.

⁵⁹ Bičanić, Rudolf, *Ekonomski podloga hrvatskog pitanja i drugi radovi*, Pravni fakultet u Zagrebu, Zagreb, 1995., 14.

⁶⁰ Krleža, *Deset krvavih godina*, 95.

navedeno, da nije moguće voditi parlamentarnu političku borbu za obespravljeni hrvatski nacionalni kontingent jer se raznoraznim smicalicama, amandmanima i interpelacijama vrši njihova sustavna majorizacija, preglasavanje i degradiranje. Republikanizam je, nadalje, točka sastajanja Krležinih i Radićevih političkih obzora. Optiranje za republiku sastavni je dio djelatnoga antimonarhizma u Krležinoj političkoj misli. Naposljetku, ideje sveslavenske uzajamnosti ono su što spaja pisca i lidera HSS-a. Doduše, Krleža ne dijeli toliko oduševljenje za slavensko zajedništvo, već promatra navedenu ideju kroz vlastitu racionalnu optiku.⁶¹ Hrvati su za njih dio velike slavenske ekumene na čelu s velikom Rusijom. Slijedom vlastitih ideala i političkih simpatija, obojicu će put nanijeti u Moskvu: Radića 1924. kada potpisuje pristupnicu HSS-a Seljačkoj internacionali pri Kominterni, a Krležu za života više puta, od čega se ipak posebno ističe putovanje iz 1926. kada nastaje znamenito djelo "Izlet u Rusiju". Ipak, Radićev panslavizam (kao i Jurja Križanića), za Krležu, lišen je racionalne podloge, pa je istovjetan njegovu hrvatstvu – previše optimističan i prepun iluzija.⁶²

3.2. Miroslav Krleža i federalizam

„Ja sam supilovac.“⁶³

Za Krležin politički portret od velike je važnosti njegov odnos prema liku i djelu Frana Supila. U Krležinim supilovskim impresijama zrcale se temeljna politička stajališta i opservacije s aspekta ujedinjenja te budućega uređenja Kraljevine SHS. Kada vrsni poznavatelj Krležinoga lika i djela, Velimir Visković, ustvrdi da je Krleža supilovac, navedena tvrdnja podrazumijeva određene zaključke, ali i distinkcije.⁶⁴ Naime, ono što se podrazumijeva političkom ostavštinom Frana Supila, odnosi se na njegovu djelatnost i ulogu za vrijeme Prvoga svjetskog rata kroz prizmu ujedinjenja Južnih Slavena u zajedničku državu.⁶⁵ Međutim, supilovska politička ostavština za Krležu u suštini svodi se na ideju ujedinjenja na federativnim principima nacionalne

---

⁶¹ Matica hrvatska, *Miroslav Krleža V*, 142.

⁶² Krleža, *Deset krvavih godina*, 218.

⁶³ Čengić, *Ples na vulkanima*, 134.

⁶⁴ Grujičić, Nebojša, "Krleža je i srpski pisac", www.Vreme.com, br. 594, 23. 05. 2002.

⁶⁵ Matica hrvatska, *Miroslav Krleža V*, 124.

ravnopravnosti, gdje bi hrvatska komponenta ravnopravno participirala s drugim nacionalnim jedinicama u novoj ujedinjenoj južnoslavenskoj državi. U suštini, biti supilovac znači raditi na ujedinjenju te istovremeno štiti hrvatske nacionalne interese.

(Kon)federalni koncept političkoga i državno-pravnog ujedinjenja južnoslavenskih naroda, za Krležu nema alternativu. U vremenima kada se ideja ujedinjenja konačno provodi u djelo – stvaranjem Kraljevine SHS, Krleža primjećuje retrogradne unitarističke tendencije, prouzročene radikalskim pašićevskim političkim djelovanjem, koje će naposljetku kulminirati nesretnim Vidovdanskim ustavom – kamenom temeljcem unitarističkoga centralizma novonastale kraljevine. Već tada Krleža primjećuje da postojeći državno-pravni okvir ne može ispuniti povijesnu zadaću ujedinjenja te kakvi problemi stoje ispred monarhije u budućnosti. Shvativši svu pogubnost Pašićeve centralističke vidovdanske političke koncepcije, u kojoj posljedično Srbi dominiraju novom državom i kojom Kraljevina SHS biva uvertirom za neku buduću „Veliku Srbiju“, Krleža afirmira političku figuru „tipično hrvatske pojave“ Frana Supila i njegov federalizam kao antitezu Pašiću i beogradskoj čaršiji, nazvavši je utjelovljenjem „gladnoga cincarskog etatizma“.⁶⁶ Supilova demisija u Jugoslavenskome odboru za Krležu eklatantan je primjer političara s dignitetom, koji ne živi u iluzijama i ne laže narod koji predstavlja. Uvidjevši kalkulantsku politiku srbijanske političke vrhuške i suočivši se s katastrofalnim posljedicama Londonskoga ugovora, Supilo se rezignirano povlači iz političkoga života, ne ispunivši vlastite ciljeve.⁶⁷

Portretirajući Supila kao relevantnu i pronicljivu hrvatsku političku figuru, čija su politička stajališta predstavljala avangardu i vrhunac lucidne pragmatičnosti, Krleža mu kao antipoda suprotstavlja Ivana Meštrovića, ideologa južnoslavenskoga integralizma i unitarizma, poznatoga kipara koji koristeći elemente pretežno srpske vidovdanske mitologije, kosovskoga mita i kulta solunaštva, gradi spomenike jugoslavenskomu jedinstvu. Najpoznatiji je zasigurno famozni „Vidovdanski hram“. Krleža Meštrovića opisuje kao političkoga diletanta koji u „ovakvoj krvi deklamira o

---

⁶⁶ Matica hrvatska, *Miroslav Krleža V*, 124.

⁶⁷ Isto, 124.

desetercu“ i „gradi figure od gipsa“. ⁶⁸ Frano Supilo stoga predstavlja primjer beskompromisne borbe za hrvatske nacionalne interese, zasnovane na federalnoj koncepciji ujedinjenja ravnopravnih državno-pravnih faktora, na čelu sa Srbijom i Hrvatskom. Označivši Supila tipičnom hrvatskom pojavom, Krleža ga nadalje opisuje kao „starog starčevićanca i hrvatskoga romantika“ što se očito pomalo donkihotovski gubi u raljama onodobne realpolitike, saznajući za famozni Londonski ugovor. ⁶⁹ Krležin roman „Zastave“, u kojima književnik impostira obračun s vlastitim duhovima političke prošlosti, Velimir Visković naziva u određenoj mjeri „romanom o supilovcima, pa i Supilu“. ⁷⁰ S obzirom na to da su „Zastave“ objavljene 1962. godine, valjano je zaključiti da pisac u smiraj svoga života upravo Supilovu političku agendu uzima kao svoj misaoni orijentir. ⁷¹ Supilo stoga kao pojedinac biva tipičnom tragičnom figurom hrvatske političke povijesti, koja vrvi tragičnim figurama i konstantnim neuspjesima. Supilovo ludilo i smrt 1917. godine samo su jedno te isti primjeri tisućljetne nesretne povijesne hrvatske bilance.

---

⁶⁸Matica hrvatska, *Miroslav Krleža V*, 124.

⁶⁹ Isto, 122.

⁷⁰ Visković, Velimir, „Krležin rat i mir s jugoslavenstvom“, www.jutarnji.hr, 26. 07. 2018.

⁷¹ Lasić, *Krleža*, 391.

4. U VRTLOGU DRUGOGA SVJETSKOG RATA

Narodnooslobodilačka borba (NOB) i uspostava socijalističke Jugoslavije, nesumnjivo predstavljaju ostvarenje ideala za koje se Krleža zalagao cijeloga života. Titova Jugoslavija adekvatna je platforma za ravnopravan razvoj svih naroda i federalnih jedinica. Klasna i nacionalna ravnopravnost postulati su na kojima je zakazala Kraljevina SHS/Jugoslavija, omogućivši centralizmom i unitarizmom prevlast jednomu narodu. Socijalistička Jugoslavija upravo u tim aspektima napravila je važan pomak. Međutim, povijesne okolnosti pred Drugi svjetski rat nisu išle u korist jugoslavenskome komunističkom pokretu. Dvadeset godina provedenih u ilegali stvorilo je od partije iznimno discipliniranu organizaciju vojnika revolucije, ali i niz teškoća koje su desetkovale partijsko članstvo i lišile ih dobrih partijskih kadrova. Naime, u poznatim Staljinovim čistkama nestao je popriličan broj starih jugoslavenskih komunista pa iako dolaze mladi kadrovi, nedostatak iskusnih članova partije koji su u organizaciji od samoga početka, predstavlja neprocjenjiv gubitak. Staljinistički procesi po Krleži bit će jezgrom sukoba na književnoj ljevici.⁷² Kao zagovornici društvenoga prevrata, antimonarhisti te protivnici tržišnoga gospodarskog uređenja, jugoslavenski komunisti su predstavljali crvenu krpu kraljevskoj radikalnoj vlasti. Također, kao apsolutni protivnici bilo kakvoga nacionalnog ekskluziviteta, prijetnja su velikosrpskom karakteru režima. Njihov ugled nije ništa bolje kotirao u međunarodnim političkim krugovima. Pritisnuti strahom od širenja revolucije, u očima zapada komunisti su omraženi sljedbenici Lenjina. Mogućnost uspjeha socijalističke revolucije u Jugoslaviji porazan je scenarij za kapitalističke države i njihove političke elite.

Koalicija Saveznika, predvođenih Velikom Britanijom, Francuskom i SAD-om provodi politiku očuvanja monarhističke Jugoslavije pod patronatom kraljevske obitelji Karađorđević. Isprva, neprihvatljiva im je bilo kakva opcija savezništva s komunistima, ali situacija na terenu diktirat će promjenu odnosa prema KPJ. Naime, travanjski pohod njemačkih trupa na Jugoslaviju 1941. godine dovodi do stvaranja organizacije četnički „Ravnogorski pokret“ Draže Mihailovića. Mihailovićeви četnici

---

⁷² Čengić, *U sjeni smrti*, 148.

službeni su predstavnici kraljevske dinastije i proklamiraju borbu za monarhističku Jugoslaviju. Sukladno tome, postaju politički i vojni saveznici Velike Britanije, što nas dovodi do spoznaje o teškoćama koje su nastupile za Hrvatsku i ostale nesrpske narode u Jugoslaviji.

S druge strane, Sovjetski Savez 1939. sklapa „Pakt o nenapadanju“ s nacističkom Njemačkom i slijedom toga postaju faktički saveznici nacističkoga ratnog stroja. KPJ kao saveznik SSSR-a nema druge mogućnosti, nego se podrediti savezništvu s prvom i najvećom zemljom socijalizma, ali s velikim negodovanjem. Dana 10. travnja 1941. godine osniva se kvislinška Nezavisna Država Hrvatska (NDH) te odmah dolazi do prvih velikih pokolja i deportacija Srba, Židova, Roma i hrvatskih antifašista.⁷³ Komunisti su prisiljeni djelovati u ilegali i ne vršiti nikakve borbene aktivnosti, sukladno sporazumu o nenapadanju koji je na snazi. Već u ovome vremenu dolazi kod jugoslavenskih komunista do stanovitih sumnji u sovjetsko vodstvo. Kao što smo već naveli, partija je desetkovana uslijed staljinističkih čistki, a pakt Ribbentrop-Molotov definitivno nije na liniji proklamirane proleterske revolucije. Krleža smatra da je Treća internacionala krahirala Paktom o nenapadanju. Prva zemlja socijalizma tako postaje suradnik nacističke Njemačke.⁷⁴ Gledajući logikom državne vlasti, sporazum je opravdan, ali lišen je „marksističke, socijalističke i ljudske logike,“ konstatira Krleža. Staljin je iznevjerio socijalističke ideale poput solidarnosti proletarijata i internacionalizma isključivo iz vlastitih interesa. Po Krleži, razjedinjeni proletarijat jamac je jakoga SSSR-a.⁷⁵ Da se ne radi o izdvojenome slučaju u navedenome primjeru, nego o kontinuitetu imperijalne politike SSSR-a, Krleža opimjeruje odnosom sovjetske partije prema KP Njemačke u razdoblju 1919.-1933. godine.

Naime, u navedenome razdoblju KP Njemačke provodi doslovno „rusku politiku”.⁷⁶ „Ruska politika“ nije ništa drugo, nego sintagma koja označava cjeloviti politički koncept sprječavanja njemačkih komunista u izgradnji revolucionarne partije jer tako KP Njemačke može postati ravnopravna sovjetskoj, a to – logično – imperijalna politička agenda SSSR-a u okviru Kominterne nikako ne smije dopustiti.

---

⁷³ Goldstein, *Hrvatska 1918-2008*, 256.

⁷⁴ Čengić, *Ples na vulkanima*, 157.

⁷⁵ Isto, 259.

⁷⁶ Isto, 129.

Treba imati na umu da je njemačka KP dvadesetih godina po snazi i broju članova *al pari* sovjetskoj partiji. Dakle, uništenje njemačkih komunista nedvosmislen je dokaz da KP Sovjetskog Saveza svjesno provodi destruktivnu politiku prema drugim komunističkim partijama, održavajući sebe na pijedestalu međunarodnoga lijevog pokreta. Stoga, cilj SSSR-a kao prve zemlje socijalizma nije širenje revolucije i lijevih ideja, već isključivo djelovanje u korist vlastitih etatističkih interesa.⁷⁷ Dodatan kamen smutnje u odnosima KPJ prema SSSR-u zasigurno predstavlja i poprilično negativna uloga sovjetske partije u ratnim zbivanjima za vrijeme Španjolskoga građanskog rata, uz opravdanu sumnju međunarodne javnosti da su tamo agenti NKVD-a vršili kontrarevolucionarnu ulogu i uvelike pridonijeli pobjedi falangista. Bilo je očito da sovjetska komunistička partija ne namjerava tek tako prepustiti autonomiju domicilnim komunističkim sekcijama u pokretu otpora, u slučaju mogućega sukoba s nacističkom Njemačkom, te da pokreti otpora diljem istočnoga lagersa moraju biti pod ingerencijom Moskve.

Međutim, u okviru jugoslavenske partije stasala je nova generacija rukovodilaca na čelu s Aleksandrom Rankovićem, Milovanom Đilasom i Edvardom Kardeljom. Vrlo disciplinirani i odani Titu, svjesni trenutka vremena i vrlo vjerojatnoga skorašnjeg sukoba s nacistima i kvislinškim režimima na jugoslavenskome ozemlju, mladi kadrovi postaju predvodnici novoga smjera partije, koji će stremiti što autonomnijemu obliku djelovanja spram Moskve te stvaranju autentičnoga jugoslavenskog antifašističkog otpora.⁷⁸ Ipak, kada Tito postaje sekretar partije 1937. godine nakon smrti Milana Gorkića, KPJ je i dalje "igrač" Moskve. Svjestan težine vremena ispred sebe, Tito provodi potpunu boljševizaciju partije i postupnu militarizaciju, kako bi organizacija spremno dočekala rat.⁷⁹ Krleža često govori o graničnome karakteru vremena pred rasplamsaj rata na ovim prostorima. Za njega nema sumnje, uspjeh NOB-a pripisuje Titovom vizionarskomu geniju. Svojim umijećem, karizmom te izvanrednim darom zapažanja, Tito nadvladava domaće kvislinške režime i unatoč (ne)postojanju potpore iz Moskve stvara jedinstven antifašistički pokret koji će zadiviti Europu.⁸⁰ Diplomatskom vještinom, upornošću i dosljednošću Tito će pridobiti potporu Zapada, a u tome će mu zasigurno pripomoći

---

⁷⁷ Čengić, *Ples na vulkanima*, 129.

⁷⁸ Goldstein, *Hrvatska 1918-2008*, 166.

⁷⁹ Isto, 166.

⁸⁰ Matvejević, *Razgovori*, 281.

kolaboracija četnika s Nijemcima koju je otkrila britanska obavještajna služba. Kao što revolucija 1917. u Rusiji ne bi uspjela bez Lenjina, NOB-a ne bi bilo bez osobe Josipa Broza Tita.

4.1. Susreti s Titom pred rat

Tito je vjerojatno uz Lenjina jedina osoba za koju pisac nije upotrijebio niti jednu negativnu opasku ili riječ. Dvojica Zagoraca (Krleža je naglašavao da mu je podrijetlo varaždinsko i žalio je što Varaždinci to ne ističu) rođeni su u razmaku od godinu dana. Josip Broz Tito 1892., a Krleža 1893. godine. Po svemu sudeći, obojica su boravili 1920. u Kraljevcu kao aktivisti, ali nisu se poznavali niti se susreli.⁸¹ Broz tada još nije bio član partije. Međutim, putovi im se sastaju 1921. godine na jednome predavanju. Tito je prišao Krleži te izrazio zadovoljstvo poslušanim izlaganjem pisca. Krleža je tada bio član partije i deklarirani boljševik, ali bez iskustva dodira s prvom zemljom socijalizma. Stoga je bio poprilično pod dojmom upoznavanjem mladoga metalškog radnika, koji se vratio iz Rusije te izrazio želju za aktivizmom u lijevome pokretu, pokazavši oduševljenje Krležinim pisanjem u "Plamenu".⁸² Krleža je tada Brozu predložio da se učlani u partiju i tako je počela povijest njihovoga odnosa i trajat će gotovo šezdeset godina.⁸³

Drugi važan susret Broza i Krleže bit će u Šestinama 18 godina poslije, 1939. pred rat, u jeku sukoba na ljevici. Krleža je tada vodeća literarna i intelektualna ličnost jugoslavenskoga kulturnog života, a Broz neupitni lider KPJ. Dva korifeja lijevoga pokreta provest će cijelo poslijepodne u diskusiji, raspravljajući o teorijskim i praktičnim pitanjima socijalizma, svjesni činjenice da je rat pred vratima. Tito je apelirao na Krležu da se povuče iz sukoba na ljevici te da posustane sa svojom polemičkom aktivnošću, poradi kompaktnosti partije i nadolazeće fašističke opasnosti. Krleža ipak nije posustajao u svojoj skepsi spram određenih nepravilnosti u lijevome pokretu, protiv kojih i naposljetku vodi polemike već dugi niz godina.

---

⁸¹Matvejević, *Razgovori*, 267.

⁸²Čengić, *Ples na vulkanima*, 118.

⁸³Isto, 68.

Bezuvjetna odanost Tita Moskvi, po svemu sudeći, jako je smetala Krleži. Došavši na čelo partije, Tito je proveo boljševizaciju s ciljem što kvalitetnije pripreme za nadolazeći rat. Ipak, Krleža nije mogao prešutjeti „sibirske grobove”.⁸⁴ Navedena sintagma u prenesenome značenju označava proces staljinističkih čistki, poznatih kao „Veliki teror”. Naime, u razdoblju od nekoliko godina – 1936. pa na dalje – u Sovjetskome Savezu ubijeno je preko 800 jugoslavenskih komunista. Oko 120 njih bili su kadrovi najvišega reda, od iznimne važnosti za lijevi pokret u Jugoslaviji. Između ostalih, stradali su i Krležini školski prijatelji poput Đuke Cvijića i Kamila Horvatina.⁸⁵ Krleža je često upozoravao na razoran učinak Staljina za lijevi pokret, posebice na teror koji su zdušno provodili njegovi brutalni suradnici poput Lavrentija Berije i Nikolaja Ježova. Zbog toga, pisac biva metom optužbi za “trockizam”.⁸⁶ Po njegovome priznanju, strijeljanja u Rusiji razlog su pisanja djela “Na rubu pameti”.⁸⁷ Tito je očito bio upoznat sa staljinističkim terorom, ali smatrao je da nije najpametnija stvar inzistirati na toj problematici, jer rat je gotovo pred vratima. Pažljivo slušajući Krležu bez prekidanja, Tito je ustvrdio da “to jest problem, ali u ovom času ima važnijih problema. Fašizam je tu, pred vratima, svaki čas nas može napasti”.⁸⁸ Jasno označivši problemsku hijerarhiju, Tito je negativnu ulogu Staljina stavio po strani jer kada rat krene, “morat ćemo se braniti. To je sada najpreča stvar. Ono drugo doći će na red kasnije”.⁸⁹ Susret u Šestinama završio se Titovom molbom Krleži da ne pusti u javnost planirani polemički tekst “Dijalektički antibarbarus”, u kojemu svojom poznatom polemičkom vještinom oštro odgovara svojim oponentima poput Radovana Zogovića, Milovana Đilasa i drugih. Krleža ga nije poslušao i tekst je izašao u časopisu “Pečat”.⁹⁰ Ogriješivši se o postulate partijske discipline, Krleža je bio svjestan posljedica, ali nije očekivao da bi mu život mogao biti ugrožen. Međutim, uskoro se situacija bitno pogoršala i pisac se počeo bojati za vlastiti život. Sastanak u Šestinama bio je posljednji susret pisca i vođe KPJ pred rat. Uskoro će nastupiti vrijeme teškoća i neizvjesnosti, za obojicu.

---

⁸⁴ Matvejević, *Razgovori*, 278.

⁸⁵ Isto, 278.

⁸⁶ Čengić, *U sjeni smrti*, 300.

⁸⁷ Čengić, *Trubač u pustinji duha*, 121.

⁸⁸ Matvejević, *Razgovori*, 278.

⁸⁹ Isto, 278.

⁹⁰ Čengić, *Balade o životu koji teče*, 79.

4.2. (Ne)odlazak u partizane

“Bio sam prilično sam, ali osamljenost još uvijek nije dokaz da čovjek nema pravo!”⁹¹

Nacistička Njemačka do 1941. ovladala je većim dijelom Europe. Jugoslavenski susjedi, Mađarska, Rumunjska i Bugarska, dio su Trojnog pakta. Hitler strpljivo nastoji Jugoslaviju privoljeti u savez, ali Britanci također imaju svoj interes u Kraljevini Jugoslaviji.⁹² Njemački cilj je u što manjoj mjeri vojno se angažirati na europskome jugu, s obzirom na opterećenost nacističkoga ratnog stroja i planove za skorašnji napad na SSSR. S druge strane, Velika Britanija nastoji pojačanim obavještajnim aktivnostima stvoriti raspoloženje protiv Njemačke te odbacivanje politike neutralnosti koju je zagovarala dinastija Karađorđević. Britanci traže od Jugoslavije rat protiv sila Osovine.⁹³ Međutim, 25. ožujka 1941. Jugoslavija u Berlinu potpisuje Protokol o pristupanju Trojnom paktu.⁹⁴ Velika Britanija dakako ne miruje. Potpiruju demonstracije i protuosovinsko raspoloženje, što rezultira državnim udarom nekolicine probritanskih časnika.⁹⁵ Hitler ne može dopustiti da drugi slijede jugoslavenski primjer te “Direktivom 25” naređuje napad na Jugoslaviju i tako započinje kratki Travanjski rat, kojim Kraljevina Jugoslavija *de facto* prestaje postojati. Već 10. travnja proglašena je NDH i nastupa svojevrsni *intermezzo*, uslijed kojega su nove ustaške vlasti počele vršiti pogrome Srba, Židova i antifašista. KPJ tada sukladno Paktu o nenapadanju ne smije vršiti borbene aktivnosti, ali priprema se za rat.⁹⁶ Ubrzo napadom nacističke Njemačke na Sovjetski Savez prekršen je Pakt o nenapadanju te dolazi do rasplamsaja rata na području Jugoslavije. Partizanski borac i komunistički aktivist Vlado Janić Capo točno na dan operacije “Barbarossa” 22. lipnja 1941. pokreće antifašistički ustanak u šumi Brezovica kod Siska.⁹⁷ Tim datumom počinje NOB, a hrvatsko komunističko vodstvo odlazi u šume i brda vršiti organizaciju ustanka, podižući opću pobunu i gerilski rat.⁹⁸

---

⁹¹ Krleža, Miroslav, “Na rubu pameti”, Globus media, Zagreb, 2004.

⁹² Goldstein, Ivo, *Hrvatska 1918-2008*, 205.

⁹³ Isto, 205.

⁹⁴ Isto, 205.

⁹⁵ Isto, 166.

⁹⁶ Isto, 278.

⁹⁷ Isto, 279.

⁹⁸ Isto, 280.

Krležu su drugovi iz partije zvali da se priključi ustanku poput kolega Vladimira Nazora i Ivana Gorana Kovačića, ali pisac se nikada nije odazvao. Opterećen hipotekom trockizma i Sukoba na ljevici, Krleža je pravdao svoj neodlazak strahom za vlastiti život.⁹⁹ Nastupilo je vrijeme neizvjesnosti. Godine 1942. po riječima pisca, osjećao je veliku usamljenost: „...znate li da se meni za četiri godine okupacije gotovo ni jedan prijatelj nije javio telefonom. Od književnika su me svega dvojica posjetila, i to Kaleb dva puta i Goran nekoliko puta. Iz partije sam bio isključen, od komunista, dakle, odsječen. Beograd me držao hrvatskim nacionalistom, a ustaše i kler svojim najvećim protivnikom.”¹⁰⁰ Tvrdi da je još 1941. jednomu visokopozicioniranom partijskom aktivistu rekao da ne ide u partizane, ali da ga “stavi na vezu,” da nešto radi.¹⁰¹ Po piščevim riječima, obratio se navedenoj ličnosti “u jednom svom očaju”.¹⁰² Međutim, kada mu je partijac odgovorio da treba kleknuti i tražiti oprostjenje, Krleža je posve odbacio mogućnost odlaska u partizane.¹⁰³ Školski prijatelj Pavle Gregorić 1944. piscu je poslao pismo s pozivom da prisustvuje Kongresu kulturnih radnika u Topuskom, obrativši mu se otprilike riječima: “ako ne dođeš, mi za Tebe nećemo garantirati”. Navedene riječi za Krležu bile su definitivni signal da mu je život u opasnosti.¹⁰⁴ „Počeo sam sumnjati i lijevo i desno”, napominje Krleža.¹⁰⁵ Ratne godine Krleža je provodio u stanu, i kako kaže „narkotizirao sam se pisanjem”.¹⁰⁶ Tako je došlo do nekoliko knjiga eseja, studija i beletrističkih varijacija. Između ostaloga, tada je nastao „Aretej“ i možda najimpozantnije djelo hrvatske memoaristike – „Djetinjstvo u Agramu”.¹⁰⁷

Aleksandar Ranković i Milovan Đilas, predvodnici radikalne partijske linije, nikada Krleži nisu oprostili predratnu disidentsku djelatnost, a piščev neodlazak na slobodni teritorij bila je kap koja je prelila čašu njihovoga strpljenja. Doista, Krleži je tada život visio o koncu i da je prišao partizanima, vjerojatno bi izgubio život.¹⁰⁸ Preostalo mu je jedino da čeka kraj rata i to iščekivanje opisuje prilično rezigniranom

---

⁹⁹ Čengić, *Ples na vulkanima*, 17.

¹⁰⁰ Čengić, *Balade o životu koji teče*, 72.

¹⁰¹ Čengić, *Ples na vulkanima*, 17.

¹⁰² Isto, 17.

¹⁰³ Isto, 17.

¹⁰⁴ Isto, 17.

¹⁰⁵ Matvejević, *Razgovori*, 66.

¹⁰⁶ Čengić, *Balade o životu koji teče*, 49.

¹⁰⁷ Isto, 49.

¹⁰⁸ Čengić, *Balade o životu koji teče*, 26.

intonacijom, uobličenom kroz poznatu izjavu Stanku Lasiću: „između Dida i Ćida, bolje da me likvidira Dido”.¹⁰⁹ Svoj odabir Krleža pravda konstatacijom kako je Eugen Kvaternik – Dido, ipak njegov klasni neprijatelj.¹¹⁰ Kao što vidimo, piscu opasnost nije prijetila samo od partijskih drugova. Ustaški režim također nije blagonaklono gledao na Krležinu političku deklamaciju. U očima hrvatske nacionalne desnice, Krleža je omraženi boljševik i komunist te protivnik hrvatskih nacionalnih interesa i slijedom toga trpi invective i napade režimskih pisaca.¹¹¹ Po Krležinim riječima, život mu je sačuvao dr. Đuro Vranešić. Vrlo vjerojatno bi bio likvidiran od ustaškoga režima poput mnogih svojih suradnika iz lijevoga pokreta.¹¹² Vranešić je uspio spasiti određen broj poznatih hrvatskih komunista, poput Krste Hegedušića, ali mnogi nisu bili te sreće. Između ostalih i veliki Krležin prijatelj iz djetinjstva i partijski drug August Cesarec.¹¹³

Međutim, opisujući susret s Pavelićem koji je iniciran od ustaškoga poglavnika uslijed nezavidne političke situacije za nacističku Njemačku i njezine kolaboracioniste, Krleža pokazuje da ga je zamalo zadesila Cesarčeva sudbina. Naime, Pavelić je nastojao Krležu privoljeti na angažman intendanta u Hrvatskome narodnom kazalištu u Zagrebu, ali pisac je ponudu odbio, svjesno riskirajući vlastiti život. Također, ponuđeno mu je mjesto sveučilišnoga profesora te služba direktora Sveučilišne knjižnice.¹¹⁴ Piščev veliki ugled u očima svjetske javnosti postaje Pavelićev priželjkivani adut. Ustaški poglavnik činom njegove abolicije želi oprati lice režima pred zapadnim saveznicima, ali to je bio već pomalo očajnički čin posve kompromitiranih ustaških vlasti. Naime, nakon negativnoga odgovora na Pavelićevu zamolbu da mu Krleža „pomogne kao hrvatski književnik“, pisac naglašava da mu je glava visjela o niti.¹¹⁵ Čin odbijanja Pavelićeve ponude Krleža smatra eklatantnim primjerom njegove hrabrosti i dosljednosti. Iako, ne odbacuje mogućnost da je imao stanovitu Pavelićevu naklonost s obzirom na polemike koje je vodio sa svojim partijskim drugovima u Sukobu na ljevici.¹¹⁶ Krleža je na NDH gledao kao na historijski incident i odbacivao je bilo kakvu mogućnost legitimiteta za tu kvislinšku

---

¹⁰⁹ Čengić, *Balade o životu koji teče*, 258.

¹¹⁰ Isto, 26.

¹¹¹ Isto, 98.

¹¹² Isto, 118.

¹¹³ Isto, 150.

¹¹⁴ Isto, 114.

¹¹⁵ Čengić, *Balade o životu koji teče*, 114.

¹¹⁶ Čengić, *Trubač u pustinji duha*, 121.

tvorevinu. Također, smatrao je kako NDH nije imala potporu naroda, potkrijepivši svoju tezu argumentom kako „Pavelić nije mogao izvjesiti hrvatske barjake ni onda kada je u Rimu biran hrvatski kralj“. Napominje da ustaški poglavnik nije niti naredio da se barjaci izvjesu jer vjerojatno ne bi bili izvješeni i doživio bi fijasko.¹¹⁷ Kraj rata Krleža je čekao sa strepnjom. Nije bio posve siguran da ga ustaške vlasti neće likvidirati, a sa zebnjom je iščekivao skorašnji susret s partizanskim snagama koje su bile sve bliže Zagrebu te naposljetku ušle pobjedonosno u hrvatsku metropolu. Za Krležu su nastupili teški trenutci.

---

¹¹⁷ Čengić, *U sjeni smrti*, 163.

5. NEPOSREDNO POSLIJE RATA

Završetkom vojnih operacija i ulaskom partizana u Zagreb, Krležu je obuhvatila rezignacija. Strah od gubitka života konstanta je piščevoga mentalnog i duševnog stanja ratnih godina. Prijetnje koje dolaze od partijskih drugova, također nisu ništa novo za Krležu. Poslijeratni teror i masovna uhićenja ostataka kolaboracionističkoga režima NDH samo su pojačala osjećaj besperspektivnosti i anksioznosti kod pisca. Mnogi pojedinci koji su bili dio režimske strukture, ali istodobno pomagali partizane – i dapače mnoge od njih spašavali – dolaskom novih vlasti, likvidirani su. Slučaj Krležinoga zaštitnika Đure Vranešića, najbolji je primjer. Iako je piscu život visio o niti, imao je ipak moćnoga zaštitnika, samoga maršala Josipa Broza Tita. Krleža je uvijek napominjao da Titu doslovno duguje život: „...sigurno je, da nije bilo Tita, Đilas i kompanija našli bi načina da meni skinu glavu“.¹¹⁸ Ipak, poslijeratni piščev utjecaj posve je marginalan. Pokušaj spašavanja Đure Vranešića zoran je primjer statusa koji je Krleža uživao u to vrijeme. Vranešić je smaknut, a Krleža nikada nije sebi do kraja oprostio taj neuspjeh. U posljednjim danima pred piščevu smrt, upravo je sin Đure Vranešića, Krešo, vodio liječnički konzilij koji je brinuo o njegovome zdravstvenom stanju. Također, sastavljajući oporuku, ime Kreše Vranešića isplivalo je u prvi plan oporučne ostavštine. Označivši Krešu Vranešića glavnim nasljednikom u svojoj oporuci, Krleža je vjerojatno nastojao simbolički i materijalno odužiti se svom zaštitniku i donekle isprati gorčinu iz prošlosti.¹¹⁹

Poslijeratna rigidna i revolucionarna boljševizacija za svoj zadatak imala je provođenje revolucionarnih mjera s ciljem što sveobuhvatnijega uvođenja nove socijalističke doktrine i stvaranja besklasnoga društva u novostvorenoj Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji. Ivo Goldstein u svome djelu „Hrvatska 1918-2018.“ ovo razdoblje označava sintagmom „Doba staljinizma,“ definirajući novu vlast revolucionarnom i nasilnom.¹²⁰ Za to vrijeme Krleža uglavnom šuti i prešutno prihvaća latentnu podređenost u novome režimu, slijedom predratnoga sukoba s

---

¹¹⁸ Čengić, *Trubač u pustinji duha*, 164.

¹¹⁹ Čengić, *U sjeni smrti*, 325.

¹²⁰ Goldstein, *Hrvatska 1918-2008*, 409.

predvodnicima nove vlasti, poput Đilasa i Rankovića. U pogledu prijašnjega Sukoba na ljevici, dolazi do svojevrsnoga obostranog sporazumnog prestanka spominjanja, čime se Krleži džentlmenski otvorio prostor za formiranje vlastite uloge intelektualca u novoj državi. Najvjerojatnije zaslugom samoga Josipa Broza Tita, Krleža je dobio priliku za novi početak, lišen tereta prijašnjih sukobljavanja i neodlaska na slobodni teritorij. Vjerojatno posredstvom stanovite hipoteke dužnika novome državnom poretku, Krleža piše afirmativni članak u prilog Staljinu – tada još uvijek prvome čovjeku socijalizma – u kojemu panegirički glorificira njegovu pobjedu nad nacističkim okupatorom, nazvavši ga „Staljinska pobjeda pred Moskvom“.¹²¹ Kao što smo već vidjeli u problematici jezičnoga standarda, kroz Krležino kajanje zbog čina potpisa Novosadskoga ugovora, poltronsko pisanje o Staljinu definitivno je prouzrokovano istim senzibilitetom dodvoravanja vlasti.

5.1. Raskid sa SSSR-om: Rezolucija Informbiroa 1948.

Međutim, na vanjskopolitičkome planu stvari se uskoro stubokom mijenjaju za Jugoslaviju. Naime, završetkom rata Tito i KPJ provodili su gotovo potpuno samostalnu politiku, ističući se kroz revno provođenje na neki način samostalne varijante socijalizma, radikalnije i ambicioznije od drugih komunističkih partija u međunarodnome lijevom pokretu.¹²² Po svemu sudeći, Staljin više nije mogao prelaziti preko Titove samostalnosti u donošenju odluka i popularnosti koju je uživao u međunarodnim okvirima.¹²³ Godine 1947. pod sovjetskom inicijativom osnovano je zajedničko tijelo međunarodnoga udruženja komunističkih partija pod imenom Informbiro. Zadaća mu je bila čvršće ekonomsko vezivanje istočnoeuropskoga socijalističkog poretka uz SSSR i koordiniranje zajedničkih gledišta o svim pitanjima vezanima za socijalizam.¹²⁴ Za sjedište Informbiroa odabran je Beograd. Ivo Goldstein smatra da je sama intencija pozicioniranja ovoga tijela u jugoslavensku prijestolnicu nesumnjivo čin Staljinove želje za čvršćim vezanjem službenoga

---

¹²¹ Vidi Lasić, *Krleža*, 332.

¹²² Goldstein, *Hrvatska 1918-2008*, 442.

¹²³ Isto, 442.

¹²⁴ Isto, 443.

Beograda za Moskvu.¹²⁵ Ubrzo su uslijedili politički pritisci Moskve prema Beogradu pod egidom discipliniranja neposlušne KPJ, a Rezolucija Informbiroa 21. lipnja 1948. predstavlja njihov vrhunac.¹²⁶ U rezoluciji, Informbiro konstatira kako je KPJ skrenula s puta pravoga socijalizma i kako Jugoslaviji prijeti da postane reakcionarna buržoaska tvorevina. Dakle, jugoslavenski komunisti optuženi su za revizionizam.¹²⁷ CK KPJ odbacuje navode rezolucije i posve se suprotstavlja Staljinovoj hegemoniji.

Titovo povijesno NE Staljinu, čin je kojim Krleža ponovno dolazi u prvi plan i te konačno sav njegov angažman doživljava potpunu apoteozu. Jugoslavenski raskid sa SSSR-om epohalan je događaj s presudnom važnošću za daljnji društveni, ekonomski, politički i kulturni razvoj socijalističke Jugoslavije. Mnoge stvari koje je Krleža zagovarao i proklamirao, kritički se odnoseći prema despotskoj Staljinovoj politici unazad dvadeset godina, postale su dijelom službene politike KPJ, sukladno stvaranju novoga pravca socijalizma, posve neovisnoga od SSSR-a. Kao što smo naveli, Krleža je dosljedno kritizirao staljinistički teror i zbog toga bio metom napada partijskih radikala na čelu s Đilasom, koji su ga optuživali za revizionizam i nedovoljnu revolucionarnu posvećenost. Promjenom političke paradigme i suprotstavljanjem Staljinu, Krležine kritičke opaske postaju smjernice na čijem će se temelju stvarati nova antistaljinistička, lenjinska politička linija. Lenjin simbolički predstavlja neiskvareni socijalizam, pa Krleža u svome govoru u svojstvu potpredsjednika Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti konstatira kako „misao, koja je Komunističkoj partiji Jugoslavije dala snage, inspiracija, koja je partiju nosila da ne sustane, zastava koju je pronijela kroz oluje, bila je lenjinska revolucionarna politika, koja je na koncu i pobijedila na temelju genijalne Staljinove političke strategije“.¹²⁸ Drugi kongres KP Hrvatske sredinom 1949. donosi rezoluciju s naglašenom potrebom zaoštavanja borbe protiv idejnih skretanja, ali još se otvoreno ne kritizira Staljina. Ali već 1950. Tito u svojem govoru o klasicima marksizma, izostavlja Staljina, a s vremenom sovjetski diktator biva metom optužbi za „hegemonističku politiku“, „kult Staljina“ te „imperijalizam“.¹²⁹ Novim idejnim smjerom, kojim se Sovjetski Savez optužuje za izdaju i revizionizam socijalističke misli,

---

¹²⁵ Goldstein, *Hrvatska 1918-2008*, 443.

¹²⁶ Isto, 446.

¹²⁷ Isto, 447.

¹²⁸ Vidi Lasić, *Krleža*, 346.

¹²⁹ Goldstein, *Hrvatska 1918-2008*, 463.

jugoslavensko vodstvo odlučuje pridružiti novi te autonoman oblik socijalističke državotvorne politike kao izraz stvarnoga socijalizma i protutežu reakcionarnoj politici idejnoga dogmatizma SSSR-a. Pod parolom „tvornice radnicima“, KPJ provodi određenu ekonomsku liberalizaciju i društvenu demokratizaciju.¹³⁰ Samoupravljanje postaje kamen temeljac novoga političkog smjera socijalističke Jugoslavije u kojem se zrcali odmak od sovjetskoga tutorstva. Aktualizacijom politike ravnoteže kroz Pokret nesvrstanih, Jugoslavija postaje vrlo važan i neovisan međunarodni politički i gospodarski faktor.

5.2. Krleža poslije raskida sa SSSR-om

Val demokratizacije prouzročen Titovim raskidom sa Staljinom, revitalizirao je Krležin politički značaj u okviru Komunističke partije Jugoslavije. U njegovim mladim danima, Krležin lijevi politički angažman odisao je linijom kritičnosti i negacije, ali poslije Drugoga svjetskog rata pisac radi otklon od politike prema kulturi, umjetnosti i enciklopedistici. Također, valja napomenuti da Krleža adorantski povlađuje novim vlastima, glorificirajući jugoslavenski „pravi put“ socijalizma nasuprot reakcionarnim zbivanjima u Sovjetskom Savezu. Pisac prijateljuje s Titom i uživa njegovu naklonost, ali ostali članovi užega vodstva KPJ nemaju dobro mišljenje o Krleži.

Upravo na tragu Titove naklonosti, Krleža dobiva zadaću organiziranja postava jugoslavenske srednjovjekovne umjetnosti koji će biti pokazan na velikoj „Izložbi srednjovjekovne umjetnosti“ u Parizu 1950. godine.¹³¹ Bila je to velika prilika da mlada socijalistička država prezentira svoj kulturni identitet na velikoj pariškoj sceni i Krleža se spremno prihvatio velikoga zadatka. Slučajno ili ne, u duhu nove jugoslavenske politike “ni istok ni zapad”, koja će kulminirati 1961. godine osnivanjem Pokreta nesvrstanih, Krleža projicira tezu o samosvojnome razvoju jugoslavenskih naroda kroz povijest, stavljajući Bosnu i bogumilsku herezu u srž jugoslavenske samobitnosti.¹³² Izložba je doživjela veliki uspjeh.¹³³ Na krilima toga uspjeha, Krleža

---

¹³⁰ Goldstein, *Hrvatska 1918-2008*, 469.

¹³¹ Lasić, *Krleža*, 349.

¹³² Isto, 353.

¹³³ Lasić, *Krleža*, 352.

gradi novi pothvat: osnivanje jugoslavenske Enciklopedije.¹³⁴ Izvan svake sumnje, za oba kulturna projekta prvoga reda, Krleža zasluge pridaje Titu.¹³⁵ Projekt Enciklopedije i osnivanje Leksikografskoga zavoda utemeljeni su na pariškome izložbenom konceptu te sadrži utilitarne tendencije, s ciljem afirmiranja ideje samosvojnosti u kontekstu povijesti jugoslavenskih naroda. Prema piščevim riječima: „naša nova enciklopedija mora biti marksistička, lenjinistička i titoistička“.¹³⁶ Navedena misao od krucijalnoga je značaja za razumijevanje Krležinih političkih gledišta, s obzirom da se u njoj sublimira suština piščeve političke ostavštine.

---

¹³⁴ Isto, 352.

¹³⁵ Čengić, *Ples na vulkanima*, 132.

¹³⁶ Čengić, *U sjeni smrti*, 61.

6. KRLEŽA IZMEĐU IDEOLOGIJE, POLITIKE I KNJIŽEVNOSTI

“Krlleža je bio naš Ibsen u dramu, naš Thomas Mann u romanu, naš Majakovski u poeziji, naš Sartre u idejno-estetskoj i društveno-političkoj angažiranoj misli.”¹³⁷

Književni kritičar Branko Popović ovim riječima primjećuje da osim u književnosti, Krlleža biva velikom ličnošću cjelokupnoga jugoslavenskog političkog i javnog života. Jasna nam je komparacija s Jean-Paulom Sartreom: naime, Krlleža u okviru jugoslavenske intelektualne ljevice zauzima istovjetnu poziciju Sartreovoj u onovremenoj francuskoj kulturnoj javnosti. Obojica predstavljaju intelektualne perjanice onodobne europske ljevice i svojom pojavom zasjenjuju domicilne književnosti i javni kulturno-politički prostor. Na stanoviti način, postaju programatori i usmjeritelji ljevičarskih tendencija u umjetnosti. Svojim filozofskim pogledima na svijet, ova dva pisca zrcale određene sličnosti. Naime, obojica jednim djelom svoga stvaralaštva pristupaju ideji angažirane književnosti. Krlleža osnivanjem časopisa “Plamen” s ideološkim sumišljenikom Augustom Cesarcem, a Sartre također s pokretanjem književno-povijesnoga časopisa “Les Temps Modernes”.¹³⁸

Fenomen povezanosti kulture, književnosti i politike seže kroz gotovo čitavo 20. stoljeće, filmaši, glazbenici, sportaši i mnogi drugi poznati pojedinci i skupine, često su otvoreno iskazivali svoje političke stavove, dajući potporu određenoj političkoj opciji ili pak ideologiji. Dapače, poneki od njih su predstavljali i jedan od propagandnih oslonaca pojedinih političkih režima, diktatura i ideologija. Zasiurno najpoznatiji primjer ideološkoga i političkog zastranjenja u propagandne svrhe predstavlja slučaj Leni Riefenstahl: glumica, plesačica i najpoznatija kao redateljica opskurnoga filma „Trijumf volje“, u kojemu glorificira nacizam i Hitlerov režim.¹³⁹ Leni je tako postala maskota Hitlerove nacističke Njemačke, ali nije bila jedini takav slučaj. Maksim Gorki, iako veliki pisac, pristao je biti maskotom sovjetskoga režima, pišući djela u kojima je veličao Revoluciju i socijalizam, stvorivši tako poseban vid utilitarne,

---

¹³⁷ Vidi Čengić, Enes, *S Krlležom iz dana u dan: post mortem 1*, Svjetlost/Mladost, Sarajevo/Zagreb, 1990., 41.

¹³⁸ Filozofski leksikon, *Leksikografski zavod Miroslav Krlleža*, Čakovec, 2012., 1013.

¹³⁹ <http://www.theguardian.com/world/2003/sep/10/film.germany>

ideološki obojene književne poetike socrealizma.¹⁴⁰ Iako nominalno filozof egzistencijalizma, Sartre se priklanja filozofiji marksizma kao “nenadmašivoj filozofiji naše epohe”.¹⁴¹ Sartre smatra da je marksizam „najradikalniji pokušaj da se rasvijetli povijesni proces u svom totalitetu.“¹⁴² Stoga je valjano pisati angažiranu književnost po Sartreu, jer tako stvaramo bolji svijet. Slično Sartreu, Krleža također smatra da se svijet u svome totalitetu može objasniti jedino konceptom marksističke dijalektike. Krleža jest utilitaran pisac. Naposljetku, deklarira se piscem tendenciozne literature. Niz književnih djela velikoga pisca sadrže klasno obojenu poetiku. Međutim, za pisca, pitanje tendencioznosti uvjetovano je estetskim imperativom. Dakle, djelo može i ne mora biti tendenciozno, ali mora zadovoljavati estetske kriterije. Književno djelo koje ne udovoljava umjetničkim normama, samo je manifestacija diletantizma i kao takvo ne može pomoći lijevomu pokretu, revoluciji i socijalističkoj misli. Loša literatura prije svega je uvijek i samo loša literatura. Nakon što je Komunistička partija Jugoslavije krenula linijom staljinizma, jedna od postavki nalagala je podređivanje umjetničkoga stvaralaštva estetici socrealizma ili teoriji odraza, koja će svojom rigidnošću i programatskom vulgarnošću nastojati podvrgnuti ljudsku misao u koordinate partijske logike, bez mogućnosti odstupanja. Predvodnik navedene koncepcije, crnogorski komunist Milovan Đilas, pravdao je novi smjer borbom za „idejno jedinstvo“ partije.¹⁴³ Krleža odbija diktat partije i nastaje dugotrajan sukob Krleže i njegovih partijskih oponenta, poznat kao sukob na književnoj ljevici.

6.1. Sukob na književnoj ljevici

„Tendencija u umjetnosti stara je koliko i umjetnost sama.“¹⁴⁴

Vlastiti pogled na umjetnost Krleža je izložio u poznatim „Predgovorima podravskim motivima Krste Hegedušića“ iz 1932. godine. No da bi shvatili srž Predgovora, moramo se vratiti koju godinu ranije. Naime, u lijevome pokretu od 1928. vode se polemike u kojemu smjeru treba ići umjetnost. S jedne strane formirana je skupina intelektualaca, zagovarajući estetiku socijalne umjetnosti – socrealizma.

---

¹⁴⁰ <http://www.historytoday.com/orlando-figes/maxim-gorky-and-russian-revolution>

¹⁴¹ Vidi Kalin, Boris, *Povijest filozofije*, Školska knjiga, Zagreb, 1980., 178.

¹⁴² Isto, 178

¹⁴³ Čengić, *Balade o životu koji teče*, 250.

¹⁴⁴ Matica hrvatska, *Miroslav Krleža V. – eseji i putopisi*, Zora, Zagreb, 1973., 200.

Stanko Lasić tu struju naziva „kartel socijalne literature“, a čine je pojedinci poput Milovana Đilasa, Radovana Zogovića, Steve Galogaže i Jovana Popovića.¹⁴⁵ Socijalna književnost trebala bi zrcaliti temeljne preokupacije te idejne koncepte socijalizma. Dakle, radi se o zagovaranju tendenciozne i utilitarne poetike – podređivanju umjetnosti ideologiji. Međutim, u tadašnjem Beogradu okuplja se jaki nadrealistički književno-umjetnički kružok na čelu s velikim Krležinim prijateljem Markom Ristićem. Nadrealisti su bliski političkim idejama KPJ – dapače, mnogi su bili i gorljivi zagovaratelji socijalističke ideologije. Ipak, estetika socrealizma posve im je strana.¹⁴⁶ Dolazi do disonantnih tonova između njih i radikalnih zagovaratelja socijalnoga realizma pri KPJ.

Vrlo značajan događaj razumijevanje početka sukoba na ljevici bit će „Druga konferencija Međunarodnoga udruženja revolucionarnih pisaca,“ u Harkovu 1930. Naime, udruženje revolucionarnih pisaca na konferenciji donijelo je niz direktiva i uputa nacionalnim i regionalnim udruženjima pisaca diljem europskoga lijevog pokreta s ciljem širenja iskustava proleterske književnosti prve zemlje socijalizma, SSSR-a.¹⁴⁷ Krleža se apsolutno protivio bilo kakvom obliku nametanja bilo kakvih smjernica u umjetnosti. Odbacivao je estetiku „Harkovske linije“. Kulminacija piščeva nezadovoljstva predstavlja „Predgovor podravskim motivima Krste Hegedušića iz 1932.“ „Predgovor“ po piščevim riječima „šetnja je kroz Louvre“. ¹⁴⁸ Svojevrsan pregled povijesti umjetnosti i apologija talentu naspram utilitarnom diletantizmu. Zagovornici harkovske estetike za Krležu dijalektički su kapelani jednoga pravovjerja, koje ne trpi suprotno mišljenje i slobodu umjetničkoga izražavanja i slijedom toga, predstavljaju opasnost za sam lijevi pokret – čak i više od klasnoga neprijatelja. Po piscu, harkovska linija i općenito koncept socrealističke estetike sadrži totalitarnu tendenciju. Budući da postoje direktive, postoji i netko tko nadgleda provode li se te direktive, a tada više ne govorimo o umjetnosti, nego o nečemu sasvim iracionalnom. Krleža to naziva „dijalektičkom lomačom i cenzurom“. ¹⁴⁹ Po Krleži nema dvojbe: „...za

---

¹⁴⁵ Lasić, Stanko, *Sukob na književnoj ljevici 1928-1952*, Liber, Zagreb, 1970., 27.

¹⁴⁶ Visković, „Sukob na ljevici“, *Krležijana*, 375.

¹⁴⁷ Isto, 375.

¹⁴⁸ Matvejević, *Razgovori*, 263.

¹⁴⁹ Matvejević, *Razgovori*, 67.

socijalizam beskompromisno, a u literaturi za slobodu protiv bilo kakve cenzure pa bila ona i socijalistička.“¹⁵⁰

Međutim, ovdje se ne radi samo o umjetnosti. Rigidna harkovska estetika zrcali nešto bitno opasnije, a to je stalna težnja sovjetskoga imperija za odlučivanjem u svim pitanjima lijevoga pokreta. Upravo u ovo vrijeme počinje snažni antagonizam Krleže prema Moskvi i Staljinu, koji je po piscu zaveo „Eru kulta ličnosti“.¹⁵¹ Krležin negativan odnos prema Staljinu uvjetovan je piščevim apologetskim odnosom prema njegovom antipodu, Vladimiru Iljiču Lenjinu. Po Krleži, Lenjin je impostacija marksističke misli, istinski utemeljitelj prve socijalističke zemlje u povijesti. Staljin pak s druge strane, tvorac je diktature, besprizorni despot i apsolutni revizionist. Lenjin je za pisca prorok socijalizma i njegovo kratkotrajno djelovanje obilježeno je istinskim socijalističkim vrijednostima i naporima. Primjerice, izvukavši Rusiju iz Velikoga rata, Lenjin svojim djelom pokazuje da slijedi marksistički ideal odbacivanja imperijalizma. Staljin posve suprotno, provodi kalkulantsku imperijalističku politiku, stvarajući savez s nacističkom Njemačkom i svjesno uništavajući napore internacionalne ljevice: u Španjolskome građanskom ratu i razbijanjem KP Njemačke. Naposljetku, Staljinova strahovlada samo je završna slika negativnoga utjecaja i njegovoga pogubnog djelovanja na interese međunarodne ljevice. Naposljetku, kako Krleža konstatira, Lenjin nikada ne bi potpisao Pakt o nenapadanju.¹⁵² Dakle, Staljin je negacija svega dobrog i pozitivnoga što je Lenjin donio 1917. godine, stvarajući od carske Rusije prvu zemlju socijalizma. Dok Lenjin gradi istinski socijalizam, Staljin vraća Rusiju tamo gdje je bila u svojim mračnim godinama reakcionarne carske politike. Stoga, Staljinov kult i tiranska politika nije ništa drugo nego kontinuitet iste pogubne imperijalne i reakcionarne ruske politike, koju je Lenjin Oktobarskom revolucijom dokinuo – ali samo na kratko, po Krleži. Prema tome, SSSR nije socijalistička zemlja, već država koja je doslovno izdala socijalizam. S obzirom na sve navedeno, sasvim je razumljiv Krležin skepticizam prema radikalnoj struji unutar KPJ koja je prema Staljinu gajila odnos bez propitivanja, sukladno politici posvemašnje boljševizacije pred rat s ciljem discipliniranja članstva i pripreme za nadolazeći sukob. K tome, dugogodišnji spor oko estetskih pitanja u velikoj mjeri zrcalio je i oponentska politička

---

¹⁵⁰ Matvejević, *Razgovori*, 67.

¹⁵¹ Isto, 64.

¹⁵² Čengiđ, *U sjeni smrti*, 306.

gledišta. Krleža kao federalist uvjerenjem, nije mogao bespogovorno prihvatiti direktivu o potrebi podređivanja vlastitoga ideološkog habitusa oportunitetu idejnoga jedinstva partije. Sukob Krleže i partije eskalirat će neodlaskom pisca u partizane i tako prerasti u mogućnost ozbiljnoga raskola.

7. KRLEŽA I NACIONALNO PITANJE

Povijest hrvatsko-srpskih odnosa u dvjema Jugoslavijama prožeta je sukobima i oprečnim gledištima. Srpska strana kao politički dominantnija i populacijski veća uvijek je težila centralizaciji u svim pogledima, preferirajući ponekad i unitarističku koncepciju o jednom narodu s tri imena. Unitarizam zastupaju također Hrvati iz redova Nacionalističke omladine, svjesno protežirajući srpski nacionalni narativ nauštrb hrvatskih povijesnih tradicija. Figurativno rečeno, unitaristička koncepcija jednoga naroda trojanski je konj hrvatske nacionalne ideologije. Stoga, federalizam postaje jedina prihvatljiva opcija u kontekstu državnoga uređenja, jer samo tako Hrvati mogu očuvati svoje povijesne i nacionalne tradicije. Sukladno tomu, hrvatske političke elite snažno odbacuju ideje centralizacije i gotovo sve političke opcije iz Hrvatske – izuzev Demokratske stranke u Kraljevini SHS prije ubojstva Stjepana Radića u beogradskoj skupštini 1928. – zagovaraju federalističku koncepciju i ravnopravnost svih naroda, uključujući dva najveća – hrvatskoga i srpskog. Nigdje se navedeni koncepti nisu toliko isticali kao u pitanjima jezika, tj. jezičnoga standarda.

7.1. Odnos prema jeziku

“Nema, gospodine, jugoslavenskoga jezika!”¹⁵³

Osobina svakoga državno-pravnog sustava posjedovanje je vlastitih institucija. Institucije reprezentiraju središnjicu i bivaju sponom između onih koji obnašaju vlast te onih koji koriste usluge vlasti. Nadalje, institucije posreduju između centra i periferije. Svaka državna cjelina obuhvaća niz različitih segmenata, međusobno odijeljenih s različitim stupnjem gospodarske razvijenosti te jezične i kulturne svijesti. Ono što je svim tim različitim komponentama istovjetno jest svijest o zajedničkoj pripadnosti određenomu državno-pravnom sustavu. Stoga, kako bi se navedene različitosti nadvladale te utvrdile institucije središnjice, pitanje jezičnoga standarda od krucijalnoga je značaja. Uzmimo za primjer Italiju u vrijeme *risorgimenta*. Talijani

---

¹⁵³ Čengić, Enes, *S Krležom iz dana u dan: Trubač u pustinji duha*, Globus, Zagreb, 1985., 39.

posjeduju višestoljetnu zajedničku svijest o pripadnosti romanskoj kulturnoj komponenti, proizašloj iz antičke ekumene Rimskoga Carstva. Unatoč apeninskim različitostima od Sjevera prema Jugu i obrnuto, Garibaldi i Mazzini prilično lako su okupili talijanske domoljube, krenuvši u borbu za ujedinjenu Italiju. S obzirom na veličinu Apenina, jasno nam je kolike su različitosti između primjerice Pijemonta, Lombardije i Veneta na sjeveru te Sicilije i Kalabrije na jugu. Razlike se i danas očituju u mnogim aspektima, a ponajviše u jeziku. Slijedom toga, ustanici su morali odlučiti koji će dijalekt ili jezični idiom dobiti čast da se na njegovoj stiliziranoj osnovici izgradi moderni talijanski jezični standard. Odlučeno je da to bude slavni Danteov toskanski dijalekt i do danas toskanski talijanski govor sinonim je za talijanski jezični standard u cijelome svijetu.

Ujedinjenje Južnih Slavena pratila je slična jezična problematika. Naime, uspostavom Kraljevine SHS stvorilo se pitanje zajedničkoga jezičnoga standarda i na temelju kojega narječja standard treba biti izgrađen. Kao modalitet preuzeta je idejna potka ilirskoga pokreta o potrebi zasnivanja standarda na stiliziranoj štokavskoj osnovici. Ovaj argument ima svoju težinu. Naime, najveći broj Južnih Slavena govori štokavskim narječjem. Međutim, trebalo je odrediti kojim će se imenom nazivati standardni idiom. Konsenzusom je odlučeno da se u Hrvatskoj naziva hrvatskim, a u Srbiji srpskim. Ipak, s vremenom su se sve više pojavljivali znakovi negacije hrvatske jezične tradicije i favoriziranje srpskoga jezično-povijesnog narativa. Glorifikacija srpskoga povijesnog imaginarija temeljno je obilježje raspoloženja pred ujedinjenje, a odrazilo se i na problematiku jezičnoga standarda. S vremenom, slijedom sve očiglednijega velikosrpskog karaktera Kraljevine SHS/Jugoslavije, pitanje jezika transponirano je u otvorene međunacionalne političke okvire. U svojim mlađim danima, Krleža je pripadao krugu hrvatskih pisaca koji pišu ekavicom u duhu Skerlićeve formule.

Naime, nadahnuti idejom Jovana Skerlića, cijenjenoga srbijanskog književnog teoretičara, o potrebi stvaranja srpsko-hrvatskoga jezičnog standarda, izloženoj 1913. u beogradskome „Srpskom književnom glasniku“, određen broj hrvatskih intelektualaca odlučuje pisati ekavicom kao simboličnim znakom potpore srpsko-hrvatskomu zajedništvu, dok istodobno srbijanski pisci simbolički odbacuju ćirilicu, prihvativši latinicu. Zaneseni svojim oduševljenjem prema ratnome prestižu Srbije,

pridružuju se svojim srbijanskim istomišljenicima i u potpunosti prihvaćaju ideju o dominaciji istočne ekavske varijante novoga književnoga jezika.¹⁵⁴ Referirajući se na tradiciju hrvatskih vukovaca i pravdajući svoje ideje njihovom praktičnošću, jezično pitanje postaje još jedna u nizu situacija gdje hrvatski intelektualci – ne isključivo unitarističke orijentacije – daju vjetar u leđa budućoj velikosrpskoj hegemoniji.¹⁵⁵ Propagandna aktivnost unitarista dala je ploda pa Banac navodi da godinama poslije Skerličeva prijedloga iz 1913., dakle nakon uspostave Kraljevine SHS, „velik broj vodećih hrvatskih autora (posebice Augustin Ujević, Ulderiko Donadini, Miroslav Krleža, A. B. Šimić, Gustav Krklec) prihvatili su Skerličevu formulu“, da bi potom nastupilo ideološko trijeznjenje.¹⁵⁶ Međutim, ta opaska ne vrijedi za pripadnike unitarističke Nacionalističke omladine i kasnije ORJUNE, čija će književnost i periodika ostati na pozicijama Skerličevoga jezičnoga unitarizma. U daljnjoj raspravi o uvođenju standarda, javljaju se oponentska gledišta, naglašavajući još jedan vid neravnopravnosti s obzirom na to da se Skerličevom formulom niječu hrvatske jezične i književne tradicije.

Uvidjevši velikosrpski karakter monarhističke Jugoslavije, Krleža odbacuje mladoekavsku koncepciju i vraća se na pozicije autonomije hrvatske književno-jezične tradicije. Krleža zaključuje da je „Skerlić izigravao Jugoslavena, a u biti je bio veliki nacionalist”.¹⁵⁷ Objašnjavajući svoj odnos prema problematici jezičnoga standarda i općenitim pitanjima jezika, Krleža zauzima sociolingvističko stajalište o jeziku kao sveukupnosti kulturnih i povijesnih okolnosti koje određuju jedan narod te shodno tome, čine jednu autonomnu cjelinu s vlastitom jezičnom i književnom baštinom. Referirajući se na tadašnju dominantnu jezičnu školu, hrvatske vukovce, Krleža daje „čast Vuku, mnogo toga je načinio i valja ga o djelu smjestiti u mjesto i prostor koji mu pripada, ali pisati da je on stvorio i hrvatski jezik, pa to je besmislica”.¹⁵⁸ Konstatira kako su Hrvati doduše, “potpisali bečki dogovor o jeziku, ali ovdje postoji kontinuitet jezika i literature više stoljeća prije Vuka”.¹⁵⁹ Dakle, nema sumnje da Krleža zauzima gledište o autonomnome razvoju hrvatskih jezičnih i literarnih tradicija. Dijalektalne različitosti i općenito različitosti između hrvatskoga i

---

¹⁵⁴ Bošković, Ivan, *Orjuna – ideologija i književnost*, HSK, Zagreb, 2006., 31.

¹⁵⁵ Banac, Ivo, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, Durieux, Zagreb, 1995., 172.

¹⁵⁶ Bošković, *Orjuna*, 31.

¹⁵⁷ Čengić, *Ples na vulkanima*, 68.

¹⁵⁸ Čengić, *Trubač u pustinji duha*, 177.

¹⁵⁹ Isto, 177.

srpskog standardnog idioma za Krležu prije svega predstavljaju bogatstvo i dokaz o razvijenosti jednoga kulturnog miljea, u ovome slučaju jugoslavenskoga.¹⁶⁰ Ali kajkavština, čakavština, barok i Istarski razvod nepobitno su za pisca dio hrvatskoga jezika i hrvatske kulture. Slijedom navedene paradigme o autonomnome hrvatskom jezičnom standardu, Krleža oponira i kritički se odnosi prema famoznome Novosadskom dogovoru iz 1954., zajedničkom dokumentu hrvatskih i srbijanskih jezikoslovaca o potrebi stvaranja jedinstvenoga hrvatsko-srpskog/srpsko-hrvatskog pravopisa sa značajnim unitarističkim tendencijama, koje dakako niječu posebnosti hrvatskoga jezika u odnosu na srpski. Međutim, Krleža je ipak potpisao Novosadski dogovor, ali poslije se kajao zbog toga čina: "Potpisao sam Novosadski dogovor i toga se danas stidim. Niti sam bio u Novom Sadu, niti sam sudjelovao oko donošenja tog pravopisa."¹⁶¹ Po svemu sudeći, Krleža je morao potpisati navedeni dokument uslijed svoga nezavidnog političkog položaja, uvjetovanoga dugotrajnim sukobom na književnoj ljevici i neodlaskom u partizane. Svaki njegov čin nosio je političku težinu, iako je pisac težio biti isključivo literat i enciklopedist. Situacija oko Novosadskoga dogovora jedna je od rijetkih u kojima je Miroslav Krleža odstupio od svoga uvjerenja, učinivši kompromis s politikom. "Bio sam jednostavno u situaciji da ga moram potpisati, a jezik se ne pravi nikakvim administrativnim prisilama, već se formira kao sveukupna kulturna baština i dostignuće jednog naroda."¹⁶² Krleža je bio pozivan na suradnju u projektu izrade pravopisa, ali uvidjevši koji pojedinci su involvirani (primjerice poznati velikosrpski orijentirani jezikoslovac Aleksandar Belić) i u kojemu smjeru projekt ide, zahvalio se na pozivu.¹⁶³

Ipak, najznačajniji Krležin angažman u vezi jezika nesumnjivo je potpis na Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskoga jezika iz 1967. godine. Ovaj čin potpisa izazvao je velike kontroverze, slijedom činjenice da su potpisnici proskribirani kao nacionalisti, a sama deklaracija kao nacionalistički politički pamflet koji u suštini nema veze s jezikom. Krleža je prisustvovao na sastanku u ožujku 1967. kada je Ivo Frangeš pročitao Deklaraciju u ime Razreda za književnost JAZU. Primijetivši niz "nejasnoća i dvosmislenosti koje se mogu tumačiti na različite načine", Krleža je

---

¹⁶⁰ Čengić, *Ples na vulkanima*, 211.

¹⁶¹ Čengić, *Balada o životu koji teče*, 40.

¹⁶² Isto, 40.

¹⁶³ Čengić, *U sjeni smrti*, 210.

oprezno napomenuo kako "bi dobro bilo da se to pročisti".¹⁶⁴ Krležin oprez čin je prokušanoga političkoga instinkta jer ubrzo su uslijedile posljedice. Koliko je pisac bio zabrinut zbog navedenih nejasnoća i dvosmislenosti, svjedoči fusnota Enesa Čengića u poznatim razgovorima "S Krležom iz dana u dan", gdje biograf u svome pomno izrađenomu dnevniku pronalazi bilješku o sastanku s poznatim kiparom Antunom Augustinčićem, inače važnim Krležinim i Čengićevim intimusom. Naime, dan-dva poslije sastanka Čengić je posjetio Augustinčića u njegovu ateljeu pa mu je kipar spomenuo sastanak s Krležom od dan ranije: "...bio je jučer ovdje Fric. Jako je zabrinut. Priča mi da su potpisali neku peticiju u vezi s jezikom. Ima tu stvari, veli on, koje su ishitrene, i ne baš na najbolji način napisane, na brzu ruku, i to bi sve moglo imati određenih političkih implikacija."¹⁶⁵ Staroga i iskusnoga Krležu politički instinkt nije prevario. Ubrzo su uslijedile posljedice. Međutim, unatoč svim skeptičnostima koje je pisac osjetio prema Deklaraciji, čin potpisa ovoga dokumenta zorno svjedoči o poziciji i stajalištima Krleže prema pitanjima hrvatskoga jezika i odnosa prema beogradskome političkom centralizmu, koji se dakako ostvarivao na razne načine – pa i kroz jezičnu problematiku.

7.2. Nacija

Krležina koncepcija nacije i nacionalnoga u određenoj mjeri istovjetna je socijalističkom gledištu po kojemu navedeni pojmovi predstavljaju reliktni reakcionarne građanske ideologije. Socijalističko učenje time predmnijeva nadmoć klasne komponente nad nacionalnom. Analogno tomu, promatrajući ideju nacije kao svojevrsnu subjektivnu, sociološku konstrukciju, nametnutu od strane prevladavajućega građanstva, socijalistička revolucija trebala bi isticati klasnu svijest i poslati koncept nacije u ropotarnicu povijesti. Međutim, treba naglasiti da Krleža slijedi klasnu paradigmu, ali ne odbacuje pojam nacije: „Hrvatstvo nije Jedno Jedinostveno Hrvatstvo kao Takvo, i to je osnovno kod ovoga razmatranja. Biskup grof Drašković, koji potpisuje smrtnu osudu Matiji Gupcu, hrvatski je feudalac, a Gubec

---

¹⁶⁴ Čengić, *Balada o životu koji teče*, 74.

¹⁶⁵ Isto, 40.

hrvatski kmet. Nema hrvatstva, koje je u stanju da pomiri hrvatskoga kmeta s hrvatskim grofom.“¹⁶⁶ Krleža u ovome razmišljanju potpuno slijedi liniju KPJ. Upravo u Anindolu 1937. KPJ uspostavlja nacionalnu podružnicu KPH, čime se pitanje nacionalnoga vraća u okvire razmatranja o uređenju buduće države. Revitalizacija problematike nacionalnoga pitanja nužno je povezana s važnim obilježjem državotvorne konstrukcije KPJ, a to je koncept federalizma. Naime, uz velikosrpski karakter Kraljevine SHS, najveći problem mlade države predstavljao je posvemašnji centralizam. Manifestirao se u svim vidovima funkcioniranja te je praktički ozakonjen kroz Vidovdanski ustav. Jugoslavenski komunisti posve su se uvjerali u pogubnost političke centralizacije prve Jugoslavije i nisu željeli ponoviti grešku svojih prethodnika. Kritika velikosrpskoga imperijalizma kod Krleže je dosljedna i bespoštedna, ali pisac naglašava i stalnu kritičnost prema Hrvatskoj i Hrvatima. Dapače, smatra štetnim što Srbija nema nikoga da piše o njoj kao što on piše o Hrvatima.¹⁶⁷ Svoga antipoda u Srbiji, Krleža vidi u liku i djelu Svetozara Markovića, ali konstatira kako njegove mudre misli ostaju na razini ideje dok praksa koju Pašić provodi nije ništa drugo nego „velikosrpska radikalska koncepcija iz Garašaninovih vremena: konsolidirati državnu vlast, zaposjesti i prisvojiti sve provincije koje nisu srpske i proglasiti ih sastavnim dijelom Srbije.“¹⁶⁸

Govoreći o idealističkim preokupacijama svoje mladosti i problematici nacionalnoga i političkoga identiteta, Krleža objašnjava svoje hrvatstvo: „...uvijek mi je neugodno, zapitaju li me koje sam narodnosti. Jer doista! Koje sam ja zapravo narodnosti? U pučkoj školi, kada smo razbijali kolodvorska stakla, vikali banu mađarskome fuj i bili junaci kao Stjepko Gregorijanac iz ‘Zlatareva zlata’, onda sam bio Hrvat, Starčevićanac, Kvaternikovac, intransigentni pristaša hrvatskog maksimalističkog programa. Samohrvat. Svehrvat. Nadhrvat.“¹⁶⁹ Nadalje, referirajući se na svoja mladenačka identitetska lutanja, govori o ideji jugoslavenstva i glorifikaciji srpskoga nacionalnoga narativa, svojstvenoga ondašnjoj južnoslavenskoj mladeži u okviru Austro-Ugarske: „...bili smo Srbi, osvetnici Kosova ili Pan-slaveni, te smo o Slavenstvu govorili kao o organskoj cjelini. Mi Slaveni! Od Aljaške do Stenjevca! Mi Husiti, božji bojovnici; Mi Podbipjente i Kmicici, mi pan Volodijovski i Dostojevski! Mi

---

¹⁶⁶ Krleža, *Deset krvavih godina*, 101.

¹⁶⁷ Čengić, *Balade o životu koji teče*, 67.

¹⁶⁸ Čengić, *U sjeni smrti*, 281.

¹⁶⁹ Krleža, Miroslav, *Izlet u Rusiju*, Matica Hrvatska/Hazu, Zagreb, 2005., 371.

Tolstoj i Solovjev!¹⁷⁰ Krleža nikada nije nijekao vlastito hrvatstvo i ljubav prema svojoj domovini. Jedan od Krležinih biografa, Đorđe Zelmanović, proučavajući piščevu epizodu života, u arhivima Ludoviceuma uočio je indikativnu činjenicu. Naime, naišao je na podatak da je Krleža jedini u svojoj kadetskoj klasi kao materinski jezik deklarirao hrvatski, dok su ostali polaznici iz Hrvatske i Vojvodine (nisu Mađari) naveli mađarski, po svemu sudeći iz vlastitih interesa. Jedan od profesora u opisu kadeta Krleže tvrdi da se radi o „samouvjerenom i velikom Hrvat¹⁷¹“. Međutim, iako uvjereni Hrvat, Krleža je bio veliki i trajni kritičar hrvatskoga nacionalizma.

Govoreći „O malograđanskoj ljubavi spram hrvatstva“ u istoimenom eseju, Krleža konstatira kako je „malograđansko hrvatstvo u sebe zaljubljeno na tipičan malograđanski način¹⁷²“. Naizgled nejasna rečenica u sebi krije srž Krležine kritike hrvatske nacionalne ideologije. Naime, „zaljubljenost u sebe“ implicira svojevrsnu zatvorenost i otuđenost te odricanje ideje hrvatstva kao integralnoga dijela šire europske kulturne i povijesne paradigme. Primakavši se kraju svoga života, Krleža je Čengiću priznao kako žali što nije napisao „dvije stvari koje bih možda jedini mogao dobro napisati: to je historija Hrvatske i hrvatskog naroda i pregled hrvatske književnosti gdje bih raščistio s fetišima¹⁷³“. Eklatantan primjer hrvatskoga nacionalnoga fetiša po Krleži predstavlja kult sigetskoga junaka Nikole Šubića Zrinjskog. Naime, po piscu on uopće nije hrvatski heroj, već „proaustrijski“, „prohabsburški“ najamnik, koji uglavnom služi dvoru i vlastitim plemićkim, feudalnim interesima. Krleža smatra da nam je mit o sigetskome junaku nametnut u drugoj polovici 19. stoljeća kao protuteža starčevićanskomu mitu o Petru Zrinskome i Frani Krsti Frankopanu, borbama protiv Beča¹⁷⁴. Mit o sigetskome junaku trebao je biti primjer lojalnosti bečkomu dvoru i bespogovornog služenja caru. Nacionalistički fetiši nešto su protiv čega se Krleža borio cijeloga života, ali kako pisac kaže: „...činim to u najboljoj namjeri. Ja sam brate liječnik-dijagnostičar nadvijen na razne bolesnike i bolesničke krevete u želji da učinim sve da bolesnici stanu na svoje noge i

---

¹⁷⁰ Krleža, *Izlet u Rusiju*, 371.

¹⁷¹ Vidi Visković, „Životopis“, 557.

¹⁷² Krleža, Miroslav: *O malograđanskoj ljubavi spram hrvatstva*, Eseji, Novi liber, Zagreb, 2013., 21.

¹⁷³ Čengić, *U sjeni smrti*, 333.

¹⁷⁴ Čengić, *Ples na vulkanima*, 313.

ozdrave.”¹⁷⁵ Krleža je često povlačio metaforu o liječniku i bolesniku opravdavajući svoju kritičnost prema Hrvatskoj.¹⁷⁶ Posebno je kritičan prema hrvatskome (svakom) nacionalizmu. Hrvatski nacionalizam za Krležu je “osjećaj manje vrijednosti s podmuklom mržnjom protiv drugih”.¹⁷⁷ Krležino hrvatstvo ogleda se u paradigmi klasne svijesti. Pisac smatra da “u ime deklasiranog i proletariziranog hrvatskog naroda, osim Silvija Strahimira Kranjčevića, nije progovorio ni jedan pjesnik”.¹⁷⁸ Kada bi svi progovorili i razmišljali kritično o vlastitoj sredini, radilo bi se o “višem stupnju svijesti”.¹⁷⁹ Posjedovanje višeg stupnja svijesti biljeg je dijalektičkoga progresa i nužnost u izgradnji ravnopravne socijalističke zajednice. Otud kritika hrvatskoga (i svakog drugog) nacionalizma. Naime, viši stupanj svijesti upravo je katalizator neželjenih efekata svake nacionalne ideologije jer neutralizira negativne, zastarjele, reakcionarne dezintegrativne faktore koji doprinose disonantnim nacionalnim oprekama, rezultirajući često katastrofalnim posljedicama.

Prema hrvatskoj nacionalnoj ideologiji iako kritičan, Krleža je ponekad pomalo romantičarski naklonjen. Primjerice, kao u slučaju posjeta budimskoj kripti Matije Katančića za boravka u Ludoviceumu, preminuloga upravo u glavnome mađarskom gradu 1825. godine.¹⁸⁰ Krleža oduvijek nastoji afirmirati hrvatski nacionalni narativ, ali isključivo kao integralni dio europskoga nacionalnog panoptikuma. Upravo u tome kontekstu primjerice, Krleži ideologija hrvatskoga narodnog preporoda biva stranom. Po Krleži, naime, preporoditelji svojim romantičarskim pretjeranim isticanjem hrvatskoga nacionalnog narativa, kreiraju autarkičan nacionalni imagem, čime istodobno čine upravo suprotno od vlastitih prvotnih namjera. Stoga, umjesto namjeravanoga afirmiranja hrvatske kulture, povijesti i književnosti, ilirsko hrvatstvo tako postaje jedna zatvorena, frustrirana kultura koju nitko ne razumije i koja nikoga ne razumije. Referirajući se na omraženo romantičarsko ilirsko pretjerivanje u govoru o sebi, Krleža poetira u svome stilu: “...filistarsko, zakutno, zatureno, nazovigospodsko hrvatstvo pati od ograničenoga osjećaja manje vrijednosti u

---

¹⁷⁵ Čengić, *Trubač u pustinji duha*, 46.

¹⁷⁶ Čengić, *U sjeni smrti*, 133.

¹⁷⁷ Isto, 46.

¹⁷⁸ Krleža, *Deset krvavih godina*, 120.

¹⁷⁹ Čengić, *Ples na vulkanima*, 243-244..

¹⁸⁰ Čengić, *Trubač u pustinji duha*, 173.

socijalnom smislu, i ako je nešto u hrvatskoj prošlosti deplasirano, to je upravo пусто i isprazno dočaravanje imaginarne plavokrvne, plemenitaške hrvatske prošlosti.”¹⁸¹

Otpor tradiciji biva u mladoga Krleže *conditio sine qua non* bilo kakvoga historiografskog rada pa tako i u odnosu spram hrvatskih povijesnih i književnih kanona. Međutim, iako se možemo dovesti u razmišljanje po kojemu Krleža potpuno negira hrvatsku kulturno-povijesnu tradiciju, činjenice nam govore bitno drugačije. Naime, otpor tradiciji konstanta je Krležinoga opusa, ali taj otpor prije svega nastoji revalorizirati postojeće kanone hrvatske povijesti i književnosti i pritom ih ne poništiti. Krleža ne osporava književno-povijesnu tradiciju, već nudi drugačiji okvir za razmatranje: „dekorativni pano naše historije treba, dakle, temeljito retuširati!“¹⁸² Godine 1919., mladi Krleža u časopisu „Plamen“ objavljuje tekst „Hrvatska književna laž“.¹⁸³ Tekst je napisan posve u duhu oduševljenja Lenjinom i svega što predstavlja revolucija proletarijata u Rusiji. Krleža vehementno iznosi tvrdnju kako je cijeli hrvatski književni i povijesni kanon jedna velika laž, a kritike nije pošteđena niti ideologija jugoslavenskoga integralizma, koju pisac kritizira aluzijom na Meštrovićevo izlaganje umjetničke instalacije „Paviljon“ na velikoj izložbi u Rimu 1911. Razorne kritike nije pošteđen niti hrvatski povijesni kanon. Naime, uvriježenoj tradicionalnoj paradigmi renesansa-preporod-moderna, Krleža suprotstavlja „liniju jugoslavenske kulturne tradicije i kontinuiteta“ utjelovljenoj u relaciji „Bogumili-Križanić-Kranjčević“.¹⁸⁴ Paralelu Bogumili-Križanić-Kranjčević impostiranu u „Hrvatskoj književnoj laži“ Krleža nije napustio do kraja života i upravo je na njezinim temeljima stvorio platformu konvergentnoga razvoja jugoslavenskih naroda kroz povijest, izloživši je na „Izložbi srednjovjekovne umjetnosti“ u Parizu 1950. u svojstvu predsjednika te ideologa jugoslavenske sekcije. Krležolog Velimir Visković u svojim „Krležološkim fragmentima“ tvrdi kako je „Hrvatska književna laž“ Krleži donijela „reputaciju rušitelja nacionalnih mitova što će biti uzrok njegovim potencijalnim sukobima s konzervativno orijentiranim hrvatskim intelektualcima“.¹⁸⁵ Upravo u toj buntovnoj mladenačkoj fazi, kako primjećuje Visković, nastat će animozitet Krleže i hrvatske nacionalne ideologije. Iako Krleža nikada nije nijekao hrvatsku nacionalnu

---

¹⁸¹Krleža, *Deset krvavih godina*, 100.

¹⁸² Krleža, Miroslav, *Eseji – knjiga peta*, Zora, Zagreb, 1966., 161.

¹⁸³ LMZK, Visković, „Hrvatska književna laž“, 343.

¹⁸⁴ Krleža, Miroslav, „Hrvatska književna laž“, <https://vdocuments.mx>, 14. 10. 2015.

¹⁸⁵ Visković, Velimir, *Krležološki fragmenti*, Konzor, Zagreb, 2001., 12.

osobitost. Krležina oštrica kritike uvijek je usmjerena prema, po Krleži, podaničkom hrvatskom mentalitetu, osvjedočenom kroz povijest.¹⁸⁶

Krleža kritizira diletantski pristup proučavanju povijesti južnoslavenskih naroda, smatrajući ga posljedicom kolonijalne romantičarske pseudoznanstvene paradigme, nastale na temeljima njemačkoga romantičarskog pretjerivanja. Između ostaloga, projekt Leksikografskoga zavoda trebao je stvoriti samosvijest koja bi se ogledala u korištenju vlastitih napora pri izgradnji nacionalnih narativa. Jednom prilikom, nakon što mu je ponuđeno da razmotri mogućnost prevođenja i tiskanja stanovite geografske enciklopedije američkoga izdavača, Krleža rezolutno odbija postavivši retoričko pitanje: "...jesmo li na takvom primitivnom stupnju da moramo prepisivati engleske ili američke geografe?!"¹⁸⁷ Navedenu praksu okvalificirao je kolonijalnim odnosom "spram nekih takozvanih kulturnih nacija".¹⁸⁸ Dakle, hrvatski kolonijalni mentalitet kroz povijest prouzročen je vlastitom krivicom. Navedeni slučaj enciklopedije stranoga izdavača jasan je primjer kolonijalne paradigme i slijedom toga permanentne samonametnute hrvatske kulturne i političke inferiornosti. Klasni sukob nadređenoga građanstva i podređenoga proletarijata, imanentno je svojstvo buržoaskoga društvenog modela kapitalističkoga Zapada. Imperijalizam kao težnja za dominacijom nad drugima, samo je logični nastavak pogubne ideologije građanskoga društva. Služeći se dijalektičkom metodom, Krleža promatra buržoaziju onom snagom povijesti koja teži dominaciji i vlasti. Ideja „nadređenoga“ imanentna je svakoj vlasti u svim društvenim uređenjima kroz povijest. Otuda snažni pacifizam i kritika imperijalizma. Imperijalizam je impostacija upravo onih povijesnih snaga, koje će dokinuti povijesna Oktobarska previranja u Rusiji 1917. godine. Međutim, marksistički koncept „potlačenosti“ Krleža proširuje i prenosi iz klasnoga materijalističkog u diskurs hrvatskih i jugoslavenskih povijesnih te nacionalnih narativa. Hrvatska tako biva, po Krleži, samo „dio rotacije oko tuđih osovina“.¹⁸⁹ Kao takva, eklatantan je primjer podređene komponente u dijalektičkoj determinanti svjetske povijesti. Krivicu za to neželjeno stanje Krleža vidi u nepovoljnim povijesnim okolnostima za male narode poput hrvatskoga, ali i u samome hrvatskom narodu. Naime, razmatrajući neuralgične točke hrvatske povijesti, Krleža primjećuje

---

¹⁸⁶ Krleža, *Deset krvavih godina*, 100.

¹⁸⁷ Čengić, *Trubač u pustinji duha*, 9.

¹⁸⁸ Isto, 9.

¹⁸⁹ Krleža, *Deset krvavih godina*, 59

neobjašnjiv usud donošenja krivih političkih odluka, čije su posljedice često bile dalekosežne.

8. KRLEŽA I HABSBURŠKA MONARHIJA

U Krležinim relacijama spram Habsburške Monarhije, isprepliću se motivi izdaje, ropstva, sluganske politike hrvatskih političkih elita, ali i autokratske autistične politike bečkoga dvora, koji Hrvatsku koristi kao monetu za potkusurivanje. Veliki saveznik bečkog dvora hrvatski su politički zastupnici – od požunskoga sabora do bečkoga Carevinskog vijeća – u klasičnome otuđenom feudalnom običaju, rade protiv hrvatskih nacionalnih interesa u korist austrougarske aristokratske oligarhije. Hrvatska doduše ima bansku čast i vlastiti Sabor, ali te institucije *de facto* bivaju samo jednim oblikom namjesništva, a ne autentičnim izrazom narodne volje. Hrvatski političari tako bivaju po Krleži uglavnom marionete što se unosno prodaju za vlastite partikularne sinekure, ne mareći za interes hrvatskoga seljaka. Unoseći diskurs klasnoga, socijalističkog pogleda na svijet, Krleža vidi hrvatsku politiku kao kontinuitet feudalnoga podčinjavanja tuđim interesima, čiji su predvodnici upravo feudalne aristokratske snage, koje slavimo kao nacionalne junake. Primjerice, Nikola Šubić Zrinjski. Ukazujući na despotsku narav habsburške tvorevine, jedan od najponavljanijih motiva u Krležinoj literaturi zasigurno je motiv “prolijevanja krvi”. Piščevo zgražanje nad hrvatskim martirologijem u korist austrijske carevine, zasigurno proizlazi iz deklamantnoga autorova pacifizma i antimilitarizma. Svjesni smo činjenice da navedene vrijednosti nipošto nisu krasile Habsburšku Monarhiju i žrtvoslovna bilanca hrvatske prolivene krvi zasigurno nije mala. Po Krleži, prevelika je. Podunavska je monarhija “četiristogodišnji habsburški logor, koji nema svoga Schillera da ga opjeva”.¹⁹⁰ Dosljedno je antihabsburški nastrojen pa Monarhiju promatra kao svojevrsnu tamnicu hrvatskih nacionalnih interesa. Sukladno svojoj socijalističkoj optici, Krleža vidi odnos Trojedne kraljevine i Monarhije kao odnos podređene i nadređene komponente. Hrvati su samo topovsko meso za militantne i imperijalističke ciljeve Monarhije kroz cijelu njezinu povijest. “Svi smo mi Hrvati davali Caru Carevo. I grozna je bila ta biblijska strahota. Biti Hrvatom ne znači drugo nego osetiti kako te crnožuti car proždire.”¹⁹¹ U “Hrvatskoj književnoj laži” Krleža posve ogoljuje hrvatsku stvarnost u podunavskoj monarhiji.

---

¹⁹⁰ Matica hrvatska, *Miroslav Krleža V*, 120.

¹⁹¹ Krleža, „Hrvatska književna laž“, <https://vdocuments.mx>, 14. 10. 2015.

Jedan od prevladavajućih mitova suvremene hrvatske političke povijesti zasigurno je promatranje Krleže kao antihrvatskoga književnika. Pobornici navedenoga razmišljanja vjerojatno nemaju predodžbu o piščevom odnosu spram hrvatskoga identiteta i naravi njegove kritičnosti, impostirane kroz literaturu i javno djelovanje. Posebno je začudan odnos prema uroti Zrinsko-Frankopanskoj te blagonaklona panegiričnost prema "Ocu domovine", Anti Starčeviću. Vozeći se jednom prilikom s Enesom Čengićem pokraj Ozlja, Krleža domoljubno nadahnuto lamentira o utvrdi, ustvrdivši da je gore "dvorac mog hrvatskog ponosa", zaključivši: "...da je Zrinski znao sklopiti i iskoristiti savez s Turcima, cijeli kasniji povijesni tok, uključujući i naša nacionalna formiranja, bio bi drugačiji, a možda i sve to ne bi bilo s takvim posljedicama".¹⁹² Krleža je apsolutno antihabsburški orijentiran i za njega nema dvojbe: trebalo je koalirati i s omraženim Osmanlijama, sve u službi hrvatskih nacionalnih interesa. Upravo u ovome segmentu, filozofija i politički pogledi Ante Starčevića postaju Krleži bliski. Dakle, pitamo se, kako se u istoj rečenici mogu naći dvije osobnosti poput Ante Starčevića: utemeljitelja Hrvatske stranke prava (HSP), utvrde hrvatskoga nacionalizma, koji u mnogim stvarima proklamira potpuno oprečna stajališta od deklariranoga ljevičara, lenjinista, boljševika i titoista Miroslava Krleže?!

Ante Starčević je Krležin intelektualni *liebling* upravo iz aspekta vlastita neprikosnovena hrvatstva. Druga polovica 19. stoljeća donosi novosti u politički život Monarhije. Narodi dobivaju mogućnosti osnivanja političkih stranaka i sve glasnijeg izražavanja vlastitih političkih gledišta. U Hrvatskoj se osnivaju stranke različitih političkih predznaka. I dok svaka od njih proklamira politiku različitih kompromisa - Unionisti prema Mađarima, narodnjaci prema ilirskoj ideji – Ante Starčević i Pravaši posve su beskompromisni. Oni zagovaraju neovisnu Hrvatsku. Upravo u tome segmentu Krleži je Starčević politički blizak jer je za Krležu hrvatska povijest niz kalkulantskih politika u kojima nitko ne mari istinski za hrvatski interes i Starčević je prvi koji traži Hrvatsku „bez Beča i Pešte“. Pisac često u svojoj književnosti provlači motiv hrvatskoga historijskog sluganstva prema Habsburškoj Monarhiji. Poglavitito kroz ciklus novela ili za neke fragmenata, „Hrvatski bog Mars“. Habsburška Monarhija za Krležu predstavlja negaciju svake slobodarske misli.¹⁹³ Stoljećima ona, po Krleži, „ne priznaje našem narodu pravo na civiliziran život i na političku i ekonomsku

---

¹⁹² Čengić, *Balade o životu koji teče*, 87.

¹⁹³ Krleža, *Eppur si muove*, 12.

ravnopravnost“.¹⁹⁴ Ako je i postojala mogućnost za ustrojstvo ravnopravne, federalne monarhije u kojoj će svi narodi uživati jednaka prava, nestala je Austro-Ugarskom nagodbom i stvaranjem dvojne monarhije. „Habsburška Monarhija je kapitulirala pred mađarskom aristokracijom, ponizivši sve ostale austrijske narode na nivo kolonijalne bespravne raje.“¹⁹⁵ Dogovor hrvatskih i mađarskih političkih elita iz 1868. za Krležu nije ništa drugo nego ostvarenje mađarskih imperijalističkih ciljeva: „sramotna kompromisna formula, poznata pod etiketom Hrvatsko-ugarske nagodbe iz 1868., osigurala je mađarskim financijskim magnatima ekonomski i politički prodor na Jadran“.¹⁹⁶ Postavlja se dakle, pitanje legitimiteta. Pitanje legitimiteta važno je za Krležu. Feudalne aristokratske elite nemaju legitimitet. Slijedom toga, Nagodba iz 1868. nije legitimna. Primjerice, političke aristokratske elite koje srljajući uvode Hrvatsku u Kraljevinu SHS po Krleži nemaju legitimitet. Jedini izraz narodne volje u tim vremenima za pisca nesumnjivo je Zeleni kadar. Revolucijom plebs preuzima konce povijesti, patriciji će postati samo povijesna kulisa. Hrvatska više nije imala budućnost u Monarhiji i stoga valjalo je izaći iz „tamnice naroda“.

Filozofsko-povijesni pogled na krvavu i podaničku hrvatsku povijest u okviru Habsburške Monarhije, Krleža najbolje impostira u noveli „Bitka kod Bistrice Lesne“. Kroz sudbine nekolicine domobrana, Krleža portretira nesretnu povijest dobrodušnih seljaka iz okolice Zagreba, čija je vječna zadaća slijediti uredbe velikodostojnika iz Beča i Pešte te služiti interesima krune sv. Stjepana, a u međuvremenu obavljati svoje teške seljačke poslove u vremenima bezrača. U svojim nesretnim sudbinama, domobrani Trdak Vid, Blažek Franjo, Lobarac Štef, Lovrek Štef, Pecak Imbro i Križ Matija na čelu sa „Gospodinom pričuvnim desetnikom Matom Pesekom“, arhetipski utjelovljuju sav hrvatski povijesni jad i realnost služenja tuđim interesima, prolijevajući vlastitu krv za tuđi račun. Dakle, za Krležu hrvatska povijest nema neki uzvišen cilj, već je to neprekinuti lanac besmislenih događaja čiji je krajnji rezultat mnoštvo hrvatskih leševa razasutih diljem Europe, a ovoga puta u Galiciji. Kako bi postigao jak dojam na čitatelja, Krleža koristi simbolički efekt samim imenima i prezimenima protagonista, gotovo najbrojnijih u kalničkim, prigorskim, zagorskim i turopoljskim krajevima: dakle, kroz manju sliku simbolikom postiže totalitet cjeline. Sav besmisao

---

¹⁹⁴ Krleža, *Eppur si muove*, 12.

¹⁹⁵ Matica hrvatska, *Miroslav Krleža V*, 251.

¹⁹⁶ Isto, 251.

rata i slučajnost egzistencije kao da se očituje na koti „tristatrinaest“. Stanovita točka u Galiciji biva stratištem iluzija o logičkoj uređenosti kozmosa, u kojemu žrtva ima svoj smisao i svrhu. A neznatnost junaka koji besmisleno jure u smrt, pojačana je njihovim običnim narodnim imenima naspram gospodina što ih odvodi u jurišnu stupicu, povlačeći poteze na karti u svome toplom kabinetu: naime „Rikarda Weiserheimba, Ritter von Reichlin-Meldeg und Hochenthurm“.

Dakle, „Bitka kod Bistrice Lesne“ predstavlja vrh Krležine antiratne novelistike i u njoj možemo prepoznati obrazac ničeanskoga razmatranja besmislenosti svijeta, garnirane efektima naturalističkih prizora krvi i tla. Na tragu Nietzscheove ideje spoznavanja samoga sebe – naprosto individualiteta – Krleža vidi rješenje u oktobarskim ruskim previranjima, koji bi malom hrvatskom čovjeku – radniku i seljaku – konačno mogli pridati malo svjetla i sretniju budućnost. Međutim, „Hrvatski bog Mars“ primjer je Krležinoga pogleda na hrvatsku nacionalnu ideju, koji kroz cijeli piščev život stoji u kontragardu spram srpskih nacionalističkih narativa, kroz razdoblje Kraljevine SHS i poslije u socijalističkoj Jugoslaviji. Hrvatska hipoteka krivnje zbog NDH i Jasenovca, pojačana preuveličavanjem broja žrtava, koje po jednom dijelu srbijanske političke i stručne javnosti dosežu i brojku od 700 000 žrtava, stajala je uz kult solunske žrtve koje su Srbi dali za ujedinjenje. Krleža se nije previše oglašavao na navedena pitanja, ali napominje da je, pišući ciklus novela, u glavi imao hrvatski povijesni martirologij, zaključivši da „Josip Broz je, izvinite jedan od mojih domobrana iz Hrvatskog boga Marsa“.¹⁹⁷ Naposljetku, pisac poetira: „ne možete od njega (Tita) stvoriti kajmakčalanca kad je on bio tu.“¹⁹⁸

U ciklusu ratnih novela pisac se referira isključivo na hrvatsku povijest i usud. Domobranstvo i Kajmakčalan ovdje stoje u suprotnosti, baš kao i piščev federalizam spram centralizma te naglašavanje hrvatskih autonomnih jezičnih i književnih tradicija, nasuprot unitarističkoj ideji o jednome jezičnom standardu. Stoga, za Krležu, Tito je Jugoslaven u tradiciji hrvatskoga višeslojnog poimanja onoga što jugoslavenstvo zrcali kroz federalnu optiku, a ne iz perspektive velikosrpske vidovdanske koncepcije jednoga naroda s tri imena.

---

¹⁹⁷ Čengić, *U sjeni smrti*, Globus, 102.

¹⁹⁸ Isto, 102.

9. UVOD U KRLEŽINU FILOZOFIJU POVIJESTI: REVOLUCIONARNA SVIJEST I OTPOR TRADICIJI

Krležino književno i publicističko djelo snažno je impregnirano historiografskom referencijalnošću. Poznao je cjelokupnu kulturnu, političku, društvenu i vojnu povijest zapadne civilizacije. U svojim osvrtima, često je minucioznim primjedbama, zapažanjima i ocjenama ostavljao dojam vrhunskoga analitičara, dostojnoga najprestižnijih katedri. Krležino zanimanje za povijest seže u ranu adolescenciju i konkretizira se kroz proces formalnoga obrazovanja. Stoga, kako bi smo mogli definirati što je to Krležina politička misao, valjalo bi utvrditi koji su filozofski uzori i strukturalne pretpostavke njegovih političkih nazora. Kreirajući vlastite historijske pasaže izrazito krvave bilance ljudske povijesti, Krležino pero često nihilistički rezignirano portretira ljudsku prošlost kao svojevrsnu iracionalnu povijest nasilja, klanja i tragičnoga besmisla. Poetiziranim, kumulativnim rečenicama ispunjenima lamentacijama o "suviše ljudskoga" u povijesti, Krleža često priziva pathos, rezignaciju i pesimizam velikih kritičara građanske civilizacije, Schopenhauera i nadasve Nietzschea. Omeđena građanskim društvenim okvirom, ljudska individua opterećena je vlastitim sebičnim interesima, pretpostavljajući ih interesima kolektiva. Partikularni interesi građanstva, garnirani kapitalističkim tržišnim gospodarskim okvirom, pogoduju interesima moćnih pojedinaca. Ratovi, sukobi i razni antagonizmi poput nacionalizma i vjerske nesnošljivosti, rekvizitarij su uvijek iste povijesne kulise. Navedeni društveni model generator je reakcionarnih društvenih procesa i počiva na historijskome institucionaliziranom tradicionalizmu, utjelovljenom u ljudskim običajima te monarhističkim zastarjelim institucijama. Krleža nije *a priori* protivnik tradicije kao takve, već iskrivljenoga oblika pogodovanja tradiciji, što naposljetku postaje svojevrsni ideologem i ključan element građanske legitimacije. Pisac ga naziva tradicionalizmom.

Revolucionarna svijest i otpor tradiciji, važan su topos Krležina intelektualnoga habitusa i stvaralaštva. Sukladno marksističkoj filozofiji, tradicija je u širem smislu, niz naslijeđenih dogmatičnih ceremonijala, garniranih mnoštvom ispraznih formulaičnih tautologija čiji je cilj održavanje podjarmljene mase/proletarijata u pokornosti od strane omražene buržoazije. Cjelokupna ljudska povijest promatra se optikom klasne

borbe. Krležin pogled na povijest u velikoj mjeri je istovjetan navedenom obrascu. Antički robovi, srednjovjekovno seljaštvo i kmetovi te moderno i suvremeno radništvo utjelovljuju povijesno-filozofski pojam proletarijata čiji je proizvod otuđen od njih samih, bivaju tako u Krležinom imaginariju obespravljenim dijelom povijesti i antitezom buržoaziji. Proletarijat predstavlja onu pozitivnu stranu opreke, koja će prevrednovati postojeće stanje i vrijednosti te stvoriti noviji, pravedniji, egalitarniji i slobodniji svijet. Od antičkoga robovlasničkog društva, kroz srednjovjekovnu feudalnu piramidu pa do novovjekovne građanske klasne paradigme, za Krležu društvena uređenja oduvijek zrcale vertikalni uzorak neslobode. Sloboda je, dakle, smisao povijesti i ključan pojam Krležine poetike i javno-političkoga djelovanja, a slobodu može donijeti jedino prevrat. Pojmovi prevrata i prevrednovanja postaju uz slobodu, ključnim krležološkim pojmovima.¹⁹⁹ Proces oslobađanja „fascinantna je i okrepljujuća realnost.“ Naime, „sloboda je cilj“, a „samo oslobađanje je živ proces“.²⁰⁰ Odnos pojedinca i društvene sredine Krleža vidi kao jedinstven dijalektički pothvat: afirmaciju partikulariteta ličnosti te njezinu integraciju u kontekst društva, sredine.²⁰¹ Razmatrajući povijest optikom socijalističke dijalektike i ničeanskoga voluntarizma, što su nominalno posve suprotni idejni koncepti, u Krležinom liku i djelu ovi obrasci postići će iznenađujući sklad.

9.1. O povijesti jugoslavenskih naroda

Specifičan geografski položaj uvjetovao je povijesni razvoj Hrvata, Srba i ostalih južnoslavenskih naroda, stvorivši prema van stanoviti mentalitet otpora, koji se manifestira kontinuirano kroz cijelu povijest. Sukladno konceptu dijalektičkoga mišljenja, napredovanje u svijesti o sebi (samosvijest, samoozbiljenje) najvažniji je preduvjet emancipacije (slobode): „...ratujući s krilatim lavovima i dvoglavim orlovima, sa španjolskim i bečkim inkvizicijama i ceremonijalima, sa Muhamedovim barjacima, ne treba zaboraviti da su ti tuđinski religiozni, politički i partijski programi i pogledi na

---

¹⁹⁹ Lasić, *Krleža*, 55.

²⁰⁰ Matvejević, *Razgovori*, 140.

²⁰¹ Isto, 140.-141.

svijet i moralne principe bili trajnom prijetnjom naših vlastitih spoznaja u duhovnom i materijalnom smislu“.²⁰² Dakle, jugoslavenski narodi posjedovali su određenu razinu samosvijesti, ali manifestirane u duhu hegelovske antiteze – negacije imperijalnih težnji onih povijesnih snaga koje su pronalazile svoj politički i vojni interes na području Balkanskoga poluotoka. Trebalo je proći puno vremena da ta samosvijest ostvari progres iz antiteze u tezu, iz negacije u afirmaciju i kako bi svoje povijesno ozbiljenje doživjela u jugoslavenskoj, avnojskoj sintezi. Stoga, tek „naša narodna Armija, koja je pod Titovim barjacima izvojevala posljednju pobjedu u svjetskom ratu 1941.-1945. predstavlja klasičnu historijsku revolucionarnu sintezu čitave naše prošlosti“.²⁰³ Sam proces napredovanja možemo definirati kao dijalektički progres. Ideja napredovanja/progresa prosvjetiteljski je koncept, od vitalnoga značenja za razumijevanje Krležine filozofsko-povijesne koncepcije. Progres za Krležu predstavlja svaki pokušaj otpora tuđinskim imperijalnim utjecajima. Rast samosvijesti i ostvarivanje suvremene jugoslavenske socijalističke države konačan je biljeg progresa. Hegelovsko samoozbiljenje.²⁰⁴ Stoga, valja pisati novu povijest, lišenu historijske podčinjenosti imperijalnim narativima devetnaestostoljetne malograđanske historiografije: „...u socijalizmu treba pozitivne kulturnohistorijske vrijednosti koordinirati po načelu internacionalizma: sve što je pozitivno, bilo je negacija negativnog tuđinskog i okupatorskog elementa (duha ili sile), a sve, što je zaista bilo poricanje vlastite uklete zaostalosti, bilo je progresivno“.²⁰⁵ Slijedom toga, nemogućnost ujedinjenja u zajedničku državu posljedica je nedostatka samosvijesti, prouzročene kontinuiranim retrogradnim povijesnim determinantama „koji su kroz vjekove djelovali na sistematsko razjedinjavanje naše narodne svijesti“.²⁰⁶

Međutim, sam progres prvenstveno je svijest totaliteta o vlastitosti. Kolektiv naime mora zajedničkim snagama ostvariti napredak u svijesti o svojoj historijskoj misiji stvaranja egalitarnoga besklasnog društva. Na tom putu oponent kolektivnoj svijesti progresa bit će dekadentni individualizam građanske civilizacije, koji svojom reakcionarnošću biva onom opozitnom snagom povijesti. No nije svaki individualizam reakcionaran i kontrarevolucionaran. Postoje pojedinci kroz povijest koji svojom

---

²⁰² Krleža, *Eseji – knjiga peti*, 32.

²⁰³ Isto, 285.

²⁰⁴ Isto, 182.

²⁰⁵ Isto, 158.

²⁰⁶ Isto, 158.

vizionarskom pojavom prezentiraju avangardnu emanaciju progresivnih historijskih snaga. U svojim esejima, govoreći o kulturnoj i političkoj povijesti ovdašnjih naroda, Krleža iznosi tezu za zajedničkom kulturnom i političkom arealu, s vlastitim atributima neovisne političke volje i svijesti – književnim jezikom, kulturom i umjetnošću. Imenujući navedeni kulturni korelat „slovjenštinom“, Krleža konstatira da ta „pradavna slovjenština ima svoju vlastitu misaonu, etičku, socijalnu i svoju vlastitu likovnu boju, svoju grafiku, svoje originalno skulpturalno i arhitektonsko i slikarsko shvaćanje, u jednu riječ, svoj vlastiti način umjetničkoga stvaranja, koji jeste eklektička varijanta književnih i likovnih modela civilizacija oko naše, ali koje je istodobno originalno tumačenje svoga vlastitog lika u sredovječnom prostoru i vremenu tadanjeg europskoga života.“²⁰⁷

Pitanje originalnosti i samosvojnosti u kontekstu povijesti južnoslavenskih naroda, snažno je zaokupljala Krležu. Smatrao je kako službena jugoslavenska historiografija i akademska nomenklatura općenito nisu dovoljno istaknule višestoljetne attribute jugoslavenske posebnosti, posebice eklektičnu narav jugoslavenstva, koja prerasta u sintezu, amalgam. Jugoslavenstvo je sinteza: za Krležu jugoslavenski narodi jedna su kulturna, povijesna i politička cjelina. Amalgam istoka i zapada. Snaga južnoslavenske ekumene upravo je u amalgamiranju utjecaja bizantskoga istoka i rimskoga zapada. Dok 1054. godina u europskoj povijesti označava svojevrstan civilizacijski sukob i kulturni rez, Balkanski poluotok objedinjuje oba utjecaja, stvarajući autentičan južnoslavenski identitet. U mnogim suvremenim hrvatskim (i srpskim) političkim i kulturnim forumima prevladava teza o divergentnim historijskim procesima između dvaju naroda. Krleža se suprotstavlja svojom konvergentnom teorijom o međusobnoj uzajamnosti i jedinstvenome kulturnom arealu.

---

²⁰⁷ Krleža, *Eseji – knjiga peta*, 88.

9.2. Teorija o konvergentnom kulturnom razvoju Hrvata i Srba

Govoreći o idejnom konceptu Enciklopedije, kao jedan od zadataka Krleža ističe potrebu „da se [Enciklopedija] pozabavi historijom naše srednjovjekovne politgeneze, kada se na Pomoravlju oko Niša pak od Šar-planine i Vardara do Ibra i do Jadrana, na Cetini, u Bosni i Koruškoj i oko Blatnoga jezera rađala serija suvereniteta južnoslovenskih naroda, koje su Grci nazivali Srbima ili Hrvatima, a zapadnjaci Slovenima“.²⁰⁸ Koncipirajući ideju o cjelovitoj južnoslavenskoj civilizaciji, U Krležinom diskursu nazire se karakterističan ambivalentan odnos prema unitarističkoj koncepciji o podrijetlu Hrvata i Srba. Naime, gore navedeni citat ne ostavlja nam previše prostora za drugačije iščitavanje, osim zaključka kako Krleža apologetski zagovara unitarističku koncepciju o jednome narodu s dva (tri) imena. Krleža u historijskome smislu smatra Hrvate i Srbe jednim narodom, ali uslijed divergentnih povijesnih okolnosti, oba naroda iako povezana, stvaraju zasebne narative katoličke/zapadne i pravoslavne/istočne provenijencije. Međutim, huntintongovska ideja iz devedesetih o Balkanu kao razdjelnici civilizacija, po Krleži posve je deplasirana: „govoriti o Istoku i Zapadu kod nas, u carigradsko-rimskom smislu, jeste apsurd: Srbi gledani iz Carigrada su zapadnjaci, a Hrvati iz rimske perspektive: Istok.“²⁰⁹ Idejni narativ o međusobnoj isključivosti pravoslavne i katoličke komponente, Krleža smatra „regionalnim anakronizmom“, recidivom devetnaestostoljetne malograđanske historiografske misli.²¹⁰ Navodeći primjere iz povijesti umjetnosti, arhitekture, jezika i književnosti, Krleža oprimjeruje navedenu tezu: „Miroslavovo evanđelje“ očiti je odraz karolinškoga utjecaja. Samostan u Dečanima te freske u manastirima javljaju se pak kao „tipičan odraz zapadne periferije“.²¹¹ S druge strane, Bašćanska ploča, Bečki i Kijevski listići te kamena epigrafika diljem jadranskoga pojasa, „tipični su dokazi očitog upliva istoka“.²¹² Gledajući iz današnje perspektive, moguće je zaključiti kako Krležina konvergentna teorija na stanoviti način predstavlja legitimaciju suvremenih političkih stajališta

---

²⁰⁸ Krleža, *Eseji – knjiga peta*, 88.

²⁰⁹ Isto, 88.

²¹⁰ Isto, 88.

²¹¹ Isto, 88.

²¹² Isto, 88.

velikoga pisca. Naime „suvremena južnoslovenska socijalistička anticipacija danas samo je pandan čitavome nizu naših srednjovjekovnih anticipacija“.²¹³

Dakle, Krleža dekonstruira tezu o stoljetnoj hrvatskoj eskluzivističkoj povezanosti sa Zapadom, kao i Srbije s Istokom. Odnos Zapada i Hrvatske odnos je nadređene i podređene komponente. Ne dolazi Zapad na hrvatsko ozemlje kao partner, već kao imperijalna snaga koja nameće vlastite ideološke standarde. Analizirajući zapadno katoličko podrijetlo hrvatske sakralne i arhitekturne umjetnosti, Krleža nastoji upravo kroz ovu paradigmu demistificirati prevladavajući narativ o Hrvatskoj kao predziđu kršćanstva i ulogu pape kao hrvatskoga saveznika: „Kada se kod nas, na istočnoj jadranskoj obali, javlja romanika, onda su te romaničke trobrodne bazilike doplovile k nama kao pobjedonosne galije rimskoga vikara, koji više nije bio ključar sv. Petra, nego vladar svjetova i vjekova, sa harunalrašidovskim turbanom na glavi posutim briljantima, cesar, upravo polubog i božji namjesnik, kome su europski vladari ljubili papuču.“²¹⁴ Slijedom toga, famozne kulturne veze istočne i zapadne jadranske obale su uglavnom čin imperijalizma, kreiran iz same papinske države. Razmotrimo li piščev pogled na suvremene hrvatsko-srpske odnose i permanentnu jugoslavensku deklamaciju, teza o zajedničkoj srednjovjekovnoj ekumeni zasigurno predstavlja stanovit oblik političke i kulturne legitimacije suvremene ideje jugoslavenskoga ujedinjenja.

9.3. Buntovna slavenska svijest

Krleža je trajno fasciniran panslavizmom Jurja Križanića i njegovom moskovskom misijom. Smatrao ga je neshvaćenim genijem i pretečom onih tendencija koje svoju kulminaciju postižu u piščevo vrijeme. Snažne osobnosti česta su preokupacija Krležinoga razmatranja povijesti. Panslavizam Jurja Križanića u suštini je slobodarska koncepcija sa slavenskom/ruskom mesijanskom ulogom.²¹⁵ Po zamisli toga fantasta, Rusija je trebala biti glavna snaga koja će osloboditi Slavene i stvoriti jednu državu od Baltika do Kine i dalje na Istok i Jug. Krleža zaključuje da je i

---

²¹³ Krleža, *Eseji – knjiga peta*, 251.

²¹⁴ Isto, 97.

²¹⁵ Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, 55.

Petar Veliki čitao Križanića i od njega „mного naučio“.²¹⁶ U središtu navedene koncepcije je slobodarsko načelo samoodređenja s razmjernom antigermanskom crtom, sve u stanovitom krležijanskom duhu. Nesumnjivo je da se kod Križanića, po Krleži, radi o svojevrsnoj anticipaciji onih težnji koje eskaliraju kroz sva revolucionarna stremljenja slavenskih naroda unutar Habsburške Monarhije i šire. Rast samosvijesti kao preduvjet slobode vidljiv je i kod Križanića, smatra Krleža.

Ističući buntovnu narav ovdašnjih naroda, Krleža iznosi niz povijesnih primjera otpora prema Istoku i Zapadu. Već sam dolazak Slavena u ove rimske provincije Ilirik, donosi tu specifičnu buntovnu svijest. Krleža konstatira da „kao slavenska provincija kroz petnaest stoljeća, ovaj isti Ilirik prkosi Rimu svojom slavenskom pojavom sve do naših dana“.²¹⁷ Slavenski etnos na različite je načine pružao otpor zapadnoj civilizaciji, utjelovljenoj u pojmu Rima, a potom Svete Stolice. Došavši na teritorij rimskoga Ilirika, Slaveni donose svoj jezik, drvenu arhitekturu i svoja poganska vjerovanja. Ubrzo dolazi do sukoba s lokalnim gradskim prežiteljima romanske civilizacije, koja je za Krležu eksponent upravo one imperijalne politike papinske države, koja preuzima vladarsko žezlo od rimskoga cara. Krleža dezavuirajući prevladavajući narativ o Slavenima kao barbarskim hordama, koji došavši na Balkanski poluotok, uništavaju višestoljetni rimski civilizacijski kontinuitet. Bez osporavanja barbarstava došljaka, opisanih u citatu sv. Jeronima, Krleža osporava uvriježenu tezu o romanskoj pacifističkoj podlozi stanovite kulturne superiornosti.²¹⁸ Na neki način, kritizira površan, suvremenim rječnikom kolonijalan pristup problematici dolaska Slavena. Naime, licemjerman i površan pristup ovoj problematici ogleda se u činjenici svjesnoga prešućivanja tisućljetne rimske ili romanske kulture nasilja, kojom je ta civilizacija bila „očita negacija svih onih helenskih principa, zbog kojih današnja Europa smatra Rim kulturnohistorijskim fenomenom“.²¹⁹ Pojam helenskih principa za Krležu u ovome kontekstu predstavljaju zacijelo slobodarska načela helenskih gradova-država, utjelovljenih u njihovim konfederalnim vezama, temeljem zajedničke grčke/helenske samosvijesti. Svojom militariziranošću, imperijalnim pohodima, nasiljem i snažnom centraliziranom administracijom, Rim je upravo negacija helenskih civilizacijskih principa, na kojima je prvotno i zasnovan.

---

²¹⁶ Čengić, *Ples na vulkanima*, 213.

²¹⁷ Krleža, *Eseji – knjiga peta*, 19.

²¹⁸ Isto, 22.

²¹⁹ Isto, 23.

Nije teško zaključiti da aureolu slobodarske svijesti kao kontrapunkt rimskome militarizmu, Krleža pridaje upravo novopridošlim Slavenima.

Međutim, važno mjesto u Krležinom oblikovanju teze o vječno buntovnim Slavenima, zasigurno predstavlja njihovo poganstvo. Slaveni doduše prihvaćaju kršćanstvo, ali proces njihova pokrštavanja rezultat je političke realnosti okruženja u koje su došli i čin protufeudalne podčinjenosti Papinskoj državi.²²⁰ Kršćanstvo toga vremena „politika“ je „organizirane državne vlasti“.²²¹ Za Krležu, kršćanstvo je prije svega „jedan od mnogobrojnih simptoma raspadanja antičkog društva u onom smislu, kao što su danas svi oblici zapadnoeuropskih socijalizama simptomi raspadanja građanske društvene koncepcije, osnovane na sistemu unosnih profita i ozakonjenih ovlaštenja“.²²² Postavivši tezu o Zapadu, Rimu i Papinskoj državi kao kulturnom, vojnom i političkom hegemonu, Krleža navodi kontinuitet kao temeljno obilježje slavenskoga otpora rimskom imperijalnom presizanju. Poganstvo i dalje ostaje supstrat duhovne svijesti pridošlih Slavena i kao takav generirat će se kroz stoljeća u raznim oblicima kao permanentan otpor vanjskim imperijalnim faktorima.²²³ Slaveni provode kontinuiranu politiku otpora, koja postaje temeljno obilježje njihove političke emancipacije. Samosvijest novopridošle političke, vojne i etničke strukture, ogledat će se u konstantnoj ambivalentnosti spram institucionalizirane religije i organizirane političke vlasti. Apostaziranje pak od vlastita poganskoga duhovnog korelata, Krleža vidi kao posljedicu imperijalnih okolnosti te očiti dokaz vazalne svijesti spram utjecaja sa Zapada i Istoka: „historija svih dominantnih kulturno-političkih ideja u našoj prošlosti uči nas, da su reakcionarni partikularizmi prevladavali kroz vjekove pod utjecajem stranih političkih snaga, a zatim da se naš čovjek u okviru svojih raskola izgubio i raspao“.²²⁴ Analogno tomu, Srbin od slavenskoga pogana postaje „Grk“, Hrvat postaje „Latin“, a bošnjački Krstjan od manihejca i bogumila dolazi do svoga islamskog identiteta. Kontinuitet ove identitetske dezintegracije, kulminira po Krleži u Drugome svjetskom ratu u vidu ustaške i četničke kolaboracije.²²⁵ Slijedom toga, Krleža smatra da suvremena fašistička prijetnja nije ništa drugo, nego ekspozicija istoga onog kolonijalnog pristupa „s visoka“, koja

---

²²⁰Krleža, *Eseji – knjiga peta*, 23.

²²¹ Isto, 15.

²²² Krleža, *Djetinjstvo u Agramu*, 47.

²²³ Krleža, *Eseji – knjiga peta*, 23.

²²⁴ Isto, 191.

²²⁵ Isto, 191.

karakterizira odnose između zapadne i istočne obale Jadrana. Citirajući riječi stanovitoga talijanskog armijskog generala iz jedne brošure, Krleža konstatira da smo između 1941. i 1945. doživjeli „krvavu parafrazu sveukupne naše historije, koja zapravo i nije nego gomila raznih umorstava, oko kojih nad ovom zemljom laju bijesne hijene stoljećima“.²²⁶

Ako je Balkan amalgam i spoj europskoga Istoka i Zapada, Bosna je Balkan u malome i sinteza konvergentne jugoslavenske paradigme. Bosna po Krleži „nikada nije bila pravoslavna, pa prema tome nije mogla biti ni srpska, a nikada nije bila ni latinska, prema tome ni hrvatska“.²²⁷ Ipak, po piscu, Bosna je srž i njezin stećak predstavlja ugaoni kamen južnoslavenskoga otpora, emancipacije i ujedinjenja. Govoreći o historijskoj koncepciji izloženoj u Parizu, Krleža konstatira da je „u centar našeg autohtonog bitka postavio bogumilski stećak“.²²⁸ Bogumilska hereza za Krležu nepobitan je indikativ o postojanju samosvijesti, koja se ogleda u permanentnome otporu spram svih izvanjskih silnica. Bosna niti je Istok, niti je Zapad. Ona se opire Istoku i Zapadu „do dana današnjeg“.²²⁹ NOB stoga predstavlja konačnu pobjedu historijske težnje za ujedinjenjem južnoslavenskih naroda, zrcaleći stoljetnu bit jugoslavenskih naroda, utjelovljenu u filozofiji otpora kroz agendu – „niti istok, niti zapad“. Jugoslaveni sami oslobađaju svoju zemlju i vlastitim snagama grade samostalnu politiku, koja će slijediti avnojevsku koncepciju. Rezolucija Informbiroa i politika nesvrstavanja samo će utvrditi historijski korelat jugoslavenske emancipacije i neovisnosti. Ključnu ulogu u tome procesu Krleža pridaje vizionarstvu i genijalnosti Josipa Broza Tita. Tito je predvodio NOB, suprotstavio se Staljinu i osnovao Pokret nesvrstanih. Predlažući Tita Odboru norveškoga parlamenta za Nobelovu nagradu, Krleža konstatira kako je „iz agrarno zaostalih, feudalnih i polufeudalnih društvenih odnosa Tito [...] svoju zemlju izveo na put socijalističkog progresa, oslobodivši je od vlasti i uticaja tuđinskog novca i politike, a od njegove federalističke formule, na bazi socijalističkog samoupravljanja, mudrije parole u političkoj historiji naših naroda nije izumio nitko“.²³⁰ Krležina vizija povijesti kao socijalističkoga uozbiljenja od prošlosti prema suvremenosti, determinirana je ulogama snažnih pojedinaca. Jugoslavenski

---

²²⁶ Krleža, *Eseji – knjiga peta*, 279.

²²⁷ Čengić, *Balade o životu koji teče*, 118.

²²⁸ Isto, 118.

²²⁹ Isto, 118.

²³⁰ Matvejević, *Razgovori*, 281.

narodi teže neovisnosti i ujedinjenju, ali tek NOB postaje trenutak u vremenu kada se izvršava povijesna misija. Međutim, kao što je Oktobarska revolucija neodvojiva od lika i djela Vladimira Lenjina, tako ni NOB-a ne bi bilo bez ličnosti Josipa Broza Tita. Međutim, nameće nam se važno pitanje: ako je socijalizam filozofija povijesti i savršen medij stvaranja besklasnoga društva, kako može ovisiti o volji, genijalnosti ili vizionarstvu samo jednoga čovjeka – zvao se on Tito ili Lenjin?

10. INDIVIDUALNOST I FILOZOFIJA KOLEKTIVA

„Sve što nije individualno, ravno je uglavnom ništici.“²³¹

Dakle, postavlja nam se pitanje odnosa pojedinca i totaliteta. Često taj odnos nije jednoznačan, dapače, posve je različit od osobe do osobe. Svaki čovjek poseban je poput otiska prsta i ne postoji dvije iste linije mrežnih stanica pa tako niti dva pojedinca koji potpuno isto misle. Stoga, kako pristupiti pojedincu? Kako omogućiti da socijalistička revolucionarna misao ne postane birokratizirani mastodont, svrha samoj sebi i naposljetku negativna strana povijesti? Sartre rješenje vidi u egzistencijalističkoj filozofiji, kao najboljem pristupu pojedincu, dok marksizam ostaje filozofija kolektiva/cjeline. Iako u Krležinome djelu možemo pronaći mnoštvo elemenata egzistencijalističkoga filozofema, poglavito u psihološkoj karakterizaciji pojedinih likova, pisac se ipak više oslanja na vlastite šopenhaurovske i ničeanske filozofske obzore. Međutim, definiranje bitka, u kojemu konstatira Sartre „egzistencija prethodi esenciji“, najvažniji je uzus egzistencijalističke filozofije i Krleža ga preuzima. Budući da egzistencija prethodi esenciji, tada čovjek nije lišen odgovornosti za vlastite postupke, već upravo obrnuto. Čovjek je odgovoran za ono što jest. Dakle, ovaj pristup donosi sasvim novu perspektivu.

Govoreći o stanju socijalizma u Jugoslaviji sedamdesetih u poznatim razgovorima s Matvejevićem, Krleža konstatira da socijalizam ima svoje dječje bolesti, ali to ga ne abolira od činjenice da mora preuzeti odgovornost – ili kako to pisac kaže – „samoodgovornost“.²³² Pojedinac je stvaralac, činitelj i ključni čimbenik. Kreirajući stvarnost, on stvara sebe: „mi gradimo prugu, pruga gradi nas“. Upravo u ovome aspektu pomirena je ambivalencija između pojedinca i kolektiva – vječiti filozofski problem općega i pojedinačnog. Isticanjem važnosti individualnoga čina, Krleža postulira individualnost kao kontrapunkt apstraktnoj općenitosti totaliteta/kolektiva, zaogrnutoj plaštom socijalističke partijske logike. Kolektiv tako biva nečim općim, a individua konkretnim i realnim pojedinačnim djelovanjem donošenja odluka i preuzimanjem odgovornosti za učinjeno. Devijacije na lijevome spektru proizlaze po piscu upravo iz narušavanja koncepta individualne

---

²³¹ Iz Predgovora Podravskim motivima. Matica hrvatska, *Miroslav Krleža V*, 211.

²³² Matvejević, *Razgovori*, 70.

odgovornosti, utapanjem u sveopći partijski totalitet, koji naposljetku prelazi u diktaturu. Staljinov SSSR jasan je primjer navedene paradigme. Socijalizam nije lišen logike totalitarne ideologije, koja teži ovladavati voljom pojedinca. Slijedom toga, lako je povući paralelu sa suđenjem nacističkim zločincima u Nürnbergu 1945. godine. Naime, na pitanje o individualnoj odgovornosti za učinjene zločine, okrivljeni bi odgovarali da su samo vršili svoju dužnost i provodili odluke nadređenih, niječući vlastitu odgovornost za ratne zločine. Dakle, socijalizam nije samo filozofija kolektiva, već stanje svijesti po Krleži, a svijest je u svojoj suštini individualna. Stoga, eliminiranje individualne svijesti, čin je eliminiranja socijalističke/društvene svijesti i put u stanje onoga što Hannah Arendt, razmatrajući fenomenologiju nacističkih ratnih zločina i totalitarizma, opisuje sintagmom "banalnost zla".

Iščitavajući Krležine pasuse i oglede o ljudskoj povijesti, primjetan je piščev česti odabir da piše o stanovitim pojedincima. Isprva nas to dovodi u nedoumicu jer kao deklarirani pripadnik socijalističkoga pokreta, predmnijeva se da bi na neki način trebao pisati o društvu u cjelini, pokretima obespravljenih masa kroz povijest i elementima progresivnoga mišljenja u društvenim strukturama prošlosti. No, upravo o tome se radi. Naime, Krležina deskriptivna vizija povijesti bitno je određena toposom „snažnoga pojedinca“. Navedeni pojedinac/figura biljeg je vremena u kojemu se pojavljuje, njegova antiteza koja prerasta u sintezu. Snažan pojedinac isprva je negacija sredine iz koje izrasta. Svojom vizionarskom pojavom on provocira malograđanski mentalitet vlastite okoline te prkosi tradicionalomu moralu, uzusima i misaonim obrascima. Snažan pojedinac je avangarda i korektiv sredine. Svojom osobnošću on je društvena antiteza, savjest – svojevrsni Petrica Kerempuh – te svojom kritikom nastoji stvoriti bolji svijet.

Imanentno svojstvo svake kritike predstavlja proces „negacije“. Negacija uglavnom nosi negativan predznak - s pravom! – i često označava afektivno stanje pojedinca, u kojemu navedeni proces tendira poniziti te obezvrijediti objekt kritičnosti. Međutim, kritika nipošto ne smije težiti isticanju negativnosti objekta negacije, već afirmaciji njegovih pozitivnih svojstava i kvalitativnom napretku. Moć negativnoga mišljenja važan je aspekt historijskoga materijalizma. Upravo moć kritike i negacije daje nam mogućnost za osobni i društveni rast i progres. Govoreći o disidentskoj auri svakoga partijskog intelektualca kao uvjetu bez kojega se ne može vršiti

navedena uloga, Krleža označava negaciju “njegovim familijarnim oblikom prihvaćanja svijeta”.²³³ Progresivnost kao obilježje kolektiva često izostaje uslijed raznih retrogradnih tendencija, prouzrokovanih reakcionarnim, tradicionalističkim uzusima većine te njihovom nemogućnošću da se izdignu iznad utvrđenih normi i morala. Razumljivo, pojedincu naspram kolektiva, ta zadaća biva kudikamo lakšom, ali ne bilo kakvom pojedincu, već naglašavamo – snažnom pojedincu. Pojedinaac svojom egzistencijom stvara vlastitu esenciju. Preuzevši uzde sudbine u svoje ruke vlastitom voljom, on voluntaristički obrće bitak u svoju korist. Jak pojedinac impostacija je volje. Krležina historiografska potka uvelike je impregnirana navedenom prizmom. U piščevoj literaturi navedeni model prvenstveno primjećujemo u dramskome ciklusu “Legende”, gdje Krleža nastoji prikazati značaj jake figure na tijek ljudske povijesti. “Christaval Colon” primjer je posebnoga pojedinca čije vizije sežu daleko ispred vlastitoga vremena.

Međutim, u Krležinome političkom habitusu navedena paradigma zauzima vitalno mjesto. Naime, socijalistička filozofija prije svega je sustav s jasno iscrtanim konturama i parametrima i kao takva predstavlja izvjesnu racionalnu teorijsku konstrukciju. Sa strane teorije, socijalizam djeluje savršeno i plemenita humanistička, čak pomalo utopijska, ideja o stvaranju društva jednakosti i slobode naizgled lako je provediva. Ipak, praksa kao drugi dio doktrine često nije ekvivalentna teorijskoj simetričnosti, podložnoj po Matvejeviću “neopozivom determinizmu i slijepoj kauzalnosti”, što je posve nespojivo s “Krležinom vizijom.”²³⁴ Postavlja se pitanje, kako premostiti jaz između teorijske sistematičnosti i praktične naravi revolucionarnoga socijalizma, koji često nosi neke svoje zakonitosti te problematsku imanenciju. Racionalnosti socijalističkoga teorema, Krleža kao antitezu suprotstavlja voluntarističku bit figure snažnoga pojedinca, utjelovljenu u velikanima kroz povijest, čija su nastojanja i vizionarska djela mijenjala svijet te vodila čovječanstvo na putu napretka. Sustav, naime, kao što smo naveli, počesto je rigidan. Pojedinčevu djelovanju potreban je okvir s jasno iscrtanim linijama djelovanja, ali praktična narav revolucije ponekad ne odgovara teorijskim pretpostavkama te dolazi do nesrazmjera u kojemu se mnogi ne snalaze. Snažan pojedinac nadomješta organizacijski manjak svojim genijalnim improvizacijskim rješenjima i izuzetnim faktorom volje, koji nije

---

²³³ Matvejević, *Razgovori*, 32.

²³⁴ Isto, 244.

svojestven običnim ljudima. Dakle, Krleža uspijeva izmiriti iracionalnu čovjekovu prirodu s racionalnošću socijalističkoga filozofskog sustava. Pojedinci i volja pokretači su revolucionarnih promjena kroz povijest, ali oni ne egzistiraju sami za sebe, već predstavljaju ekspozituru vlastite sredine iz koje izrastaju. Oni su svojevrsna hobbessovska "sveukupnost pojedinca". Međutim, što čini pojedinca revolucionarom i koji set vještina treba imati djelatni sudionik revolucionarnih promjena? Kako Krleža gleda na filozofiju prevrata i teror koji nužno nastaje uslijed takvih velikih promjena?

10.1. Tehnika revolucije: između teorije i prakse – o teroru

Govoreći o Krležinom lijevom opredjeljenju kroz kontekst Sukoba na ljevici, Milovan Đilas u svojim "Memoarima jednog revolucionara", konstatira da članovi Centralnog komiteta KPJ - Tito, Kardelj i Đilas – nikada nisu Krležu smatrali istinskim marksistom, ali su osjećali da je s njim moguća suradnja.²³⁵ Po Đilasu, Krleža je bio komunist „jednog ranijeg perioda i formata, onog prije diktature kralja Aleksandra”.²³⁶ Smatra da Krleža, „iako je mrzio socijalnu demokraciju, polako, ali sigurno došao je do ideje – uloge slobodnog i nezavisnog intelektualca”.²³⁷ Đilasovi disidentski memoari zasigurno sadrže elemente „naknadne pameti“, u kojoj nekadašnji komunist, revolucionar i tvrdi staljinist nastoji oprati vlastito lice i savjest pred Zapadom, ali navedene konstatacije o relativističkoj naravi Krležinoga revolucionarnog socijalizma po svemu sudeći imaju uporište u stvarnosti.

Naime, Krleža često lavira u svome odnosu spram revolucionarne prakse. Na neki način, socijalistička revolucija za pisca nužno je zlo. Ali Krleža sebe nije smatrao revolucionarom. Po piscu, za revolucionara je nužna praktična odrješitost i otklon bilo kakvoga moraliziranja. Revolucionar mora biti čvrst i beskompromisan, jer kako pisac konstatira "ako budete moralist, nikada nećete biti dobar član partije. Ne možete, brate, biti član partije, ako u danom trenutku niste ono što od Vas partija traži – ne možete biti sablja ako niste oštri".²³⁸ Krleža je sebe smatrao intelektualcem, a ne

---

²³⁵ Vidi Čengić, *Balade o životu koji teče*, 255.

²³⁶ Isto, 255.

²³⁷ Isto, 255.

²³⁸ Čengić, *U sjeni smrti*, 85.

političarom. Stoga, upravo iz toga aspekta jasan nam je piščev konstantan kritički odmak spram politike partijske linije. Političar ne mora biti intelektualac, i obrnuto. Po piscu, teško je i gotovo nemoguće uspješno ujediniti obje komponente.²³⁹ Naposljetku, Krleža konstatira za sebe da je “bio liberalističko stvorenje koje nikada nije moglo biti dobar član partije, ali nisam nigdje ni naglašavao da sam partijac”.²⁴⁰ Revolucija traži poslušnost i čvrstu ruku, a sebe Krleža nije smatrao adekvatnim primjerom revolucionarnoga partijca. Ovdje dolazimo do najbitnijega aspekta Krležina pogleda na revolucionarnu praksu: naime, pisac smatra da je s jedne strane revolucionarni teror posve opravdan jer je u samoj srži filozofije prevrata, ali s druge strane kao literat nije mogao zastupati istovjetna gledišta. Krleža je ovdje posve ambivalentan: „da je bilo po meni, možda bi sve propalo. Literat je jedno, a političar i politika drugo.”²⁴¹

Nadalje, u istome tonu naglašava da jest „za određene kompromise, ja sam da se krv ne lije i glave ne sijeku, a revolucija traži žrtve, i to velike žrtve i, dabome, ljudske glave.”²⁴² Što nas naposljetku dovodi do ključne rečenice: „dakle, da je po nama literatima, možda nikada revolucije ne bi ni bilo.”²⁴³ Stoga se nameće pitanje, tko je za Krležu pravi primjer revolucionarnoga i pravovjernog člana partije i njegov antipod? Krleža navodi Augusta Cesarca, oslovljavajući ga nadimkom iz djetinjstva – Guta. Cesarec je za pisca eklatantan primjer pojedinca koji se „kao fratar“ utopio u pokretu, svjesno zatomivši talente i finese vlastite izbalansirane i nijansirane intelektualne osobnosti.²⁴⁴ Cesarec se, slijedom toga, svjesno odrekao mogućnosti da samostalno arbitrira o pitanjima i problematici lijevoga pokreta te postao djelatnim dijelom partijske nomenklature, provodeći direktive koje se protive i njegovim osobnim gledištima, stavovima, a ponekad i njegovoj, kako je za njega govorio Krleža, rafiniranoj, gospodskoj duši.²⁴⁵

August Cesarec očiti je primjer negativne selekcije totalitarne strukture partijske logike, gdje pojedinac često biva utopljen u kolektivni okvir, zastupajući

---

²³⁹ Čengić, *U sjeni smrti*, 87.

²⁴⁰ Isto, 102.

²⁴¹ Čengić, *Trubač u pustinji duha*, 121..

²⁴² Isto, 121.

²⁴³ Isto, 121.

²⁴⁴ Čengić, *U sjeni smrti*, 208.

²⁴⁵ Čengić, *U sjeni smrti*, 109.

stavove posve opozitne vlastitomu intelektualnom habitusu. Otuda mogućnost da se intelektualac takvoga formata kao što je bio Cesarec, potpuno ogluši na znakove terora staljinističke Rusije i na gomile nestalih i ubijenih jugoslavenskih komunista, pravdajući navedeno stanje borbom za jedinstvo partije. Međutim, iako se Krleža kritički obara na mentalitet partijske poslušnosti, u isto vrijeme, kao što smo vidjeli, konstatira da bez discipliniranoga i poslušnog partijskog kadra nema revolucije. Za Krležu nema sumnje, revolucija predstavlja posebno stanje u kojemu ne postoji pravo na grešku i kolebanje. Posebice je to vidljivo kada pisac povlači analogiju s kirurškim stolom te konstatira da „dok traje revolucija, nema diskusije. To je isto kao i kod operacije, kad se zasiječe nožem i otvori utroba, nema što više da se diskutira, stvar treba tjerati do kraja”.²⁴⁶

Što je onda zadaća intelektualca za pisca? Zadaća intelektualca je biti savjest partije i njezin korektiv. „Ljudska glupost ostaje jednako glupom i u socijalizmu“, konstatira Krleža.²⁴⁷ Stoga, „da bi valjano vršio svoj zanat, pisac mora imati mogućnost da bude u neku ruku disident, pa čak i defetist, u odnosu na državu i institucije, na naciju i autoritete”.²⁴⁸ Za Krležu partijski intelektualac je „razmetni sin“ koji se vraća svome ocu samo da bi mogao od njega opet otići.²⁴⁹ Ipak, pisac smatra da nije bio kvalitetno iskorišten od partije te da je intelektualac njegova profila itekako bio potreban partiji i socijalističkoj Jugoslaviji.²⁵⁰ Međutim, Krležina kritička oštrica poslije Titova raskida sa Staljinom ipak je otupjela i pisac je konzekventno abolirao neke negativne aspekte jugoslavenskoga političkog života, pravdajući ih logikom državne vlasti. Koncept partijske discipline i poslušnosti za pisca postaje važniji od savjesti i vlastitoga intelekta te preduvjet revolucije proletarijata.²⁵¹ Krležina konverzija ide toliko daleko da je pisac u razgovorima s Čengićem posve opravdao postojanje zloglasnoga Golog otoka, smatrajući da bismo bez „Titove šake“ otišli „bestraga”.²⁵² Ipak, ova piščeva stajališta valja uzeti s rezervom jer treba imati na umu kontekst vremena i Krležinu poslijeratnu nezavidnu situaciju, ali i posljedičnu sve manju kritičnost. Pomalo postaje u neku ruku režimski čovjek, impregniran u strukture

---

²⁴⁶ Čengić, *Ples na vulkanima*, 153.

²⁴⁷ Matvejević, *Razgovori*, 25.

²⁴⁸ Isto, 32.

²⁴⁹ Isto, 32.

²⁵⁰ Čengić, *Ples na vulkanima*, 132.

²⁵¹ Isto, 130.

²⁵² Čengić, *U sjeni smrti*, 179.

i posve lišen uloge savjesti partije. Prestaje se oglašavati o važnim političkim događajima pa izostaju reakcije na Hruščovljev referat o Staljinovu kultu ličnosti i Mađarsku revoluciju iz 1956. godine.²⁵³ Dakle, uzevši s oprezom Krležinu blagu konverziju iz disidentskoga u režimski habitus, pisac očito nije bio spreman preći rubikon u svome socijalističkom pogledu na svijet. Vjerojatno najrelevantniji Krležin biograf i proučavatelj piščevoga lika i djela, Stanko Lasić, naziva tu Krležinu ambivalenciju „ograničenom afirmacijom”.²⁵⁴ Po Lasiću, Krleža želi biti uz vlast, ali i biti njezin kritički korektiv.²⁵⁵

Ipak, posljednja dva velika istupa pisca pokazuju konzistentnost i njegov trijumf naspram kritičara iz Sukoba na književnoj ljevici. Prvi, slavnim referatom na Trećem kongresu saveza književnika Jugoslavije iz 1952. godine Krleža zagovara slom socrealističke estetike – posve na tragu svojih dugogodišnjih polemičkih napora – ali i obranu utilitarne poetike, s uvjetom estetskoga imperativa.²⁵⁶ I drugi, oficirima Jugoslavenske narodne Armije u Domu JNA u Zagrebu iste godine, kada Krleža iznosi žestoku kritiku Staljina i Sovjetskoga Saveza.²⁵⁷ Naposljetku, možemo zaključiti da, iako svojedobno se priklonivši revolucionarnoj praksi Lenjina i Oktobarske revolucije, Krleža je po svemu sudeći oduvijek po svojem lijevom ideološkom nahođenju bio prije svega socijaldemokrat. Revolucija zahtijeva beskrupuloznu pragmatičnost, za koju pisac smatra da nije imao dara. Zato jednomu pojedincu Krleža pridaje tu sposobnost – Josipu Brozu Titu.

10.2. Tito i NOB – jugoslavenska sinteza

Tito je jugoslavenski sinonim za uspjeh. Dok drugi istaknuti Hrvati kroz povijest sanjare, Tito povlači poteze i stavlja Hrvatsku i Jugoslaviju na politički zemljovid svijeta. Križanić je sanjao slavenstvo i „projicirao svoje iluzije na ogromno platno slavenske pozadine“, a u tome ga je slijedio još jedan hrvatski velikan, Gundulić, koji slavenstvo sanja „magleno“, dajući historijsku važnost Poljacima – za razliku od

---

²⁵³ Lasić, *Krleža*, 374.

²⁵⁴ Isto, 361.

²⁵⁵ Isto, 361.

²⁵⁶ Isto, 359.

²⁵⁷ Isto, 359.

Križanićeve ideje Rusije kao slavenske majke.²⁵⁸ Za razliku od iracionalnih povijesnih koncepcija Križanića i Gundulića, Krleža konstatira da Tito donosi mentalitet ponosa i samodostatnosti. Pod njegovim vodstvom, jugoslavenski narodi sami kroje vlastitu sudbinu. Nema sumnje, po piscu, da je Tito glavni razlog tomu. Krleža zaključuje da „na temelju našeg bogatog negativnog, upravo tragičnog iskustva, mi imamo vlastitu političku mjeru za procjenjivanje političkih veličina, i mi danas znamo vrlo dobro, da je Tito poslije Mira u Aachenu 812 (znači poslije tisuću trideset i osam godina) prvi južnoslovljenski državnik, koji je povukao naše granice tako, da se podudaraju s našim etničkim područjem”.²⁵⁹

„Tito je bio demokratski političar koji je mnoge stvari antidemokratskim sredstvima postizao“, konstatira pisac, ustvrdivši da je jugoslavenski vođa „pacifistički političar koji ratom postiže svoju karijeru”.²⁶⁰ Josip Broz Tito očito je, sukladno Krležinomu pogledu na filozofiju revolucionarne prakse, uspio izmiriti obje komponente – revolucionarnu pragmatičnost i čistoću socijalističke doktrine – osobine svojstvene lideru jedne partije i mesijanski zaokružiti južnoslavenski etnički prostor nakon gotovo tisuću godina dezintegrativnih silnica, koje tek sad pod Titovim maršalskim vodstvom bivaju nadvladane. U Titu se očito po Krleži sublimira sav kompleks nesretne povijesti jugoslavenskih naroda. Pod njegovim vodstvom jugoslavenski narodi suprotstavljaju se hegemoniji zapada, a 1948. raskidom sa Sovjetskim Savezom postaju prvi put u povijesti ravnopravan sudionik svjetskih političkih foruma. Nema sumnje da Krleža vidi Josipa Broza Tita kao apsolutni uzrok jugoslavenske emancipacije. Uspio je čvrstom rukom voditi rat i provesti socijalističku revoluciju, a potom izgraditi posve porušenu državu, provesti samoupravljanje, oduprijeti se svim imperijalnim vanjskopolitičkim pritiscima i postati ravnopravnim sudionikom svjetskih političkih foruma. Slijedom toga, jasna nam je piščeva odredba o naravi jugoslavenske enciklopedije: Marx je idejno oblikovao socijalističku misao, a Lenjin i Tito jedini su je proveli u izvornom obliku.²⁶¹ Iako bi netko, slijedom svega navedenog, portretirao Krležu isključivo kao komunista ili naprosto marksista, sasvim sigurno bio bi u krivu. Krleža nikada nije bio odani vojnik stranke. Njegov politički

---

²⁵⁸ Krleža, Miroslav, *Eseji – knjiga treća*, Zora, Zagreb, 1966., 67.

²⁵⁹ Isto, 241.

²⁶⁰ Čengić, *U sjeni smrti*, 135.

²⁶¹ Isto, 213.

aktivizam proizlazio je iz osobnoga literarnog i životnog iskustva, a ne iz potrebe da slijedi neku političku liniju. Krleža nije bio partijski vojnik ili politički dogmatik. Krleža je bio politički filozof.

ZAKLJUČAK

Lik i djelo Miroslava Krleže i danas, četrdesetak godina poslije njegove smrti, izaziva sijaset različitih reakcija: s jedne strane divljenje i privrženost te s druge strane apsolutnu negaciju i omalovažavanje. To nas ne treba čuditi. Miroslav Krleža svojom je pojavom u jugoslavenskome javnom prostoru obilježio gotovo cjelokupnu intelektualnu i političku povijest 20. stoljeća. Iako nominalno književnik, Krleža je bio cjeloviti intelektualac, dionik političkih, kulturnih i znanstvenih institucija SFRJ, zasjenivši kulturnu i životnu sredinu, često bivajući simbolom vlastite epohe. Nevjerojatan erudit enciklopedijskoga znanja i izuzetne stvaralačke energije, okušavši se u gotovo svim književnim vrstama, Krleža je stvorio ogroman opus i gotovo unisono je portretiran najvećim jugoslavenskim/hrvatskim književnikom. Uz svoje književno stvaralaštvo, Krležin rad je u mnogome impregniran suvremenim društvenim i političkim gibanjima. Njegov esejistički i publicistički opus svjedoče o britkom komentatoru svjetskih političkih i društvenih zbivanja, čija zapažanja često definiraju političke stavove čitalačke publike – od Zagreba do Beograda.

„Kratko dvadeseto stoljeće“, bremenito ratovima, ideologijama i naglim promjena državno-pravnih sustava, temeljno je obilježje kulturne, društvene i političke okoline u kojoj je Krleža stvarao. Formirao se u okruženju *fin-de-sièclea* Podunavske monarhije, primivši ključne intelektualne poticaje zapadne civilizacije. Odbacivši tradicionalne duhovne zasade kaptolske sredine u kojoj je odrastao, Krleža je tražio vlastiti misaoni okvir krećući se kroz filozofske i misaone vrhunce zapada, od baudelaireovskoga esteticizma prema umjerenoj lijevoj misli, da bi razočaran slabošću građanske socijaldemokracije i krahom Druge internacionale potpuno se radikalizirao priklanjanjem uz Lenjinovu revolucionarnu filozofiju i naposljetku zatvorio krug, vrativši se u okvire estetskoga imperativa, zagovarajući autonomiju umjetničkoga stvaranja, ostajući vjeran socijalističkomu političkom uvjerenju.

U svojim ranim formativnim godinama intelektualnoga sazrijevanja, Krležu je po logici stvari počela zanimati politika. Posjedujući snažan socijalni sentiment, Krleža je razvio presudno zanimanje za lijevu političku misao. Posve odbacujući metafizičke zasade europske filozofije, Krleža se priklanja marksističkoj „metafizici

odozdo“, smatrajući u duhu svoje angažirane misli kako jedino socijalistička filozofija može napraviti svijet boljim mjestom.

Također, upravo u tome razdoblju Krleža razvija svoj pacifistički pogled na svijet. Strahotama nasilja suprotstavlja se svojim britkim tekstovima i antiratnom književnošću, pokazujući sav besmisao rata i prolijevanja krvi. Razumljiv je stoga, gledajući iz ove perspektive, Krležin aklamativni priklon idejama Oktobarske revolucije i mesijanskoj figuri Lenjina. U nacionalnome pogledu bio je ponekad zanesen, ali uvijek racionalan. Trajno je kritizirao svaki oblik nacionalizma i svojim pisanjem konstantno je ukazivao na fetiše, mitove i narative sakralizirane povijesti – srpske i hrvatske. U Hrvatskoj je stoga bio metom političke desnice, a kao što smo vidjeli, ni na srbijanskome desnom političkom spektru nije uživao naklonost. Prema ljevici Krleža je bio posebno kritičan, konstatirajući kako socijalizam također nije lišen ljudske gluposti, često završavajući u raznim devijantnim oblicima, kao što je bila staljinistička Rusija u vrijeme terora i gulaga ili Pol Potov genocid u Kambodži. Dosljedno je branio i zastupao vlastite stavove, i po cijenu života. Život mu je visio o niti prilikom odbijanja Pavelićevih prijedloga, ali i neodlazak u partizane zamalo ga je stajao glave.

U posljednjih tridesetak godina svoga života, pisac je postao dijelom režimske strukture, odbacivši ulogu intelektualne savjesti partije, odnoseći se apologetski prema postupcima vlasti. Potpisivanje Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskoga jezika samo je nakratko uzdrmalo idilu između Krleže i partije. Očito je prevladala linija političkoga i egzistencijalnog (životnog) oportuniteta i pisac je pokleknuo. Dakle, postavlja se pitanje piščeva angažmana. Krleža je nesumnjivo bio angažirani pisac te politički i kulturni javni djelatnik. Povijest svoga i okolnih naroda vidio je prvenstveno kao manifestaciju stoljetnih nepravdi. Putujući Europom i vidjevši dobro i loše, nije mogao ostati imun na ono što je smatrao „zaostalim“ i „nazadnim“ u ovoj „balkanskoj krčmi“. Dignuti glas protiv tih nepravdi i zaostalosti, smatrao je svojom dužnošću. Razočaran slomom socijaldemokracije u predvečerje Prvoga svjetskog rata, Krleža se radikalizira i s oduševljenjem pozdravlja Oktobarsku revoluciju u carskoj Rusiji, gdje omraženo carstvo odlazi u povijest, ustupljujući vlast radničkoj klasi.

Kao što vidimo, Krleža se bavio politikom i često se politika bavila s njim. Nameće nam se pitanje: je li moguće baviti se književnošću u 20. stoljeću bez dodira politike? Složiti ćemo se da je odgovor negativan. Slijedom toga, znajući da je Krleža pisac čije je literarno djelo poprilično impregnirano politikom, možemo li definirati Krležu kao političkoga ideologa? Nipošto! Krleža je cijeli svoj stvaralački vijek bio vezan za politiku i njezine silnice, ali Krleža nije bio političar. Politika vladajuće KPJ/SKJ trebala je legitimaciju s ideologijom koju je zastupala, a Krleža je svojim životom i radom bio idealna meta identifikacije i legitimacije vladajuće partije s proklamiranom ideologijom socijalizma. Krleža nije bježao od politike, dapače – bavio se njome i znao je politički misliti. Ipak, s obzirom na sve navedeno, valjano je zaključiti kako njegova misao, lik i djelo živi još i danas. Često se lome koplja između političke ljevice i desnice u Hrvatskoj, ali i svih država bivše Jugoslavije po pitanju odnosa prema njemu. I dalje je referencijalna politička i kulturna odrednica prvoga reda, i promišljanje suvremene hrvatske političke te kulturne povijesti, nemoguće je bez ozbiljnoga osvrta na njegovu djelatnost.

Nema sumnje da će kontroverznost ostati njegovo trajno obilježje, što je naposljetku i sam priznao u svojoj ispovijesti Enesu Čengiću, rekavši: “Za Hrvate sam od početka bio Srbin i unitarist. Za Srbe frankovac i ustaša, a za ustaše opasan marksist i komunist, za neke marksiste salonski komunist, za klerikalce i vjernike antikrist koga bi trebalo pribiti na sramni stup. Za malograđane poslije rata sam kriv da je do svega ovoga došlo, za komuniste zato što nisam došao u partizane. Za vojnike zato što sam antimilitarist, a za antimilitariste što sam boljševik.”²⁶² Da zaključim, nazvati Krležu hrvatskim nacionalistom, bilo bi deplasirano. Ali razvidno je konstatirati piščevu iznimnu i ponekad ostrašćenu hrvatsku nacionalnu osviještenost, čime padaju u vodu svi mitovi radikalne hrvatske desnice o antihrvatskom Krleži. On je dakako bio i Jugoslaven. Ponekad uvjereni, a pri kraju svoga života umjereni Jugoslaven s jasnom ogradom, što možemo razumjeti s obzirom na njegovo političko i životno iskustvo. Krležino jugoslavenstvo nije u suprotnosti s hrvatskim nacionalnim tradicijama, već ih afirmira i kulturno nadopunjuje. Naposljetku, Krleža je deklarirani i osvjedočeni socijalist. Krležin klasni pogled na svijet uvjetovan je slikama bijede rodnoga Zagreba na prijelazu stoljeća. U ideologiji socijalizma, Krleža je vidio

---

²⁶² Čengić, *Balade o životu koji teče*, 131.

mogućnost stvaranja boljega, pravednijeg i egalitarnijeg svijeta i do svoga posljednjeg trenutka, pisac je ostao u svome uvjerenju.

Iako socijalist, Krleža nije bio partijski čovjek. Njegova neumorna narav i renesansni intelektualni um, nisu mu mogli dopustiti zatvaranje u okove totalitarne partijske discipline i iako je navedene normative smatrao preduvjetom svake revolucije, sebi je oduzeo mogućnost i svojstvo djelovanja u danim načelima. Stoga, iako se borio protiv svega što odiše građanskom tradicijom, Krleža je zapravo bio tipičan građanski intelektualac, u suštini socijaldemokrat i u tome mišljenju Đilas je imao pravo – Krleža nije bio revolucionar. Međutim, najveći je hrvatski književnik, sudionik i promatrač političke povijesti te sigurno jedna od najvažnijih figura hrvatske intelektualne povijesti dvadesetoga stoljeća.

IZVORI I LITERATURA

Izvori

1. Krleža, Miroslav, *Balade Petrice Kerempuha*, Matica hrvatska/Hazu, Zagreb, 2005.
2. Krleža, Miroslav, *Bitka kod Bistrice lesne*, Matica hrvatska/Hazu, Zagreb, 2001.
3. Krleža, Miroslav, *Christanval Colon*, Matica hrvatska/Hazu, Zagreb, 2002.
4. Krleža, Miroslav, *Izlet u Rusiju*, Matica hrvatska/Hazu, Zagreb, 2005.
5. Krleža, Miroslav, *Deset krvavih godina i drugi politički eseji*, Oslobođenje, Sarajevo, 1973.
6. Krleža, Miroslav, *Djetinjstvo u Agramu, Davni dani, Eseji*, Novi liber, Zagreb, 2013.
7. Krleža, Miroslav, *Eppur si muove - politički eseji*, Oslobođenje, Sarajevo, 1973.,
8. Krleža, Miroslav, „Hrvatska književna laž“, <https://vdocuments.mx>, 14. 10. 2015.
9. Krleža, Miroslav, „Na rubu pameti“, Globus media, Zagreb, 2004.
10. Krleža, Miroslav, *O malograđanskoj ljubavi spram hrvatstva*, Eseji, Novi liber, Zagreb, 2013.
11. Matica hrvatska, *Miroslav Krleža V. – eseji i putopisi*, Zora, Zagreb, 1973., 382.
12. Krleža, Miroslav, *Eseji – knjiga treća*, Zora, Zagreb, 1966.
13. Krleža, Miroslav, *Eseji – knjiga peta*, Zora, Zagreb, 1966.

Literatura

1. Agić, Jasmin, „Velimir Visković: Krleža i Andrić su zagovarali ideju jugoslavenstva“, <https://radiogornjigrad.wordpress.com>, 12. 03. 2018.
2. Banac, Ivo, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, Durieux, Zagreb, 1995.
3. Bičanić, Rudolf, *Ekonomska podloga hrvatskog pitanja i drugi radovi*, Pravni fakultet u Zagrebu, Zagreb, 1995.
4. Bošković, Ivan J., *ORJUNA – ideologija i književnost*, HSK, Zagreb, 2006., 31.
5. Čengić, Enes, *S Krležom iz dana u dan: Balade o životu koji teče*, Globus, Zagreb, 1985.

6. Čengić, Enes, *S Krležom iz dana u dan: Ples na vulkanima*, Globus, Zagreb, 1985.
7. Čengić, Enes, *S Krležom iz dana u dan: post mortem 1*, Svjetlost/Mladost, Sarajevo/Zagreb, 1990.
8. Čengić, Enes, *S Krležom iz dana u dan: Trubač u pustinji duha*, Globus, Zagreb, 1985., 34.
9. Čengić, Enes, *S Krležom iz dana u dan: U sjeni smrti*, Globus, Zagreb, 1985., 213.
10. Filipović, Vladimir, *Filozofijski rječnik*, Matica hrvatska, Zagreb, 1984., 72.
11. Filozofski leksikon, *Leksikografski zavod Miroslav Krleža*, Čakovec, 2012.
12. Goldstein, Ivo, *Hrvatska 1918-2008.*, Europapress holding, Novi liber, Zagreb, 2008.,
13. Gross, Mirjana, *Suvremena historiografija – korijeni, postignuća, traganja*, Novi liber, Zagreb, 2001.
14. Grujičić, Nebojša, "Krleža je i srpski pisac", www.Vreme.com, br. 594, 23. 05. 2002.
15. Kalin, Boris, *Povijest filozofije*, Školska knjiga, Zagreb, 1980.
16. Krleža, Miroslav, *Deset krvavih godina i drugi politički eseji*, Oslobođenje, Sarajevo, 1973.
17. Krleža, Miroslav: *Djetinjstvo u Agramu, Davni dani, Eseji*, Novi liber, Zagreb, 2013.
18. Krleža, Miroslav, *Eseji – knjiga treća*, Zora, Zagreb, 1966
19. Lasić, Stanko, *Krleža – kronologija života i rada*, GZH, Zagreb, 1982.
20. Lasić, Stanko, *Sukob na književnoj ljevici 1928-1952.*, Liber, Zagreb, 1970
21. LZMK, "Životopis", *Krležijana*, ur. Velimir Visković, LZMK, Zagreb, 2009.
22. Matvejević, Predrag, *Stari i novi razgovori s Krležom*, Spektar, Zagreb, 1982.
23. Visković, Velimir, „Krležin rat i mir s jugoslavenstvom“, www.jutarnji.hr, 26. 07. 2018.
24. Visković, Velimir, *Krležološki fragmenti*, Konzor, Zagreb, 2001.
25. Harding, Luke, „Leni Riefenstahl, Hitler's favourite film propagandist, dies at 101“, [TheGuardian](http://TheGuardian.com),
<https://www.theguardian.com/world/2003/sep/10/film.germany>

26. Figes, Orlando, „Maxim Gorky and the Russian Revolution“, History Today,
<https://www.historytoday.com/orlando-figes/maxim-gorky-and-russian-revolution>

SAŽETAK

Miroslav Krleža zarana se priklanja ideji socijaldemokracije, ali krahom II. Internacionale odbacuje ideju mirnoga stvaranja besklasnoga društva te oduševljen Oktobarskom revolucijom u Rusiji deklarira se boljševikom i zagovara socijalističku revoluciju. Postaje član Komunističke partije Jugoslavije. Sukladno vlastitom socijalističkom opredjeljenju, kritizira Kraljevinu SHS, vladajući velikosrpski režim te prevladavajući unitarizam. Zagovara federalističku političku koncepciju, autonomiju umjetničkoga stvaralaštva i kritizira staljinističku diktaturu u Sovjetskom Savezu, čime dolazi u sukob s radikalnom strujom unutar KPJ, koja proklamira estetiku socijalnoga realizma. Naposljetku dolazi do sukoba na književnoj ljevici i Krležine disidentske pozicije unutar lijevoga pokreta. Drugi svjetski rat provodi u Zagrebu i odbija se priključiti partizanima na slobodnom teritoriju, pravdajući se strahom za vlastitu egzistenciju. Neposredno poslije rata, uživajući zaštitu Josipa Broza Tita i promjenom političkih okolnosti slijedom Rezolucije Informbiroa, postaje programator i usmjeritelj kulturnih i znanstvenih inicijativa. Godine 1950. zadužen je za jugoslavenski postav na Izložbi srednjovjekovne umjetnosti u Parizu, koji se temelji na njegovoj teoriji konvergentnoga razvoja jugoslavenskih naroda kroz povijest. Postulira koncepte buntovne svijesti, filozofije otpora i permanentnoga stremljenja ujedinjenju, koji kulminiraju u Narodnooslobodilačkoj borbi kao sintezi.

Ključne riječi: Miroslav Krleža, politika, socijalizam, nacionalizam, Jugoslavija

ABSTRACT

Miroslav Krleža: political profile

Miroslav Krleža adhered to the idea of Social Democracy rather early but after the crash of the Second International he abandoned the idea of creating a classless society peacefully, and thrilled by the October Revolution in Russia, he declared himself a Bolshevik and started advocating Socialist Revolution. He became a member of the Communist Party of Yugoslavia (KPJ). Having been socialistically oriented, he criticized the Kingdom of SHS, regime of Great Serbia and prevailing unitarianism. He advocated political conception of federalism, as well as autonomy and artistic creation while criticizing Stalinist dictatorship in the Soviet Union which led to conflict with the radicals in the KPJ who proclaimed the aesthetics of social realism. All of this, as well as difference of opinion between Krleža and others on the political left, led to conflict of the literary left. During the Second World War Krleža was in Zagreb but he refused to join the Partisans justifying himself with fear for his own life. Right after the War, as the political circumstances changed with "Resolution on the situation in the KPJ", Krleža became programmer and director of cultural and scientific initiatives under protection of Josip Broz Tito. Krleža was in charge of the Yugoslavian exhibition, which was based on his theory of convergent development of Yugoslavian peoples through the history, at the Exhibition of Medieval Art in Paris in 1950. He postulated concepts of the rebellious consciousness, the philosophy of resistance and permanent aspiration to consolidation which culminated in People's Liberation Struggle as a synthesis.

Keywords: Miroslav Krleža, politics, socialism, nationalism, Yugoslavia